

kleio

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

34e jaargang nr. 2 maart

PLAYER'S

EIRE NUA

ARMY
English must
go home

and make way for a Federal

SINN

2a Lower Kevin S

SDLP TO CAPITULA

WE SALUTE
THE 1916
'MEN OF
VIOLENCE'

Diamond Jubilee Commemoration

1993

MACEDONIË NU,
IERLAND TOEN EN
120 JAAR DUITSLAND

VGN

**Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting
in Nederland**

Algemeen Bestuur

Mw. J. van der Leeuw-Roord,
*voorzitter (externe contacten,
examenbureau/CEVO, vrouwen-
geschiedenis),*
Louise Henriettestraat 16,
2595 TH Den Haag.
Tel. 070 - 38 24 872/38 53 669.

Mw. T. Perdeck-Schimmel,
*vice-voorzitter (contacten met
historische verenigingen, congres-
sen, didactische activiteiten),*
Timorstraat 27,
3818 CK Amersfoort.
Tel. 033 - 61 50 97.

Mw. H. Budé-Janssens, *1e secreta-
ris (externe correspondentie, VO,
publiciteit),* Patrijsslaan 12a,
2261 ED Leidschendam.
Tel. 070 - 32 77 923.

Mw. H.J.C. van Herwaarden-
Rijlaarsdam, *2e secretaris
(interne contacten, notulen,
Hoger Onderwijs),* Postbus 360,
2920 AJ Krimpen a/d IJssel.
Tel. 01807 - 12 298.

J. Schopman, *penningmeester
(financiën, ledenwerving),* Jozef
Israëlsstraat 58, 6521 MZ
Nijmegen. Tel. 080 - 22 47 69.

F.R. Kat (*buitenlandse contacten,
Atlantische Onderwijscommissie,
studiereizen),*
Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen.
Tel. 03448 - 16 86.

R. Donk (*basisonderwijs, basis-
vorming, opleidingen, nascholing),*
Wijnmanlaan 32, 8014 KA Zwolle.
Tel. 038 - 65 25 23.

M. Otten (*volwasseneneducatie,
beroepsonderwijs, informatisering,
ledenwerving),* Deventerweg 60,
7203 AM Zutphen.
Tel. 05750 - 42 160 (privé),
05700 - 70825 (werk).

VGN-fax: 070 - 38 53 669

U kunt zich opgeven als lid van de
VGN bij de administratie
Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den
Haag. Wilt u daarbij aangeven tot
welke categorie van leraren u be-
hoort en op welk schooltype u
werkzaam bent.

Voor 1993 bedragen de
contributies:

1. HOS-schaal 11 en hoger
f105,-
2. Tot en met HOS-schaal 10
f 90,-
3. Buitengewone leden (zij die
niet meer in het onderwijs
werkzaam zijn) en studenten
f 75,-
4. Partnerlidmaatschap f130,-

Leden die minder dan 16 uur per
week les geven kunnen in aanmer-
king komen voor een korting.
Hiertoe moet u jaarlijks voor 1 de-
cember een verzoek indienen bij
de penningmeester met vermeld-
ing van het aantal lesuren, de
school en de categorie waartoe u
behoort.

kleio

**Het blad van de VGN, verschijnt tien maal per jaar,
incidenteel met (mini-)didactica**

Redactie

W.G.J. Rongen, *voorzitter,*
Antillen 4, 3524 EZ Utrecht.
Tel. 030 - 892580

J.A. de Ruiter, Almelo.
B. Engbers, Utrecht.

I.D. Verkuil, Hilversum
H.J.C. Termeer, Nijmegen.

R.P. Slotboom, Utrecht.

J.L.G. van Oudheusden, Waalwijk.

Mw. C.L. Peucker-Martin, Zeist.

*Secretariaat: J.A. de Ruiter,
Parkweg 5, 7602 JC Almelo.*

Tel. 05490 - 60 987.

Eindredactie: Mw. T. Bogaerts-

Stoopman, Omloup-West 9,

3402 XM IJsselstein.

Tel. 03408 - 8 35 76.

Alle leden van de VGN hebben
een abonnement op Kleio. Niet-le-
den kunnen zich abonneren, maar
reglementair komen alleen diege-
nen in aanmerking voor een abon-
nement zonder lidmaatschap, die
niet werkzaam zijn als docent.
Over uitzonderingen beslist het
bestuur.

Voor 1993 kost een abonnement:

Nederland en België f 90,-

Buitenland f 105,-

Buitenland inclusief extra porto

luchtpost f 130,-

Losse nummers f 9,50

Informatie over het leerlingenma-
teriaal in de serie Kleio-Didactica
en andere uitgaven van de VGN
vindt u in de Kleio-krant achter in
het blad. U kunt bestellen door
het betreffende bedrag over te ma-
ken op Postbanknummer 12 87 01
t.n.v. Penningmeester VGN te
Den Haag. Wilt u op het girobiljet
aangeven om welke nummers het
gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden.
Prijzen:

1 pagina f410,-

1/2 pagina f325,-

1/4 pagina f225,-

Voor informatie over andere
formaten en inleverdata van de
opnamemodellen kunt u zich wen-
den tot de eindredacteur.

ISSN 0165-6449

Inhoud

3 De tweede Macedonische kwestie

K. Klok

6 Een succesvolle mislukking. De Ierse Paasopstand van 1916 en haar gevolgen

F. Vogelzang

16 Basisvorming ... En nu de praktijk

P. Stuart, F. Beenen, K. Wamelink

19 Boek van de maand

J. Pekelder

22 In 't kort en recensies

27 De ontwikkeling van de parlementaire democratie in Duitsland 1871-1990.

Stofomschrijving van het CE-onder-
werp in 1994 en 1995

37 Van Stof en in Stof zult gij volledig zijn

J. de Vries

39 Kleiokrانت

kleio

nummer 2/93
pagina's 2 en 3

*Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de
secretaris van de redactie. Berichten voor de
Kleiokrانت (verenigingsnieuws, aktualitei-
ten, aankondigingen) kunnen rechtstreeks
naar de eindredacteur.*

*Voor overname van artikelen, lesmateriaal
e.d. dient u contact op te nemen met de
eindredacteur.*

De tweede Macedonische kwestie

Kees Klok

De erkenning van de Joegoslavische deelrepubliek Macedonië als zelfstandige staat is op het ogenblik een politiek probleem in de EG. Zoals veel andere streken op de Balkan heeft ook dit gebied een rijke voorgeschiedenis van oorlog, verdeling en landverhuizing. In KLEIO 6/1992 ging Kees Klok in op het ontstaan van de Macedonische kwestie en behandelde hij de periode 1870-1923. In deze tweede bijdrage komen de meer actuele ontwikkelingen aan bod, die hun oorsprong deels vinden in 1944, bij de stichting van de Joegoslavische deelrepubliek Macedonië.

Voordat we ons gaan bezighouden met meer actuele problemen in verband met Macedonië, lijkt het nuttig kort stil te staan bij de gebeurtenissen in dit gebied gedurende de Eerste en Tweede Wereldoorlog. In beide oorlogen hebben de Bulgaren geprobeerd 'het onrecht' hen aangedaan bij het verdrag van Boekarest (1913) ongedaan te maken. Zij bezetten grote delen van Macedonië en voerden daar een politiek van etnische zuiveringen avant la lettre uit, waarvan de Griekse inwoners het slachtoffer werden. Vooral in de Tweede Wereldoorlog ging dit met grote wreedheden gepaard.¹

Ook de terreur die de Slavische bevrijdingsbeweging IMRO na 1918 vanuit het Bul-

gaarse grensgebied uitoefende in Grieks en Servisch Macedonië (tot zij uiteindelijk in 1934 door Sofia werd uitgeschakeld), mag in het licht van latere ontwikkelingen niet onvermeld blijven.

Tenslotte moet het standpunt van de Kommintern genoemd worden, die in het begin van de jaren 20 stelde dat de drie delen van Macedonië verenigd moesten worden tot een onafhankelijke staat. Deze zou deel uit moeten gaan maken van een Balkanfederatie. Behoudens een korte onderbreking na 1935 zouden de Oosteuropese communisten, inclusief de Griekse KKE, deze lijn tot aan het einde van de jaren 40 aanhouden.

Een cruciaal jaar in de geschiedenis van de Macedonische kwestie is 1944. Na de aftocht van de Duitsers en Italianen konden de nieuwe machthebbers in Joegoslavië onder leiding van Tito uitvoering geven aan het besluit dat ze al een jaar eerder in Jajce, Bosnië, genomen hadden, de vorming van een nieuw federaal Joegoslavië dat zou bestaan uit zes deelrepublieken. Een daarvan was Macedonië met als hoofdstad Skopje.

Met het stichten van deze deelrepubliek werd een tweeledig doel gediend. Op de eerste plaats werd de macht van Servië, dat in het oude Joegoslavië een overheersende positie had ingenomen, beperkt. Verder was het een eerste stap in de richting van een verenigd Macedonië, dat als zodanig zou moeten opgaan in de Joegoslavische federatie. Het was dus niet zo verwonderlijk dat de stichting van de nieuwe deelrepubliek in Griekenland op grote bezwaren stuitte. Naast het argument dat de naam Macedonië te sterk verbonden was met de Griekse geschiedenis en cultuur om door een Slavisch volk gebruikt te worden, was het vooral de Griekse angst voor gebiedsaanspaken die het ongenoegen voedde.

Destijds klonk het Griekse protest aanmerkelijk minder luid dan de afgelopen twee jaar. De verklaring is voor een belangrijk deel te vinden in de interne omstandigheden in Griekenland, waar vanaf 1944 de spanningen tussen de door communisten beheerste bevrijdingsbeweging ELAS en de (eerst door Groot-Brittannië en later door de Verenigde Staten gesteunde) royalistische regering in Athene leidden tot een bloedige burgeroorlog. Deze eindigde pas in 1949.

Griekse postzegels van 1992: Macedonië maakte deel uit van de klassieke en vroeg-christelijke cultuur.

De KKE onderschreef het idee van een verenigd Macedonië, zij het tegen de zin van een aanzienlijk deel van de eigen achterban. De regering had al haar aandacht nodig om het hoofd boven water te houden en wilde in de laatste fase van de strijd Tito niet al te zeer tegen zich in het harnas jagen. Het sluiten van de grens was tenslotte van essentieel belang voor het verloop van de strijd. Het was voor Athene dan ook een bijzonder gelukkige omstandigheid dat de KKE na de breuk tussen Stalin en Tito de stommiteit beging om voor de eerste te kiezen. Prompt sloot Joegoslavië de grens, waardoor een belangrijke bijdrage geleverd werd aan het neerslaan van de guerrilla.

Na 1949 trad er een aanzienlijke verbetering op in de Grieks-Joegoslavische verhoudingen, en hoewel de Grieken nooit accoord zijn gegaan met de naam 'Macedonië' en dat van tijd tot tijd ook uitten, werd het probleem voorlopig naar de achtergrond gedirigeerd.

Bulgarije

Totdat de communisten in 1944 in Bulgarije aan de macht kwamen had Sofia altijd het bestaan van een apart Macedonisch volk ontkend. 'Macedoniërs zijn Bulgaren' luidde het officiële standpunt. Het belangrijkste argument daarvoor was de taal. Volgens de Bulgaren was dat een Bulgaars dialect. De politiek van Sofia was steeds gericht op annexatie van het gehele gebied, of op onafhankelijkheid, in de hoop met deze tweede Bulgaarse staat tot vergaande samenwerking te komen.²

Na de communistische machtsovername ondersteunde men het streven naar een verenigd Macedonië, dat opgenomen moest worden in een Balkanfederatie. Er werd aanvankelijk samenwerking met Tito gezocht, wat voorlopig resulteerde in culturele betrekkingen tussen Skopje en Pirin (Bulgaars)-Macedonië. Na de breuk tussen Stalin en Tito kwam hieraan een einde. En bovendien bleek Stalin ineens tegen een Balkanfederatie te zijn. Die zou als politieke eenheid te machtig kunnen worden.³

In 1956 keerden de Bulgaren officieel terug tot hun oude standpunt van voor 1944. Sindsdien protesteerden ze regelmatig en in felle bewoordingen tegen de 'Macedoniseringspolitiek' van Skopje.⁴ Dat Sofia in 1991 de voormalige deelrepubliek als een van de eerste heeft erkend, vloeit waarschijnlijk voort uit de reeds eerder genoemde opstelling: als annexatie onmogelijk is, loont het wellicht

om samenwerking met de nieuwe (Bulgaarse) staat te zoeken.

Opvallend is dat Bulgarije wel de onafhankelijke Macedonische staat erkent, maar niet het bestaan van een Macedonisch volk.

Macedonië als etnisch begrip

De stichting van de nieuwe deelrepubliek betekende dat de naam Macedonië ook in etnische zin werd gebruikt. Er was nu, in de ogen van Joegoslavië, officieel sprake van een Macedonisch volk.

Het kan niet worden ontkend dat de naam bevrediging en richting gaf aan de al sinds het laatste kwart van de vorige eeuw levende nationalistische gevoelens onder een deel van de Slavische bevolking. De autoriteiten in de nieuwe deelrepubliek gingen ook heel bewust werken aan de opvoeding van de bevolking van de nieuwe natie tot Macedoniërs. Dit werd gedaan door het benadrukken van de eigen taal en cultuur, onder andere door de oprichting van een Academie van Wetenschappen. Voorts kwam er een aparte orthodoxe kerk en werd in onderwijs, geschiedschrijving en propaganda het 'Macedonische karakter' van de bevolking benadrukt.⁵ Door dit alles werd en passant het onderscheid tussen de Slavische bewoners en de naar schatting 20 tot 35 % grote Albanese minderheid vergroot.

Het oplevend nationalisme, zowel aan Slavische als aan Albanese zijde, is een van de gevaarlijkste problemen waarmee Skopje op het ogenblik te kampen heeft.

Huidige ontwikkelingen

Ondanks de Griekse bezwaren tegen de naam en de Bulgaarse tegen de Macedoniseringspolitiek van Skopje speelde de Macedonische kwestie vanaf het begin van de jaren 50 slechts een rol op de achtergrond, al deed zich nu en dan een polemische uitbarsting voor in de Joegoslavische, Griekse en vooral Bulgaarse pers.

De ineensstorting van het communisme en het uiteenvallen van Joegoslavië brachten hierin verandering.

In Bulgarije begonnen na de val van Todor Zjikov (1989) voorzichtig stemmen op te gaan voor de erkenning van de rechten van de Macedonische minderheid in het land. Dat leidde tot felle reacties, zowel van de

oude communisten als van het grootste deel van de andere partijen. Volgens hen waren de Macedoniërs nog altijd simpelweg Bulgaren.⁶

De kwestie bereikte een voorlopig hoogtepunt toen, in het voetspoor van Kroatië en Slovenië, Joegoslavisch Macedonië zich in september 1991 onafhankelijk verklaarde en vervolgens officiële erkenning zocht. Bulgarije en Turkije gingen daar al snel toe over. Rusland volgde in de zomer van 1992. Erkenning door de EG laat echter op zich wachten. Dat komt door het felle verzet van Griekenland, dat op zich niet tegen erkenning is, maar wel tegen het gebruik van de naam Macedonë.

De Griekse argumenten tegen het gebruik van deze naam zijn nog steeds hetzelfde als in 1944. Ze worden nu echter met veel meer kracht naar voren gebracht. Het gaat daarbij niet uitsluitend om het Grieks zijn van de naam, ook de angst voor toekomstige aanspraken op Grieks Macedonië speelt een rol. Die angst lijkt gezien de zwakte van Skopje overdreven, maar hij krijgt een veel reëler dimensie wanneer men bedenkt dat sterkere landen (Bulgarije, Turkije) een poging zouden kunnen wagen om van die zwakte te profiteren.⁷

Bovendien worden oude Griekse angsten en herinneringen gevoed door allerlei provocaties van de zijde van de heropgerichte IMRO (nu VMRO, de grootste partij in Skopje) en de houding van de regering Gligorov. Officieel doet deze geen aanspraken op het Griekse en Bulgaarse deel van Macedonië, maar wat het gebruik van de naam betreft heeft zij tot nu toe elk compromisvoorstel afgewezen, behalve de voor de Grieken onaanvaardbare toevoeging 'Skopje' achter 'Republiek Macedonië'. Men laat ook weinig na om de Grieken voor het hoofd te stoten, bijvoorbeeld door het gebruik van algemeen als Grieks erkende symbolen (onder andere de ster van Vergina op de vlag).⁸

Wat de zaak er ook niet gemakkelijker op maakt is het gegeven dat de Grieken in de loop der jaren een fundamenteel wantrouwen hebben ontwikkeld ten aanzien van de bedoelingen van het buitenland. Dit stoelt op het feit dat ze enerzijds keer op keer naar de pijpen van de Europese grootmachten en (later) de VS moesten dansen en anderzijds doordat de kwestie Cyprus hen, terecht of onterecht, het idee heeft gegeven dat de Griekse nationale belangen bij de NAVO-bondgenoten weinig gewicht in de schaal leggen.⁹

Een impasse

Dat de beslissing over erkenning door de EG keer op keer werd uitgesteld heeft ertoe bijgedragen dat zowel in Griekenland als in Skopje een radicalisering heeft plaats gevonden. Deze verharding van standpunten maakt het vinden van een bevredigende oplossing voor beide partijen zeer moeilijk. De radicalisering uitte zich in Griekenland onder andere door een boycot van Nederlandse en Italiaanse producten en door massademonstraties in Thessaloniki en Athene. In Skopje is de populariteit van de VMRO sterk groeiende en komt de gematigde president Gligorov meer en meer onder nationalistische druk te staan.

De uiteindelijke beslissing van de EG om zich achter Griekenland op te stellen heeft naar het zich laat aanzien de Griekse angst niet weggenomen. Het besluit lijkt hoofdzakelijk genomen te zijn om te voorkomen dat de 'lastige' Andreas Papandreu als regeringsleider terugkeert. Bovendien is een aantal EG-leden, waaronder Nederland, niet gelukkig met de beslissing. Deze landen zouden het liefst zo snel mogelijk tot erkenning van 'Macedonië' overgaan.

In Skopje lijkt de opstelling van de EG alsnog geen wijziging van de standpunten te weeg te hebben gebracht. Hiermee is de (tweede) Macedonische kwestie in een impasse geraakt. Een impasse die velerlei gevaren inhoudt, waarover in de pers druk wordt gespeculeerd. Een oplossing lijkt voorlopig nog ver weg!

Noten

1. Raymond Detrez, *De Balkan. Van burenrुzie tot burgeroorlog* (Antwerpen/Baarn 1992) 146.
2. Zie: Kees Klok, 'De Macedonische Kwestie', in: *KLEIO* jg.33 nr.6.
3. Raymond Detrez, 'Twee nationale problemen in Joegoslavië: Albanezen en Macedoniërs', in: *Spiegel Historiael* jg.25 nr.10.
4. Detrez in SH en Barbara Jelavich, *History of the Balkans* (Cambridge 1991) vol.2, 368.
5. Zie: W. van Loon, 'Het Griekse gelijk. Griekenland en de kwestie Macedonië', in: *Lychnari* jg.6 nr.4.
6. Detrez, 155.
7. Van Loon.
8. Zie: C.A. Klok, 'Alleen een compromis kan de Macedonische kwestie oplossen', in: *NRC-Handelsblad*, 28-12-1992.
9. Zie: Phaedra Kapteyn, 'Een moeizame relatie. De betrekkingen tussen Griekenland en Nederland na 1974', in: *Lychnari* jg.6 nr.4 en Kees Klok, 'Een moeizaam huwelijk. De Verenigde Staten en Griekenland 1947-1967', in: *Lychnari* jg.6 nr.2.

Oproep tot boycot van Nederlandse producten in een Griekse supermarkt (februari 1992).

Een succesvolle mislukking

Fred Vogelzang

In 1922 werd de Ierse Vrijstaat geproclameerd. Het was de afsluiting van een lange en bij tijd en wijle bloedige strijd om zelfstandigheid, die zich al tientallen jaren voortgesleept had. Een van de hoogtepunten daarin was de opstand van Sinn Fein in 1916 op tweede paasdag. In dit artikel wordt de voorgeschiedenis van die opstand en de ingewikkelde toestand in Ierland erna uit de doeken gedaan. Want, hoewel Sinn Fein niet veel steun kreeg en de Engelsen de opstandelingen al spoedig de baas waren, de manier waarop ze reageerden op de Paasopstand leidde tot het begin van een definitieve omslag in de publieke opinie en daarmee tot de laatste fase in de strijd om een eigen staat.

Oproep tot actie. Jim Larkin spreekt het Citizen Army toe.

kleio

nummer 2/93
pagina's 6 en 7

In Dublin heeft de toerist de mogelijkheid de Kilmainham-gevangenis te bezoeken. De gevangenis doet niet meer als zodanig dienst en biedt nu ondermeer onderdak aan kunstenaars. De argeloze bezoeker die de rondleiding volgt, wordt langs een rijtje dodencellen gevoerd. De gids wijst de cellen aan waar de broers Patrick en Willie Pearse hun laatste nacht doorbrachten, ieder geheel alleen en zich onbewust van het feit dat de ander zich

slechts een muur verder bevond. Verderop de cel waar Joseph Plunkett, stervend aan tuberculose, vlak voor zijn executie in de echt werd verbonden met zijn geliefde Grace. Ook de cel waarin Sean MacDermott die laatste nacht sliep, een man die door een glimlach mensen zelfs in een hopeloze situatie op slag hoop kon geven. En de cel van James Connolly, die zo zwaar gewond was dat hij op een stoel voor het vuurpeleton werd gezet maar van wie zijn priester zei dat hij nog nooit een man zo trots de dood had zien ingaan.

De rondleiding stopt op een kleine binnenplaats, aan alle kanten door blinde muren omgeven. Het is hier waar deze martelaren van de Ierse opstand van 1916 zijn geëxecuteerd.

Patrick Pearse sprak tijdens zijn proces de woorden: *"We hebben verloren, we hebben niet verloren. (...) We hebben ons geloof in het verleden niet verloren en geven een traditie door aan de toekomst.."*

Zijn woorden geven de kern weer van de Paasopstand van 1916 en de gevolgen voor Ierland, tot op de huidige dag.

Ierland en Engeland

In 1169 haalde een afgezette Ierse koning hulp uit Engeland om zijn troon terug te winnen. Hiermee begon de Engelse overheersing van Ierland.

Niet dat die overheersing erg effectief was. Tot diep in de 16e eeuw reikte de autoriteit van de Engelse koning niet verder dan 'The Pale', een door forten verdedigd gebied in het oosten van het land, rondom Dublin, terwijl de Keltische stammen en de Normandische baronnen die buiten deze streek hun woongebied hadden in feite onafhankelijk waren. Het was eerder zo dat de inwoners van The Pale constant onder dreiging van strooptochten door de "wyld Irish" leefden.

Pas onder de Tudors werden er pogingen ondernomen de rest van Ierland onder controle van de Engelse kroon te brengen. Daarvoor

werden Schotten en Engelsen gerecruteerd, die in zogenaamde 'volksplantingen' werden 'geënt' op de Ierse stam. Grote landgoederen werden geconfiscieerd en aan niet-Ieren gegeven, om zo een pro-Engels bruggehoofd te vormen. De Ieren die op deze manier hun land kwijtraakten, werden gedwongen naar het verre westen van het land te trekken.

De praktische uitvoering van deze volksplantingen, die later door de Stuarts nog grondiger werden doorgevoerd, stuitte op de onwil van veel Engelsen, hun geboorteland in te ruilen voor een stuk Ierse grond. Maar om deze vestigingen enigszins economisch levensvatbaar te doen zijn waren arbeiders nodig. Bij gebrek aan Engelsen bleven zo vele Ieren binnen de volksplantingen wonen, vaak als pachter op het land dat ze vroeger ook al bewerkten.

Met de volksplantingen introduceerden de Engelse koningen een nieuw probleem: de Schotten en Engelsen die werden geïmporteerd waren protestant, terwijl tot dan toe de immigranten uit Engeland katholiek waren geweest of waren geworden.

De verdrijving van vele Ieren van de grond van hun voorvaders en het grote verschil in behandeling tussen katholieken en protestanten leidden tot grote problemen. Aangewakkerd door economische achteruitgang nam de onvrede in het midden van de 17e eeuw de vorm aan van vaak bloedige opstanden. Bij wijze van antwoord trokken Lord Protector Cromwell en zijn fanatieke New Model Army een spoor van vernietiging en ellende door Ierland, in een poging de weerstand van de opstandelingen te breken. De oogsten en bijna de hele veestapel werden vernietigd. Hongersnood was het gevolg. Bovendien is deze veldtocht er debet aan, dat een reiziger tegenwoordig in Ierland nauwelijks nog intacte kastelen en versterkte huizen vindt, alles is door Cromwell verwoest.

Enkele decennia later werd in Engeland de katholieke Jacobus II afgezet. Hij vertrok naar Ierland en ronselde daar een leger, met de bedoeling Engeland te heroveren. Het Engelse parlement, dat intussen Willem III, de Nederlandse stadhouder die getrouwd was met Mary, de dochter van Jacobus, de kroon had aangeboden, was erop gebrand dit gevaar te elimineren. Willem vertrok met een leger naar Ierland en versloeg in een reeks veldslagen de Ieren.

Willems tolerante houding jegens de katholieken werd door het Engelse parlement niet gedeeld. Het voerde een streng anti-katholie-

ke wetgeving door. Deze 'Penal laws' maakten van de katholieken de facto tweederangs burgers.

De protestantse minderheid had het nu voor het zeggen in Ierland. Ondanks het feit dat zij slechts dankzij Engeland deze positie bekleedde, wenste zij steeds meer zelfstandig te worden van het moederland.

Later verbonden protestanten en katholieken zich tot de 'Society of the United Irishmen', een verbond dat zich van Engeland wilde afscheiden. De beweging keek voor hulp naar het continent en tijdens de Napoleontische oorlogen vonden er enkele opstanden plaats. De beloofde hulp arriveerde echter niet of te laat, en zo eindigden deze opstanden in nederlagen en werden kopstukken als Wolfe Tone en Robert Emmett door de Engelsen ter dood gebracht.

Na deze opstanden werd Ierland ingelijfd bij Engeland, de 'Union'. Ierland werd toen rechtstreeks bestuurd vanuit Londen. De Ierse onafhankelijkheidsbeweging vormde nu een politieke partij in het Engelse Lagerhuis, met als doel 'home rule', zelfbestuur.

Door de partijpolitieke verdeling in het Lagerhuis konden de Ierse afgevaardigden een grote rol spelen: zij bepaalden met hun stemmen welke partij de meerderheid had. Onder leiding van Charles Parnell lukte het bijna om home rule door het Lagerhuis te loodsen, maar een schandaal maakte een einde aan zijn leiding en bracht de beweging in diskrediet. Opnieuw waren de Ieren verdeeld.

De Gaelic Revival

In 1893 werd door Eoin MacNeill en Douglas Hyde de Gaelic League in Ierland opgericht. Deze vereniging had als doel, het Keltisch weer tot de nationale taal te maken. De taal werd gezien als het vehikel voor de terugkeer naar de oude, pre-Engelse cultuur en samenleving. De oprukkende verengelsing van de Ierse bevolking moest een halt worden toegevoerd.

Was ooit het Keltisch de taal van alle Ieren geweest, in de 19e eeuw bevond het zich in een bedreigde positie. Al was eeuwenlang het oostelijk deel onder invloed van Engelse kolonisten en bestuurders min of meer verenigd, in het westelijk deel was het Gaelic altijd de voertaal gebleven. Maar de hongersnood van 1845-48 had vooral onder de arme boeren in de Gaeltach (het gebied waar Gaelic de voertaal was) flink huisgehouden. Een miljoen mensen was de hongerdood gestorven, een tweede miljoen had de vader-

landse bodem verlaten en het geluk overzee gezocht. Door deze aderlating van meer dan een kwart van de bevolking dreigde de taal ten onder te gaan. De Ierse universiteiten, door de Engelsen gesticht, kenden ook slechts het Engels als voertaal. Bovendien spraken alle ambtenaren Engels. Wilde een Ier iets bereiken in de samenleving, dan was hij verplicht Engels te spreken. Het was om een einde te maken aan deze uitholling van de eigen taal en cultuur dat de Gaelic League in het leven werd geroepen.

Noodzakelijkerwijs werd deze culturele beweging een volksbeweging, want daar lagen de wortels van de oorspronkelijke cultuur. Hyde's sterke retoriek gaf de League een politieke inhoud mee: anti-Engelse gevoelens versterkten de nationalistische tendensen in de beweging.

De Britse reactie

Na het verdwijnen van Parnell uit de politieke arena besloot het Britse kabinet tot een nieuwe politiek jegens de Ieren: "*to kill home rule with kindness*".

Het voerde een aantal wetten door dat de Ieren moest bewijzen hoe goed ze het hadden onder Engelse leiding. Zo ontstonden er technische scholen en werden er publieke werken uitgevoerd. Het plaatselijk gezag werd gedemocratiseerd. De landwetten werden aangepast waardoor het landbezit in katholieke handen in 30 jaar toenam van 3 procent naar 64 procent.

Het verdwijnen van Parnell uit de politiek en de nieuwe Britse tactiek verzwakte de home rule beweging geruime tijd. Pas onder de nieuwe leider John Redmond werd zij weer een geduchte kracht in het parlement, mede versterkt door het in de loop van de negentiende eeuw sterk opgekomen nationalisme. Organisaties als de Gaelic Athletic Association (die zich sterk maakte voor de uitoefening van traditionele Keltische sporten ten koste van de Engelse) en de Gaelic League waren een enorme stimulans voor dit nationalisme. Beide waren opgezet als niet-politieke verenigingen, maar zij bleken de vruchtbare grond waaruit vele nationalistische gezelschappen uit ontsproten. Uit hun gelederen kwamen vele jongeren terecht in meer extreme ondergrondse groepen die op welke wijze dan ook (lees: ook met gewapende opstand) Ierland onafhankelijk wilden maken.

Een van die geheime genootschappen die vooral uit jongeren uit de Gaelic League bestond, was de Irish Republican Brotherhood (IRB).

Irish Volunteers

Oglaigh na hEireann.

**ENROL UNDER THE
GREEN FLAG.**

Safeguard your rights and liberties (the few left you).
Secure more.
Help your Country to a place among the nations.
Give her a National Army to keep her there.
Get a gun and do your part.

**JOIN THE
IRISH VOLUNTEERS**
(President: EÓIN MAC NEILL.)

The local Company drills at _____

Ireland shall no longer remain disarmed and impotent.

Geheime genootschappen bestonden al eeuwenlang in Ierland. De leden ervan gebruikten geweld tegen mensen die zich niet hielden aan de ongeschreven wetten van het volk. Boeren verbonden zich om 's nachts oneerlijke burens schrik aan te jagen, om corrupte rechters aan te pakken, landeigenaren die teveel pacht oplegden te dwingen tot beterschap en daar op te treden, waar in hun ogen de officiële rechtspraak te kort schoot. Soms raakten deze groepen onderling slaags, zeker onder invloed van religieuze verschillen. Protestantse en katholieke genootschappen voerden strijd met elkaar, soms met dodelijke gevolgen. In deze traditie van gewelddadige geheime broederschappen paste de oprichting van de IRB heel goed.

De belangrijkste methode die de IRB volgde om invloed uit te oefenen was door infiltratie in openbare organisaties als de Gaelic League en Sinn Féin.

Sinn Féin (Ons Zelf) was een amalgaam van plaatselijke nationalistische debatingclubs, die uit de grond schoten onder invloed van het nieuwe culturele zelfbewustzijn en de neerslag daarvan in de praktijk, bijvoorbeeld het door W.B. Yeats in Dublin opgerichte nationale theater.

Naast deze culturele en politieke bewegingen was er een socialistische Ierse beweging ontstaan. Onder katholieke arbeiders was door James Connolly een socialistische kruistocht begonnen. De toestand van de arbeiders in Ierland was nog veel slechter dan in Engeland, omdat er weinig industrie was en daardoor bijna alle arbeid van incidentele aard. Grote bedrijven die langere tijd werk konden bieden waren er nauwelijks en door het ruime aanbod van ongeschoolde arbeiders had staken geen zin.

Hoewel door de Katholieke Kerk vanwege het socialistische gedachtegoed verboden, was de Irish Citizens Army, zoals de vereniging van Connolly heette, een geduchte kracht met nationalistische tendensen. De nadruk op de strijd voor onafhankelijkheid maakte dat de strijd voor een rechtvaardiger samenleving op de achtergrond raakte.

Connolly wilde door stakingen en samenwerking met protestantse arbeiders een beter sociaal klimaat scheppen.

Na aanvankelijke successen kwamen toch weer de sektarische en religieuze verschillen boven en viel de beweging uiteen. Een kleine hechte groep bleef over die zich verbond met de Irish Republican Brotherhood.

Home rule?

In 1912, toen duidelijk werd dat Home Rule uiteindelijk zou worden goedgekeurd in het Britse parlement, besloten de tegenstanders van Iers zelfbestuur de 'Ulster-kaart' te spelen. Engelse politici trokken naar Noord-Ierland en wakkerden het anti-katholieke sentiment en de protestantse angst flink aan. Onder de leus *Ulster will fight, Ulster will be right* richtten de protestanten een vrijwilligersleger van meer dan 471 duizend mensen op. De Engelse politie en legereenheden in Ierland gaven te kennen zich niet tegen dit Ulster Volunteer Force te willen opstellen. Tevens werd in Ulster een provisorische regering uitgeroepen.

Een stroom van wapens richting Ulster kwam op gang en na een Engels verbod op wapeninvoer vonden er een aantal spectaculaire illegale 'gunrunnings' plaats.

De Ierse nationalistenvan waren zich maar al te bewust van dit gevaar in het Noorden en besloten tot tegenmaatregelen. Onder leiding van de Irish Republican Brotherhood werd een Ierse vrijwillige militie (de Volunteers) gevormd. Geld, verkregen door inzamelingsacties, zorgde voor wapens, gesmokkeld uit het buitenland. Zo werd onder de ogen van de autoriteiten een lading wapens op het schiereiland Howth aan land gebracht, vlak ten noorden van Dublin. Een ware wapenwedloop ontstond. Burgeroorlog kon ieder moment losbranden.

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog voorkwam dit. Home Rule werd in onderling overleg uitgesteld tot na de oorlog. Bovendien werd door John Redmond met de Engelsen overeengekomen dat wanneer bepaalde Ierse regio's niet meteen onder een Iers zelfstandig parlement wilden vallen, zij zes jaar de tijd kregen om onder een eigen

kleio

nummer 2/93
pagina's 8 en 9

tussenbewind orde op zaken te stellen. Dit was uiteraard voor de protestantse elementen in Ulster niet voldoende, zij wilden de garantie nooit bij een katholiek Ierland ingelijfd te zullen worden. Redmond kon daarmee niet akkoord gaan; het zou neerkomen op een definitieve deling van Ierland. De IRB en de Volunteers zouden dat nooit accepteren.

In ieder geval was uitstel bereikt. Geen van de betrokkenen verwachtte dat de oorlog langer dan enkele maanden zou duren.

De Paasopstand van 1916

Redmond had veel tegenstand ontmoet bij zijn besluit, de invoering van Home Rule uit te stellen tot na de oorlog. Zeker toen duidelijk werd dat de oorlog voorlopig niet afgelopen was. *'England's difficulties are Ireland's opportunities'* was het devies van deze tegenstanders en meer dan 12.000 leden van de Volunteers splitsten zich af onder leiding van de oude Eoin MacNeill.

De splintergroep die zich vanaf nu de Irish Volunteers noemde, werd gevormd door de meest extreme en getalenteerde elementen. De leiding van de Irish Volunteers werden op de beproefde manier door de IRB geïnfiltreerd. Niet lang daarna bekeerden de volunteers zich tot de politiek van gewapende opstand als het beste middel om tot Ierse zelfstandigheid te komen.

De IRB werd intussen geleid door Patrick Pearse. Deze onderwijzer en dichter had het nationalisme een nieuwe, bijna mystieke fase ingeleid. Pearse was een begenadigd spreker die grote mensenmassa's in zijn ban kon houden. Lidmaatschap van de Gaelic League, zo stelde hij, was een stap in de goede richting. Maar de weg van de vrede zou niet tot Ierlands onafhankelijkheid leiden. Opoffering en misschien wel ondergang in het gevecht, dat zou de natie de kracht geven om zich los te maken van de vreemde onderdrukker.

Hij kwam al snel in het militaire comité dat de nieuwe Volunteers leidde. In tegenstelling tot de aanhangers van Redmond die de Britten in hun gevecht tegen de Duitsers steunden en zelfs opriepen tot dienstdoen in de gelederen van de geallieerden op de velden in Vlaanderen, wilden Pearse en de zijnen niets weten van hulp aan de Britten en stuurden zij de IRB-kopstukken Roger Casement en Joseph Plunkett naar Duitsland om te overleggen over Duitse hulp aan een eventuele Ierse opstand. De Duitsers zouden niet alleen wapens leveren, maar ook toestaan dat uit de geallieerde krijgsgevangenen

een Ierse Brigade samen gesteld werd, die in Ierland zou landen om de opstandigen te steunen.

Officieel werden de Volunteers nog steeds geleid door Eoin MacNeill, die in principe achter de gewapende opstand stond, mits deze kans van slagen had. Het was niet zijn bedoeling zijn mensen op te offeren voor een ideaal in de verre toekomst, maar hij hoopte op een direct resultaat. Hem werd dan ook al snel duidelijk, dat de door de oorlog sterk verbeterde economische omstandigheden van de meeste Ieren niet het juiste klimaat schiepen voor een volksoptocht. Toen hij dan ook lucht kreeg van de door Pearse, Plunkett en anderen georganiseerde gewapende rebellie, die rond Pasen van 1916 zou moeten plaatsvinden, stelde hij alles in het geweer om deze te dwarsbomen.

Pearse probeerde MacNeill buiten spel te zetten, maar zijn plannen werden ruw verstoord door het bericht, dat de 20.000 geweren die Casement van de Duitsers had losgekregen niet waren aangekomen. Dit kwam door de slechte organisatie. De Duitsers en Ieren waren namelijk nooit exact overeen gekomen wanneer de Duitse zending zou arriveren. Het gevolg was dat de tot de nok toe volgeladen Duitse kustvaarder dagenlang heen en weer kruiste voor de Ierse kust, wachtend op een loods die nooit kwam. Die loods wist namelijk niet beter dan dat het Duitse schip dagen later zou aankomen. Bovendien beschikte de Duitser niet over een zendinstallatie. Al dat geheimzinnige ge-

doe voor de Ierse kust trok al gauw de aandacht van de Royal Navy, die de Duitser arresteerde. De Duitse kapitein gaf toen zijn schip, de hele lading inclusief, aan de golven prijs.

Pearse ontving dit nieuws enkele dagen voor de geplande opstand en volgde toen ogenschijnlijk de lijn van MacNeill en blies de hele operatie af. Dezelfde avond echter besloten hij en een aantal getrouwen dat een opstand noodzakelijk was. Weliswaar waren allen er van overtuigd, dat de rebellie zou mislukken en dat zij de dood zouden vinden, maar deze opstand zou de Ieren uit hun lethargie rukken en uiteindelijk leiden tot de zelfstandigheid van Ierland.

Slechts iets meer dan duizend Volunteers slooten zich bij hen aan. Onder hen echter tot ieders verrassing Michael O'Rahilly, die omdat hij het hoofd van zijn clan was naar oud Iers gebruik 'The O'Rahilly' werd genoemd. Hij gaf als reden voor zijn aanwezigheid dat hij *"meegebouwd had aan de klok en hem ook wilde horen luiden"*. Dit werd met enig wantrouwen begroet. Was The O'Rahilly niet degene die met Eoin MacNeill tegen de opstand was geweest?

Casement intussen had nieuws ontvangen over de mislukking van het wapentransport en haastte zich naar Ierland om zijn kameraden te waarschuwen. Hij werd door de Engelsen gearresteerd en in Londen gevangengezet. (Hij zou in de meidagen wegens landverraad worden opgehangen).

Hoofdkwartier van Connolly's Irish Transport and General Workers' Union en Citizen Army.

James Connoly, als leider van de socialisten, bevond zich in een dilemma. Enerzijds wilde hij de IRB gaarne steunen in de strijd om een vrij Ierland, anderzijds was hij als socialist internationaal georiënteerd en wachtte hij op een grote opstand. Uiteindelijk bereikten Connoly en Pearse een vaag compromis. Connoly en zijn Citizen Army sloten zich aan bij de opstand die Pearse in het diepste geheim op Paasmaandag wilde doen plaatsvinden.

Zo kwam het dat rond het middaguur van 24 april 1916 een kleine groep bewapende jongelieden het hoofdkantoor in Dublin bestormde, de klanten de deur uit zette, de ramen insloeg en zich met postzakken, kasboeken en meubilair in het gebouw verschanste. Het moet een vreemd gezicht geweest zijn: de kreupele, met twee stokken lopende MacDermott, de broodmagere Plunkett die met een groot verband om zijn hals liep omdat hij net was geopereerd, gestoken in geïmproviseerde uniformen en gevolgd door jongelui van allerlei slag. Pearse liep zwijgend voorop. Vlak voordat zijn groep vertrok was zijn zuster op hem afgelopen en had hem gemaand: "*Come home, Patrick, forget all this foolishness*". Connoly had de mannen hun marsorder gegeven om Pearse voor deze afgang te behoeden.

Voorbijgangers keken verbaasd en vroegen zich af wat er aan de hand was. Er was al zolang sprake van opstand. De Engelse militairen namen de Ieren al lang niet meer serieus en er werd dan ook eerder geamuseerd dan geschrokken gereageerd. Zelfs nadat Pearse op de trappen van het postkantoor de Ierse republiek had uitgeroepen en de oranje-wit-groene vlag was gehesen, kwam er nauwelijks reactie. Ook de Ieren, wandelend langs Dublins brede straten konden er niet koud of warm van worden. Pas in de loop van de dag bleek dat het menens was.

Een slechte afloop

De autoriteiten waren niet voorbereid. Veel soldaten waren op verlof en het duurde dan ook uren voordat uit heel Ierland Engelse versterkingen werden samengetrokken. Maar niet alleen Engelse troepen: ook loyale Ierse regimenten maakten zich op voor de strijd tegen het eerste Ierse republikeinse leger.

De groep rebellen in de hoofdstad kon nauwelijks contacten onderhouden met de spaarzame opstanden in de rest van Ierland toen de Engelsen de stad omsingelden. In tegenstelling tot de verwachting van

Pearse zetten de Britse autoriteiten zware kanonnen in en grote delen van Dublin werden in de volgende dagen verwoest. Vele burgers raakten huis en haard kwijt. Er vielen honderden doden.

De rebellen hadden niet altijd goed verdedigbare punten uitgekozen en leden zware verliezen. In een poging te ontsnappen uit de Britse omsingeling werd een peloton opstandelingen onder leiding van The O'Rahilly in een kogelregen neergemaaid.

Toen Connoly zwaar gewond raakte en Plunkett stervende bleek, besloot Pearse, zich over te geven. Er was geen uitweg meer en verder vechten zou vooral veel doden onder de burgerbevolking, die samen met de rebellen in hun huizen zaten opgesloten, veroorzaken. Voor zijn ogen had Pearse al enkele burgers die met een witte vlag hun huis verlieten, zien neerknallen.

De opstandelingen werden onder escorte van Engelse soldaten naar de gevangenis geleid in afwachting van hun proces. Dat hun zaak niet de sympathie van de bevolking had, werd duidelijk toen het Engelse escorte vooral hard moest optreden om de opstandelingen te beschermen tegen de eigen Dublinse bevolking. Zij werden onthaald op hoon en scheldpartijen. "Moordenaars", en "Sinners" (zondaren maar ook een woordspeling op Sinn Féin) kregen ze naar hun hoofd en daarna een regen van rotte tomaten en stenen. Een hard gelag, maar Redmond, die in Londen hoorde van de opstand, waarschuwde de Engelsen. Hij voelde hoe precair de situatie was en hoe snel de gevoelens van de massa konden omslaan.

Toen de berichten over de executies bekend werden en honderden - vaak onschuldige - Ieren werden opgepakt en er ruim 1800 naar gevangenenkampen in Engeland werden verbannen, sloeg de publieke opinie inderdaad om. De brute en wrede wijze waarop de gevangenen werden behandeld maakte meer indruk dan hun opstand. Konden zij tijdens de rebellie nauwelijks op brede steun van de bevolking rekenen, toen Pearse en Clarke voor het vuurpeloton werden gezet zonder rituele blinddoek en men weigerde dat een priester hen tot het laatst toe bijstond, barstte er een grote verontwaardiging los.

Burgeroorlog

Onder invloed van de veranderende publieke opinie in zowel Ierland als de Verenigde Staten besloot het Britse parlement met onmiddellijke ingang de Home Rule wetgeving in te stellen. Helaas stuitte dit op het oude probleem van de protestantse tegenstand.

Lloyd George, de eerste minister kon niet komen tot een voor alle partijen aanvaardbaar compromis. Wel werd er met Kerstmis 1916 een groot deel van de nog in Engeland vastgehouden gevangenen die niet veroordeeld waren, vrijgelaten en naar Dublin overgebracht. Zij werden ontvangen als helden.

De omslag van de publieke opinie had niet alleen te maken met de verhalen over de wredeheden van de Engelse soldaten tijdens de opstand en bij de executies, maar ook omdat in Dublin nog lange tijd de noodtoestand gehandhaafd bleef en de burgers het gevoel kregen blijvend door de Engelse troepen bezet te worden. De Engelsen lieten bovendien na, de Volonteers en Sinn Fein te verbieden, zodat deze organisaties gewoon verder konden werken.

Vlak na de vrijlatingen werden er verkiezingen gehouden voor het Brits parlement. De nieuw gearriveerde vrijgelatenen smeedden het ijzer nu het heet was en stelden een kandidaat tegen de genomineerde Home Ruler. Deze kandidaat, graaf Plunkett, vader van een van de martelaren van 1916 won de verkiezingen met overgrote meerderheid. Plunkett en zijn aanhang die zich nu Sinn Fein noemden, stelden ook bij andere plaatselijke verkiezingen kandidaten en ook deze kregen een meerderheid.

Een van de mannen die werd gekozen was Eamon de Valera, in 1916 een van de commandanten van de Volonteers en gevangen genomen. Hij had samen met 117 andere opstandelingen gratie gekregen en toen hij in

Ierland arriveerde zocht hij in zijn eerste publieke optreden aansluiting met de ideeën van Patrick Pearse. Stemmen voor De Valera was nu stemmen voor Pearse. De omslag bij het publiek sprak boekdelen. Was Pearse op weg naar het vuurpeleton nog weggehoond, De Valera kreeg 70% van de stemmen in zijn district.

De Sinn Fein-partij won nog meer stemmen, toen het de Ieren duidelijk werd dat het de parlementariërs onder Redmond nooit zou gelukken, een goede regeling over Ulster te bevechten.

De autoriteiten bleven incidenteel optreden tegen rebellen, zonder dat van een duidelijke strategie sprake was. Een van de arrestanten ging in hongerstaking. Zijn dood was aanleiding voor een massale demonstratie bij zijn graf. De IRB, in de persoon van Michael Collins, schoot een aantal kogels af over het graf onder de ominieuze woorden: *"Dit is het enige juiste antwoord"*.

Er is een Iers spreekwoord dat zegt, dat de Engelsen zich de geschiedenis nooit herinneren en dat de Ieren haar nooit kunnen vergeeten.

In ieder geval leken de Engelsen weinig geleerd te hebben van de gebeurtenissen in 1916, toen ze in 1918 een algemene dienstplicht voor geheel Ierland instelden. Dit was de druppel die de emmer deed overlopen. Niet alleen Sinn Fein, maar ook de arbeiderspartij, de Home Rule-partij, de katholieke kerk en alle vakbonden schaarden zich als één man tegen deze maatregel. Stakingen

braken uit en Sinn Fein maakte zeer goed gebruik van de situatie om de eigen partij voor het voetlicht te brengen. De Britten reageerden door de partij te verbieden en honderden mensen die van lidmaatschap werden verdacht op te pakken. Dit verergerde de situatie alleen nog maar. De Valera, intussen voorzitter van zowel de Sinn Fein als van de Volonteers, en Michael Collins wisten de partij sterk te vergroten. Stemmen voor Sinn Fein was nu niet slechts vaderlandslievend, het was tevens een keuze tegen de militaire dienst. En van de heldhaftige stemming van 1914 was na vier jaar oorlog weinig meer over.

In de algemene verkiezingen van eind 1918 ging Sinn Fein van 7 zetels naar 73. De Home Rulers verloren zwaar: zij gingen achteruit van 68 naar 6 zetels. Nieuwe tegenstellingen begonnen zich af te tekenen: de Unionisten, de partij die de Unie met Groot-Brittannië in stand wilde houden, won 26 zetels en was vooral in het noorden sterk vertegenwoordigd.

Sinn Fein was de verkiezing ingegaan met vier punten: terugtrekking van alle Ierse afgevaardigden uit het Engelse parlement; verzet tegen Engelse autoriteiten; opzetten van een zelfstandige Ierse volksvergadering en erkenning in Versailles van de Ierse zelfstandigheid.

Na de verkiezingen werden de kandidaten door Sinn Fein uitgenodigd zitting te nemen in de Dail Eireann (de Vergadering van Ierland) in Dublin en niet naar het parlement in Westminster te vertrekken (wat wel inhield dat er weinig invloed kon worden uitgeoefend op de Engelse politieke besluitvorming). Tegelijk werd een declaratie uitgebracht die deze Dail tot een belichaming maakte van Ierlands zelfstandigheid als republiek sinds 1916. Men greep daarbij terug op de proclamatie die Pearse voor het Dublinse hoofdpostkantoor had uitgesproken. De Valera werd uitgeroepen tot voorzitter.

Terwijl De Valera in de Verenigde Staten fondsen wierf, werd Sinn Fein door Collins geleid. Sinn Fein, eigenlijk geen eenheidspartij maar een verzameling van nationalistische groeperingen zoals hiervoor al gezegd, dreigde in een interne crisis terecht te komen over de vraag, welke staatsvorm het nieuwe Ierland moest krijgen. Deze crisis werd bezworen door de Britten, die de Volonteers, Sinn Fein en de nieuwe Dail onwettig verklaarden.

De nieuwe regering, onder wie Constance Markievicz, een veteraan uit de opstand van 1916 en de eerste vrouwelijke minister van

Optreden van de Engelse soldaten tegen de burgerbevolking in 1916.

arbeid ter wereld, ging nu ondergronds en had alle energie nodig om uit de handen van de politie te blijven. De strijd tussen de Ieren en Britten dreigde uit te lopen op een regelrechte oorlog.

De Ierse minister van defensie vormde de Volunteers om tot de Irish Republican Army (de IRA) om de nieuwe republiek tegen de Engelsen te beschermen. Te zwak voor openlijke veldslagen, verweerde deze IRA zich vooral door series aanslagen. Met name de door Engeland ingestelde maar uit Ieren bestaande politiemacht de Royal Irish Constabulary (RIC) moest het ontgelden. De IRA voerde vele raids uit op hun kazernes om zo aan wapens te komen.

IRA-troepen nemen de Engelse kazernes én de daar opgeslagen wapens over.

Na een op het nippertje mislukte aanslag op de Lord Lieutenant, de officiële vertegenwoordiger van de Engelse koning in Ierland ging Lloyd George over tot zwaardere maatregelen. Hij loodste een wet door het parlement waardoor zowel voor Zuid-Ierland als voor Ulster een aparte 'Home Rule-regering' werd ingesteld. 'Ulster' dient hierbij niet te worden opgevat als het oorspronkelijke Keltische koninkrijk, maar als een groep van 6 graafschappen in het Noorden. Deze deling van Ulster had een pragmatische reden: zouden alle negen graafschappen van Ulster tezamen worden genomen, dan lag de verhouding protestants-katholiek bijna gelijk. Door nu de graafschappen met de meeste katholieken af te stoten verkregen de protestanten in

het overgebleven gebied de absolute meerderheid. Dat er zo ook een aantal protestantse minderheden in de Ierse republiek terecht kwamen, was een betreurenswaardige maar blijkbaar niet te vermijden zaak

De protestanten zorgden er voor, in deze zes graafschappen een staatsapparaat op te bouwen, dat katholieken systematisch van de werkelijke macht buitensloot en waar de Ulster Volunteers hard optraden tegen de republikeinen. De 'B-specials', een privé-leger-tje, voerden vele aanslagen uit op katholieken.

Ulster reageerde positief op de nieuwe Home Rule-wet, die in ieder geval de protestantse suprematie in stand hield. In het zuiden maakte ze veel minder indruk. De oorlog tussen de IRA en de Britten ging gewoon door. De RIC, kampend met een tekort aan mankracht, recruteerde veel nieuwe manschappen in Engeland. Vanwege een tekort aan uniformen kregen deze nieuwe lichten een kaki-overall gecombineerd met de zwarte politiekleding. Vandaar hun bijnaam: 'black and tans'. Deze naam werd een synoniem voor wreedheid. Dit kwam ten dele vanwege hun verleden: vele waren ex-militairen uit de Eerste Wereldoorlog en in de loopgraven getraind. Maar hun positie in Ierland was alles behalve benijdenswaardig: ieder moment kon er een bomaanslag of een fusillade losbarsten. De RIC schoot dus maar eerst en stelde dan pas vragen.

Na enige maanden bevonden zich 40.000 Britse soldaten in Ierland. De IRA kon daar niet meer dan 5000 actieve manschappen tegenover stellen. Zij vocht echter een guerilla-oorlog met steun van de bevolking en vermeed open veldslagen. De Black and Tans reageerden door mensen zonder vorm van proces neer te schieten, woonhuizen en fabrieken in de as te leggen en verdachten maandenlang op te sluiten zonder enig contact met de buitenwereld.

Maar de IRA bleef doorgaan met aanslagen. Berucht werd zondag 21 november 1920, de 'Bloody Sunday', waarop diverse IRA-aanslagen in hotels en woonhuizen aan elf al dan niet vermeende Engelse spionnen het leven kostte. De Black and Tans namen wraak door diezelfde middag een voetbalstadion te overvallen en op de toeschouwers te vuren. Gevolg: zestien doden, tientallen gewonden. In de maanden die hierop volgden bereikte het geweld een afschuwelijk dieptepunt. Overal in Ierland vielen onschuldige doden, terwijl van dorpen en stadswijken niets dan ruïnes restten.

Wapenstilstand

Velen in Ierland en Groot-Brittannië waren geschokt door de bloedige strijd. Er gingen stemmen op een wapenstilstand te sluiten om een eind te maken aan verdere moordpartijen. Lloyd George probeerde met De Valera en sir James Craig, de leider van het Noord-Ierse Home Rule-kabinet, tot onderhandelingen te komen. Dat er onderhandelingen mogelijk waren, was een goed teken, maar De Valera en Craig kwamen absoluut niet nader tot elkaar. De verkiezingen van mei 1921 maakten de patstelling nog eens extra duidelijk: in Ulster won de Unionistenpartij van Craig, in Zuid-Ierland de Sinn Féin.

Niet alleen de druk van de publieke opinie, maar ook het feit, dat meer dan 100.000 man Britse troepen noodzakelijk zouden zijn om een einde te maken aan de strijd, bereidde de weg voor een wapenstilstand. In juni bezocht de Britse koning George V Belfast en hield een emotionele rede waarin hij om vrede vroeg. Het Engelse kabinet ging hiermee akkoord. De IRA, die een wanhopig gebrek aan mensen en wapens had, was maar al te gelukkig met deze adempauze en zo werd op 11 juli 1921 de wapenstilstand een feit.

De Ierse Vrijstaat

Vanaf dat moment werden er druk onderhandeld over de toekomstige relaties tussen Engeland en Ierland. De Ieren wilden niets dan een republiek, de Engelsen wilden niet verder gaan dan een dominionstatus zoals Canada die had. Hoewel men aanvankelijk niet nader tot elkaar kwam, waren beide partijen zo oorlogsmoe dat er niet opnieuw schermutselingen uitbraken. Maandenlang ging Lloyd George met afgezanten van de Dail en van Ulster in conclaaf om tot een regeling te komen. Uiteindelijk stuurden de Ierse Dail een groep onderhandelaars onder leiding van Michael Collins, die toestemming had van het parlement een overeenkomst te tekenen. De Valera ging niet mee: hij vond dat hij als staatshoofd boven dit soort politieke besprekingen moest staan.

Deze motieven zijn in twijfel getrokken: de beste Ierse politicus was niet aanwezig op deze zo ingrijpende besprekingen. Er is wel gesteld dat De Valera door in Dublin te blijven, de delegatie meer onderhandelingsstijd wilde verschaffen doordat zij telkens met het thuisfront moest overleggen.

Het belangrijkste struikelblok in de onderhandelingen bleek de status van Noord-Ierland. Lloyd George had rekening te hou-

De verwijdering van koningin Victoria uit Dublin (1946).

den met een grote groep politici in zijn eigen partij die Noord-Ierland bij Groot-Brittannië wilde houden. De Ierse delegatie was zich maar al te zeer bewust dat de republikeinen in Ierland met niets minder dan een verenigd Ierland tevreden zouden zijn. Nadat de onderhandelingen al diverse malen waren afgebroken, dreigde Lloyd George met hervatting van de oorlog. Toen werd een compromis bereikt, waarbij Noord-Ierland de mogelijkheid kreeg zich binnen twaalf maanden uit een Verenigd Ierland terug te trekken, hoewel in dat geval dan een grenscommissie zou optreden om op basis van de keuze van de bevolking te bepalen, welke delen bij Ierland zouden horen en welke bij Ulster.

Lloyd George speelde hierbij een onzuiver spel: om de Republikeinen tegemoet te komen liet hij doorschemeren dat de grenscorrecties in het voordeel van Zuid-Ierland zouden uitvallen en dat het Ulster dat zou overblijven, economisch geen bestaanskracht zou hebben en op die manier vanzelf de eenheid hersteld zou worden. Tegelijkertijd beloofde hij Craig dat de Unionisten niet in de steek zouden worden gelaten.

Na zes maanden onderhandelen ging de Ierse delegatie akkoord met deze regeling. Het Ierse parlement moest nu het verdrag goedkeuren. Er ontstond grote verdeeldheid. De Valera was tegen, Collins was voor. Ook de samenleving was verdeeld. Republikeinen wilden de strijd weer opnemen, maar vele burgers wilden rust en vrede. De IRA en de IRB waren onderling verdeeld over de te volgen lijn.

De Dail stemde uiteindelijk met een kleine meerderheid voor het verdrag. Dit was het

teken voor De Valera en zijn volgelingen om hun functies neer te leggen.

Zoals vastgelegd in het verdrag met Engeland werd een voorlopige regering gevormd om de overname van de macht goed te laten verlopen. Deze regering was bijna identiek aan het Dail kabinet. Er werd begonnen met de terugtrekking van de Engelse troepen uit Ierland. Pogingen om hernieuwde pogroms tegen katholieken in Ulster te voorkomen, waren ondanks een afspraak met James Craig, niet succesvol.

De provisonale regering had de bijna onmogelijke taak de afspraken in het verdrag met Engeland uit te voeren, de republikeinen te verzoenen met de Vrijstaat, de IRA weer onder controle te brengen van de regering en verkiezingen voor een eigen parlement te organiseren.

In deze verkiezingen wonnen de pro-verdragskandidaten met een duidelijke meerderheid maar de Labourpartij won ook een aantal zetels. Deze partij wilde economische hervormingen.

Een nieuwe golf van geweld dwarsboomde de initiatieven van het nieuwe parlement. In Londen werd veldmaarschalk Henry Wilson, een Noordierse unionist, door IRA-leden gedood. De Britse regering eiste genoegdoening van de Ierse provisonale regering. De leiders van de IRA bevonden zich in Dublin en na zware druk van de Engelsen besloot de Ierse regering de aanval te openen op het IRA hoofdkwartier. Dit was het sein voor een nieuwe opstand. IRA-leden bezetten gebouwen in Dublin en er volgden diverse confrontaties tussen regeringstroepen en opstandige IRA afdelingen. De IRA werd teruggedrongen en paste haar vertrouwde guerrilla-tactiek toe.

Omdat echter de plaatselijke bevolking de opstandelingen niet steunde en de regeringstroepen als brengers van rust en vrede werden verwelkomd, had de opstand weinig kans van slagen. Ook de katholieke kerk had zich achter de regering geschaard. Daarbij kwam dat de IRA-afdelingen onderling weinig contact hadden en dus niet gezamenlijk opereerden. Wel kwam Michael Collins, de leider van de provisonale regering, in een hinderlaag om het leven. Zijn opvolger, William Cosgrave zou tien jaar lang het presidentschap vervullen.

Door hard optreden waarbij vele slachtoffers vielen (volgens sommigen trad de Ierse regering harder op dan de Britten ooit gedaan hadden...) werd in mei 1923 eindelijk de vrede hersteld.

Nu kon de opbouw van de Ierse Vrijstaat beginnen.

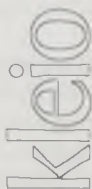
'Geen vrede'

Gevolgen

De woorden van Pearse waren waar gebleven: hun opstand hadden ze verloren, maar tegelijk gewonnen. Zonder de opstand was er geen Ierse Vrijstaat geboren.

Maar ook het tweede deel van zijn woorden is waar. De traditie van geweld en gewapende opstand die hij voortzette en doorgaf aan de toekomst is nog steeds een groot probleem voor de Ieren. De IRA heeft zich nooit verzoend met de deling en nog dagelijks vallen er doden door aanslagen en de reacties van even extremistische protestantse groeperingen. Het lijkt erop dat de problemen waarmee de politici kampten in 1921 nog steeds even onoplosbaar zijn. Het patroon is hetzelfde gebleven: een extreme IRA, dat zich tegen de Britten, protestanten en soms tegen de Ierse Republiek keert, een Ierse regering die probeert een koers te varen die het land uit de economische problemen brengt en moet vermijden om met Noord-Ierland of Engeland in constante disharmonie te leven en de Ierse bevolking, die het geweld en de achterstand allang moe is en vrede heeft gevonden met de huidige staatkundige situatie.

Er zijn andere problemen: de rol van de katholieke kerk in de samenleving, de problemen van de landbouw, de voortdurende emigratie van de jongeren en de talentvollen naar het buitenland door tekort aan werkgelegenheid. Maar er lijkt voorlopig nog geen einde te komen aan het geweld, dat al eeuwenlang zo'n wezenlijk onderdeel is van de Ierse politiek.

LITERATUUR

- J.C. Beckett, *A short history of Ireland* (London 1952).
D.G. Boyce, *Nationalism in Ireland* (London 1982).
T. Brown, *Ireland. A social and cultural history 1922-1979* (Glasgow 1981).
P. Canning, *British policy toward Ireland 1921-1941* (Oxford 1985).
T.M. Coffey, *Agony at Easter. The 1916 Irish uprising* (Harmondsworth 1969).
T.P. Coogan, *The I.R.A.* (Glasgow 1980).
J. Darby (ed.), *Northern Ireland. The background to the conflict* (Belfast 1983).
P.B. Ellis, *Hell or Connaught! The Cromwellian Colonisation of Ireland 1652-1660* (Belfast 1975).
S.G. Ellis, *Tudor Ireland. Crown, Community and the Conflict of Cultures 1470-1603* (London 1985).
R.B. Finnegan, *Ireland. The challenge of conflict and change* (Boulder/Colorado 1983).
R.F. Forster, *Modern Ireland 1600-1972* (London 1988).
A.C. Hepburn, *The conflict of Nationality in Modern Ireland* (London 1980).
J. Hutchinson, *The dynamics of cultural nationalism. The Gaelic revival and the creation of the Irish nation state* (London 1987).
R. Kee, *The Green Flag* (London 1987)
deel 1 *The most distressful country*,
deel 2 *The bold Fenian men*,
deel 3 *Ourselves alone*.
J.J. Lee, *Ireland 1912-1985. Politics and Society* (Cambridge 1989).
F.S.L. Lyons, *Ireland since the famine* (Bungay 1971).
T.W. Moody, F.X. Martin and F.J. Byrne (ed.), *A new history of Ireland*, deel 3 *Early modern Ireland 1534-1691* (Oxford 1976).
D. Norman, *Terrible beauty. A life of Constance Markievicz* (Dublin 1988).
S. O'Faolain, *The Irish. A character study* (Old Greenwich 1979).
A.T.Q. Stewart, *The narrow ground. Aspects of Ulster 1609-1969* (London 1977).
C. Younger, *Ireland's civil war* (Glasgow 1990).

Illustraties:

Voor het merendeel uit het boek van Robert Kee *Ireland a history*, dat hoorde bij de gelijknamige TV-serie in 1980.

En nu de praktijk ...

De trein van de basisvorming rijdt! Op alle scholen in het voortgezet onderwijs zijn docenten druk bezig met voorbereiding, invulling en inkleuring. De concretisering hangt mede af van de geschiedenis, grondslag en identiteit van de school.

De Commissie Basisvorming van de VGN heeft docenten van drie verschillende schooltypen gevraagd 'hun verhaal' over de invoering van de basisvorming te vertellen.

Wat opvalt is dat er zoveel keuzes blijken te zijn, die de scholen autonoom moeten maken. Worden de uren over twee of over drie jaren verdeeld? Voor welke groeperingsvorm van leerlingen kan het best gekozen worden? Zal er een volledig heterogene tweejarige basisvorming komen of een basisvorming met één of meer streams? Moet geschiedenis en staatsinrichting streven naar integratie, samenwerking of afstemming met aardrijkskunde en economie? Voldoet de tot nu toe gebruikte methode wel aan de in de kerndoelen geformuleerde inhoudelijke eisen en benaderingswijzen? Hoe kunnen de specifieke vaardigheden het beste aangeleerd worden?

Kerstin Wamelink, Frank Beenen en Peter Stuart geven een momentopname van hun school.

Misschien zijn er op uw school andere beslissingen genomen en zijn voor geschiedenis en staatsinrichting totaal andere ideeën en schoolwerkplannen ontwikkeld. Als Commissie Basisvorming zijn we daar erg benieuwd naar. Dus stuur in dat geval uw verhaal naar ons op. Na de zomervakantie kunnen wij dan een soortgelijk artikel in *KLEIO* publiceren.

Namens de Commissie Basisvorming,

Ronald Donk,
Wijnmanlaan 32,
8014 KA Zwolle.

BAVO op de OSG De Rietlanden te Lelystad

De Rietlanden is een brede openbare scholengemeenschap voor de schooltypen IVBO-VBO-MAVO-HAVO-VWO. De school kenmerkt zich door een heterogeen samengestelde tweejarige onderbouw. Het individueel beroepsonderwijs (IVBO) is in een aparte stroom ondergebracht. De school heeft ongeveer 1550 leerlingen.

In het recente verleden maakte het vak geschiedenis, samen met aardrijkskunde, deel uit van de vakgroep wereldoriëntatie; tenminste voorzover het de onderbouw betrof. Het aantal lesuren voor wereldoriëntatie was: 3 - 3.

Twee jaar geleden zijn de vakken ak en gs/si in het tweede leerjaar gescheiden en kwam er een nieuwe lesurenverdeling: 2 uur (in

blokvorm) in het eerste leerjaar (w.o.) en 2 x 2 uur (ak, resp. gs) in het tweede leerjaar.

• De BAVO-discussie: algemeen

De Bavo-discussie werd begin 1991 door de schoolleiding geïnitieerd en in docentenraad, plenaire docentenvergadering en MR periodiek besproken.

Als algemene uitgangspunten werden door alle geledingen aanvaard:

- * het handhaven van de heterogeniteit;
- * het handhaven van een tweejarige brugperiode, dus de basisvorming afsluiten in twee jaar, behoudens Nederlands, Engels en Wiskunde;
- * het invoeringsbesluit techniek, verzorging en informatiekunde;

* de creatieve vakken zo optimaal mogelijk handhaven;

* het vak wereldoriëntatie wordt gesplitst in aardrijkskunde en geschiedenis; het aantal beschikbare uren voor geschiedenis is 2, resp. 3. Om onderwijskundige redenen worden deze vakken in principe door één persoon gegeven.

Het vakoverstijgende onderwerp 'Europese dimensie' wordt verzorgd door aardrijkskunde, economie en geschiedenis.

• De BAVO-discussie: geschiedenis

Voor geschiedenis en staatsinrichting zijn dus 5 uur gedurende twee jaar beschikbaar om te voldoen aan de kerndoelen. Hoe wordt nu gepoogd vakinhoud, vaardigheden, etcetera in te vullen?

1. Het kiezen van een methode

De methode die wij gebruikten in de onderbouw, 3 ml en 3 hv was dringend aan vervanging toe. Voor zover wij in staat waren dat juist in te schatten werd bij het zoeken van een nieuwe methode rekening gehouden met de basisvorming, zowel t.a.v. de kerndoelen als de vaardigheden. Bovendien moest de methode voldoende differentiatiemogelijkheden bieden, zowel naar tijd als naar inhoud. Die tijdsfactor achten wij belangrijk om te kunnen experimenteren: waar leg je accenten, waar dien je sneller door de stof heen te gaan, hoe creëer je ruimte om aan alle Bavo-facetten (voorzien en onvoorzien) te voldoen?

Uiteindelijk kozen wij voor *Toen voor Straks*. Met deze methode wordt dit jaar in de meest ruime zin geëxperimenteerd.

2. Vaardigheden

Voor het aanleren en oefenen van de gewenste vaardigheden is in het eerste leerjaar - naast het methodentraject - een onderzoeks- en verslagleggingstraject van 10 uur gepland. In het tweede leerjaar is daarvoor 25 uur beschikbaar.

In die trajecten leren de leerlingen zeer gefaseerd hoe ze informatie kunnen verwerven, gegevens kunnen ordenen en interpreteren

en hoe ze de onderzoeksresultaten uiteindelijk kunnen presenteren.

Voor het aanleren van de meer algemene vaardigheden wordt op dit moment onderzocht of er intensiever kan worden samengewerkt met andere vakken, zoals Nederlands, natuuroriëntatie, creatieve vakken en dergelijke. Het kader hiervoor vormt het 'projekt-onderwijs', een specifieke onderwijsvorm die op De Rietlanden al gedurende negen jaar als (een) keuzemogelijkheid wordt aangeboden en gegeven. Binnen deze onderwijsvorm hebben 'ervarend en onderzoekend leren', samenwerken, verslagleggen en presenteren van het geleerde een centrale plaats.

Projektonderwijs zou dus in de bavo als functie kunnen hebben de meer vakoverstijgende vaardigheden aan te leren; organisatie en werkvormen worden dan aangedragen door de (allang bestaande) werkgoep projektonderwijs, terwijl de vakgroepen/sekties de verantwoordelijkheid houden over vakinhoud, afstemming daarvan met andere vakken en (onderdeel)toetsing.

Voordelen van deze werkwijze zijn:

- * tijdwinst en het vermijden van dubbel werk;
- * eenduidigheid, zowel naar vorm als inhoud;
- * resultaatgericht (presentatie) voor leerlingen;
- * herkenbare algemene toepassing.

Om gedurende de twee jaar basisvorming ook recht te doen aan het gestelde over de 'eigen omgeving' en tevens de leerlingen een kader te bieden voor het toepassen van specifiek historische vaardigheden hebben we kontakten gelegd met andere educatieve instellingen binnen Lelystad en de provincie Flevoland.

Zo bestaat de samenwerking met de Stichting Nieuw Land (museum in opbouw annex educatieve dienst: geschiedenis van de Zuiderzee en alles wat met inpoldering te maken heeft) uit het opbouwen van een 'schoolarchief' met historisch en aardrijks-

kundig bronnenmateriaal en het ontwikkelen van gerichte vaardigheidslessen. Een en ander zal leiden tot onderzoeksprojectjes, waarbij werkbezoeken aan Nieuw Land en andere instellingen in de eigen omgeving aan de orde zullen zijn.

3. Staatsinrichting

Ook voor het domein staatsinrichting wordt de eigen leefomgeving van de leerling centraal gesteld: school, thuis en de gemeente. Vanuit deze kaders wordt gepoogd de rol van het individu - gebonden aan het samenleven - te verduidelijken en beleids- en besluitvormingsprocessen in democratisch verband inzichtelijk te maken.

Ook hierbij zullen we gebruik maken van eigen materiaal.

• De rol van de leerkracht in de klas

Meer nog dan tot nu toe het geval was zal de rol van de docent een begeleidende zijn. (TVS-model: toepassing-vaardigheden-samenhang).

Binnen de school is afgesproken dat de manier waarop die veranderende rol van de leerkracht vorm krijgt in fases besproken en geëvalueerd zal worden. Het zal duidelijk zijn dat het hierboven onder 'vaardigheden' geschetste het kader vormt voor onze invulling van die veranderende rol.

Dit alles aan te pakken lijkt heel wat. Ook als men zich bedenkt dat binnen De Rietlanden geen ingrijpende veranderingen behoeven te worden doorgevoerd (althans in organisatorische zin).

Je kan echter niet alles in één keer doen. Alle begin is moeilijk, maar alles is - als je in die mogelijkheid voorziet - te evalueren en bij te sturen. En ach, al doende ervaar je dat nieuwe kaders leiden tot nieuwe ideeën; en dat is toch ook - in de geschiedenis vaak - de motor achter de vooruitgang geweest?

Peter Stuart

Ervaringen van de SG Swalmen-Reuver

De SG Swalmen-Reuver is een scholengemeenschap voor VBO en telt 600 leerlingen, waarvan 270 in de tweejarige onderbouw.

In deze tweejarige periode vindt een doorbreking plaats van het jaarklassensysteem. De leerlingen worden in een variant op het Jenaplanconcept gegroepeerd in stamgroepen, basisgroepen, niveaugroepen, keuzegroepen, remediale hulpgroepen en mentor-
groepen. In de stam-keuzegroepen volgen de

leerlingen ongeveer 18 lessen per week (waaronder geschiedenis en staatsinrichting). De programma's in de stamgroepen worden op basis van interne differentiatie aangeboden in thema's en onderwerpen, die om de twee jaar rouleren (een stamgroep bestaat uit eerste- en tweedejaars leerlingen).

De SG Swalmen-Reuver maakt deel uit van het dubbelproject Basisvorming en Primair

kleio

nummer 2/93
pagina's 16 en 17

Beroepsonderwijs. De basisvorming is reeds over de gehele breedte ingevoerd en staatssecretaris Wallage heeft enkele jaren geleden al de eerste getuigschriften aan leerlingen van de school uitgereikt. Een en ander heeft in de omgeving een zeer positieve uitstraling gehad waardoor de school nu nog steeds groeit. Om onderwijskundige zaken nog beter aan te pakken staat er een fusie met een naburige Mavo op stapel.

• Geschiedenis en staatsinrichting

Er is gekozen voor een driejarig programma. In afwijking van de adviestabel is de basisvorming gerealiseerd in vijf lesuren (2-2-1). Alle leerlingen sluiten het vak aan het einde van het derde leerjaar af. Dit voorstel van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid dat deze urenverdeling voorstaat, is om pragmatische redenen gevolgd. Ook historische ontwikkelingen aan de school zijn debet geweest aan deze keuze.

Het vak wordt geïntegreerd aangeboden, terwijl afstemming plaatsvindt met aardrijkskunde en economie wat de tijd betreft en bij het vaststellen van thema's. Inhoudelijk vindt overleg plaats in de vakgroepen.

• Een methode geschiedenis en staatsinrichting?

Helaas, ook wij kunnen nog niet exact aangeven wat de meest geëigende methode voor basisvorming is.

De sectie heeft vanaf het begin van het experiment gebruik gemaakt van zelf vervaardigde producten en vaak zijn er via SLO en KPC aardige handreikingen gedaan. Binnen het experiment werd zelfs de term 'noodverbanden' gehanteerd.

• Een voorbeeld van leerstof geschikt voor alle leerlingen

In de basisvorming zal alle leerstof getoetst moeten worden aan de kerndoelen. Bepaalde vaardigheden zullen aangeleerd moeten worden. De leerstof zal kinderen van deze tijd moeten aanspreken en zal elementen moeten bevatten die een bijdrage leveren aan het keuzeproces van de leerling. Immers de doelstellingen van de basisvorming kan men kort samenvatten met de begrippen: modern, maatschappelijk relevant en uitstel van keuze!

De SLO-lessenserie *Taakverdeling, een kwestie van kiezen? De geschiedenis van de familie van Es*, door J. Dijkman, J. Sniekers en J. Rijken is een uitstekend voorbeeld. Binnen deze lessenserie kan de docent alle leerlingen bereiken. Ook de zogenaamde I-leerling komt volop aan zijn trekken. Door

interne differentiatie naar tempo en moeilijkheid en door groepswerk vindt iedere leerling een weg door de stof. De zinnen zijn zo geconstrueerd dat opdrachten en teksten door iedereen goed begrepen worden.

De lessenserie is nu al twee keer aan alle stamgroepen gegeven. Tijdens de Open-Huisdagen is ze gepresenteerd.

• Tenslotte

In tegenstelling tot de meeste andere scholen voor VBO hebben wij alle leerlingen met een I-indicatie geïntegreerd in het reguliere VBO. Stamgroepen bestaan uit leerlingen van 12 tot 14 jaar met adviezen variërend van I- tot en met Mavo/Havo.

Op weg naar de BAVO op het Twents Carmellyceum te Oldenzaal

Het Twents Carmellyceum is een katholieke scholengemeenschap voor Vwo/Havo. De school kent een tweejarige heterogene brugperiode. Per 1 augustus 1993 fuseren wij met de Plechelmus Mavo. De school zal dan circa 1500 leerlingen tellen en in negen of tien klassen zal dan de basisvorming voor het eerst in praktijk gebracht worden. Daarbij zullen vier docenten van de sectie geschiedenis betrokken zijn.

• De BAVO-discussie algemeen

De discussie over de basisvorming kwam begin 1991 op gang. Er werd een projectgroep in het leven geroepen waarin zowel docenten en schoolleiding van het lyceum als van de Mavo zitting namen. De projectgroep kreeg de taak met een voorstel te komen voor een lessentabel die zo goed mogelijk recht deed aan de adviestabellen basisvorming, de adviestabel inrichtingsbesluit, het eerder geformuleerd schoolbeleid en zo min mogelijk mocht afwijken van de bestaande lessentabellen op beide scholen. Voor de discussie over de lessentabel en de voorbereiding van het eerste jaar van de basisvorming hebben de secties op beide scholen dit jaar twee taakuren gekregen.

De projectgroep kwam op verschillende momenten met vragen en voorstellen ten aanzien van de inrichting van de lessentabel in de basisvorming. De secties konden schriftelijk reageren. De projectgroep verwerkte deze reacties in een nieuw voorstel.

Na een aantal rondes werd het definitieve voorstel aan de Beleidsgroep Personeel ter stemming voorgelegd en het werd aangenomen. De Medezeggenschapsraden van beide scholen stemden vervolgens in, zodat in het

Ondanks of wellicht juist dankzij deze grote verscheidenheid in samenstelling van de groepen, sluiten vrijwel alle leerlingen de basisvorming geschiedenis en staatsinrichting na drie jaar af. Zeer zelden krijgt iemand een vrijstelling voor het vak.

Dat is ook niet nodig. Alle leerlingen kunnen veel plezier beleven aan het vak geschiedenis en staatsinrichting in de basisvorming.

Frank Beenen

Voor een uitvoerige omschrijving van de onderwijsvisie, organisatie en schoolstructuur verwijs ik u naar Iris-integraal 30, verkrijgbaar bij de VSLPC te Amsterdam.

eerste jaar van de fusie ook de nieuwe lessentabel in werking zal treden.

De brugperiode in het eerste en tweede leerjaar zal ingericht worden volgens het dakpansysteem, Mavo/Havo en Havo/Vwo. Argumenten daarvoor zijn:

- * het aantal niveau's binnen een klas blijft beperkt tot twee;
- * de werkbelasting van de docenten is minder groot dan bij een volledig heterogene klas, omdat dit model minder differentiatie vraagt;
- * veel docenten op het Twents Carmellyceum zijn reeds vertrouwd met het werken op twee niveau's binnen een klas;
- * de potentiële Mavo-leerlingen kunnen tempo en niveau aan;
- de basisvorming kan desgewenst in het tweede jaar van de Vwo/Havo stream worden afgesloten;
- * met uitzondering van de 'doorstromers' blijven de leerlingen gedurende twee jaar in dezelfde klas met dezelfde klasseleraar en vakleraren;
- * het determinatieproces kan in de tweede klas plaatsvinden.

• De BAVO-discussie: het vak

Het vak geschiedenis en staatsinrichting op het Twents Carmellyceum kent tot nu toe de volgende verdeling van lesuren: brugklas 1 - 2 uur, brugklas 2 - 2 uur, 3 Havo - 3 uur, 3 Vwo - 2 uur.

In de eerste voorstellen van de projectgroep basisvorming werd integratie met de vakken aardrijkskunde en economie bepleit. Het belangrijkste argument hiervoor was de urenwinst en het vermijden van dubbele onder-

werpen. Zo zou er ruimte in de tabel ontstaan voor nieuwe vakken als verzorging en techniek.

De drie secties kregen de opdracht hun kerndoelen te bekijken en te zoeken naar mogelijke raakvlakken. Er werd een schriftelijke reactie verwacht.

Spoedig bleek dat de kerndoelen van het vak economie weinig of geen raakvlakken hadden met die van aardrijkskunde of geschiedenis. De secties aardrijkskunde en geschiedenis zagen wel enkele raakvlakken en mogelijkheden tot samenwerking, maar wilden niet tot integratie overgaan. De secties zijn van mening dat er al veel tijd en energie nodig zal zijn om in de vakken apart de kerndoelen vorm te geven en de didactiek bij te stellen. De samenwerking kan vooral plaatsvinden bij het aanleren van vaardigheden en het uitwerken/uitvoeren van enkele thema's, bijvoorbeeld omgevingsonderwijs. Derde Wereld, industrialisatie en de invloed van de burger op de ruimte en de maatschappij. Slechts geleidelijk en verspreid over de jaren kan deze samenwerking gestalte krijgen. Regelmatige evaluatie is hierbij op zijn plaats.

Na 1 augustus geldt voor de vakken de volgende urenverdeling: Geschiedenis/Staatsinrichting - 2 uur in B1, B2 en M/H/V3, aardrijkskunde 2 uur in B1 en M/H/V3 en 1 uur in B2.

• Het kiezen van een methode

Gelet op de kerndoelen, vaardigheden en de toevoeging van een Mavo-afdeling zullen we op zoek moeten gaan naar een nieuwe methode.

Wij zijn nu bezig middels een vragenlijst verschillende schoolboeken te onderzoeken om vast te stellen hoe en in hoeverre kerndoelen en vaardigheden zijn verwerkt. Maar niet alle uitgeverijen zijn op het moment in staat met op de basisvorming afgestemde nieuwe uitgaven op de markt te komen. Hoe dan nu al een verantwoorde keuze voor een aantal jaren te maken?

Wij zijn wel in de gelukkige omstandigheid dat de sectie van het Twents Carmelcollege ervaring heeft met het werken met vak- en vakoverstijgende vaardigheden. Zo hebben we door de jaren heen eigen materiaal ontwikkeld en bij bestaande boeken eigen opdrachten gemaakt waarin vaardigheden zijn verwerkt. Als er in de nabije toekomst geen methode te vinden is die naar onze mening voldoende werkt met de verschillende benaderingswijzen, vaardigheden en inhouden van de kerndoelen, dan zullen we zelf voorlopig aan de slag gaan. Dit betekent concreet: oud materiaal herschrijven naar de in de kerndoelen gevraagde vaardigheden.

Kerstin Wamelink

kleio

nummer 2/93
pagina's 18 en 19

Een joodse bankier bouwde mee aan het Duitse Rijk

'Niet door redevoeringen en meerderheidsbesluiten worden de grote vragen van de tijd beslist - dat was de grote fout van 1848 en 1849 - maar door ijzer en bloed.'

Deze uitspraak van Otto von Bismarck (1815-1898) als kersverse minister-president van Pruisen tegenover de begrotingscommissie van de oppositionele Landdag is hem gedurende zijn gehele politieke loopbaan blijven vergezellen. In de ogen van de buitenwereld was Bismarck 'de man van het staal en het bloed'.

Jacco Pekelder bespreekt:

Fritz Stern, *Goud en IJzer. Bismarck en Bleichröder en het ontstaan van het Duitse Rijk* (Agon, Amsterdam 1992) vertaald door Roelof Manning, 784 blz., prijs f75,-.

Met het oog op het CE-onderwerp 'Duitsland' een nuttig boek.

De Amerikaanse historicus Fritz Stern be- toogt in zijn boek *Goud en IJzer. Bismarck en Bleichröder en het ontstaan van het Duitse rijk* uit 1977 dat in 1992 in Nederlandse vertaling verschenen is, dat niet 'ijzer en bloed' maar 'goud en ijzer' de grondvesten van het Bismarck-rijk vormden.¹

Sterns boek is gewijd aan het tot dusver on- vertelde verhaal over de manier waarop Bismarck zich de financiële middelen, het 'goud', verwierf voor de drie oorlogen waar- mee hij de verschillende Duitse staten sa- mensmeedde tot het verenigde Duitse keizer- rijk.

De hoofdrol in dit verhaal van de financiële onderbouwing van het Rijk vervulde Gerson von Bleichröder (1822-1893), die niet alleen meer dan dertig jaar lang Bismarcks persoon- lijke bankier was, maar ook gedurende diens gehele ambtsperiode met adviezen en lenin- gen de Pruisische staatsfinanciën ondersteun- de.

Bleichröder was daardoor de man die ervoor zorgde dat de Pruisische krijgskas in weerwil van de weerspannige, liberale Pruisische Landdag zodanig gevuld was, dat Bismarck zijn oorlogszuchtige eenwordingspolitiek mee kon uitvoeren.

Het is een grote verdienste van Stern dat hij door middel van de samenwerking van Bis-

marck en Bleichröder de tot het verschijnen van zijn boek duister gebleven financiële zij- de van de 'Reichsgründung' belicht. Toch rijst de vraag waarom van *Goud en IJzer* nog vijf- tien jaar na het verschijnen van de eerste Engelse druk een Nederlandstalige uitgave in de handel wordt gebracht.

Het antwoord op die vraag is gelegen in het feit dat Bleichröder een jood was. Het ver- haal van de samenwerking van Bismarck en Bleichröder wordt hiermee het verhaal van de joden in Pruisen en Duitsland in de ne- gentiende eeuw.

Joden en Duitsers

Door de geleidelijke afschaffing van alle of- ficiële discriminerende maatregelen in de ne- gentiende eeuw werden de omstandigheden voor joodse Duitsers om zich economisch te ontplooiën steeds beter. Een aanzienlijk aan- tal van hen slaagde erin in korte tijd fortuin te maken. Deze joodse plutocraten vormden een deel van de grote groep van nieuwe rij- ken die aan haar gestegen welvaart de wens verbond maatschappelijk een overeenkomstige status te verwerven.

Deze assimilatie-drang van de bourgeoisie werd echter gedwarsboomd door de starre sociale structuur van de Pruisisch-Duitse maatschappij. In Pruisen, het toonaangeven-

de land in het nieuwe Rijk, bestond een ego- istische kaste van Junkers, die nauwelijks nieuwe leden opnam. Anders dan in Enge- land en Frankrijk was de bourgeoisie niet in staat om een eigen stelsel van waarden en normen te ontwikkelen. In plaats daarvan pasten de nieuwe rijken zich aan bij de aris- tocratische wereld.

Fritz Stern noemt dit verlangen van de Duitse nieuwe rijken naar sociale acceptatie een kernthema van de negentiende eeuw: '*de loopbaan van de rijke bourgeois in al zijn luxueuze ellende*'.

Volgens de auteur belichaamde Bleichröder '*de onbestendigheid van de Duitse plutocratie: ze hongerden naar rijkdom en status - en ont- dekten dat het laatste niet automatisch uit het eerste voortvloeide*'.²

Als joods plutocratisch parvenu moest Bleichröder behalve deze eerste hindernis er nog een nemen: zijn joods-zijn vormde in de Pruisische negentiende-eeuwse maatschappij een tweede drempel naar de toegang tot de wereld van de elite. Zijn verlangen naar so- ciale acceptatie was om deze reden zo moge- lijk nog groter dan dat van zijn niet-joodse collega's.

Voor vele joodse nieuwe rijken was de discri- minatie tegen joden een reden om zich tot het Lutherse geloof te bekeren. Gerson von Bleichröder bleef het joodse geloof trouw, maar probeerde aansluiting bij de Pruisische elite te vinden door een kritiekloos voorvech- ter van de Pruisische staat te worden. Nu had hij daar ook een principiële reden voor: hij zag de Pruisische staat als de beste waarborg voor de joodse burgers.

Zijn relatie met Bismarck was in zekere zin Bleichröders geluk. De contacten met de overheid leverden zijn bank schatten op. Voor Bleichröder was de samenwerking met Bismarck echter boven alles ook een manier om de zo door hem gewenste maatschappe- lijke status te bereiken. Oppervlakkig bezi- en lukte dat ook. Als dank voor bewezen dien- sten kreeg Bleichröder een aantal belangrijke

Pruisische en buitenlandse onderscheidingen en bovendien werd Bleichröder als eerste niet-bekeerde jood in 1872 opgenomen in de Pruisische adel.

In werkelijkheid betekenden die uiterlijke bewijzen van erkenning in Pruisen-Duitsland echter niet veel. Bleichröders klantenkring telde een groot aantal noodlijdende aristocraten, die hij veelal ondersteunde met gunstige leningen en aandelentransacties. Bleichröder hoopte door deze cliënten te helpen opgenomen te worden in hun wereld. Hij leek hierin ook te slagen; enige tijd lang was hij een geziene gast in de Berlijnse 'beau monde'. Het was echter alles schone schijn. De armlastige aristocraten accepteerden graag zijn hulp, maar bleven hun joodse bankier achter zijn rug om beschimpen.

Tegen het einde van de jaren 1870 traden anti-joodse sentimenten weer volop in de openbaarheid. Aangewakkerd door het slechte economische klimaat kreeg het antisemitisme in Duitsland de wind in de zeilen. Bleichröder was vanaf het begin het slachtoffer van veel van de antisemitische publicaties. Stern noemt dan ook de joodse bankier, lange tijd de rijkste man van Duitsland en een bekende raadgever van de regering, in zijn boek de 'kroongetuige' van het antisemitisme. Bleichröder was het beste bewijs van de vooroordelen en aanklachten die onder de jodenhaters leefden en daarmee voor het grote publiek de ideale zondebok.

door de internationale joodse gemeenschap (waaronder Bleichröder), eisten van Roemenië dat het de mensenrechten van haar joodse burgers zou garanderen en de Duitse regering eiste van Roemenië een schadeloosstelling voor Duitse houders, veelal Junkers, van bepaalde Roemeense spoorwegaandelen. Bismarck schakelde Bleichröder in bij de afhandeling van de aandelenkwestie. Deze dacht dat hij door Bismarck daarin te assisteren op hulp van de Rijkskanselier kon rekenen in de mensenrechtenkwestie. Bismarck draaide het echter om. Hij wilde de Roe-

Bismarck en het antisemitisme

Het moet voor Bleichröder een teleurstelling geweest zijn dat Bismarck bij dergelijke hetzes tegen zijn persoon niet vaak voor hem in de bres is gesprongen. Tenslotte was hij een zeer verdienstelijk medewerker van de Rijkskanselier, spraken zij elkaar meestal zeker wekelijks en werd hij door Bismarck zelfs aangesproken met 'geehrter Freund'. Bismarck hielp zijn joodse vriend echter alleen tegen laster als een aanval op Bleichröder in wezen gericht was tegen hemzelf of tegen het particulier bezit.

Met name in de Roemeense kwestie rond 1878 liet Bismarck Bleichröder lelijk in de steek. Er speelden rond de erkenning van de Roemeense staat twee zaken: de westerse grote mogendheden, daartoe aangespoord

menen onder druk zetten door de joodse zaak te ondersteunen om ze tot toegeeflijkheid te dwingen op het vlak van de spoorwegaandelen. Nadat de Roemeense onderhandelaar met Bleichröder tot een akkoord was gekomen over de spoorwegaandelen en dit in 1880 door het Roemeense parlement geratificeerd was, erkenden de westerse grote mogendheden het land zonder dat gelijkberechtiging van de Roemeense joden bereikt was.

Bismarck, schrijft Stern, 'had de joden gebruikt om de Jonkers [aandeelhouders] te redden'³.

Stern vraagt zich af of Bleichröder ooit ten volle heeft beseft dat Bismarck hem in deze zaak had gebruikt. Het lijkt hem na lezing van brieven van Bleichröder uit deze tijd toe dat deze 'het onbehagen dat hij gevoeld moet

Kleio

nummer 2/93
pagina's 20 en 21

hebben - gezien zijn verwachtingen in de Roemeense zaak en het uiteindelijke resultaat -, probeerde te minimaliseren'. Stern spreekt van 'een zekere blindheid' die wat in zich heeft van 'gewild zelfbedrog'.⁴

Bleichröders wanhopige zoeken naar sociale erkenning en zichtbare bewijzen daarvan maakte hem kritiekloos ten opzichte van de staat en zijn machtige vriend.

Bismarck ging zelfs zover dat hij trachtte het antisemitisme ten eigen voordele in de binnenlandse politiek aan te wenden. Rond 1880 meende de Rijkskanselier korte tijd het antisemitisme te kunnen gebruiken in de strijd tegen zijn politieke vijanden, de liberalen, wier leiders voor een groot deel joods waren. Door de campagne van de regering werden links en kritiek op het antisemitisme gelijkgesteld. Toen in de verkiezingen van 1881 bleek dat deze tactiek niets opleverde voor de regeringspartijen, nam Bismarck discreet afstand van het antisemitisme. Het kwaad was echter al geschied; onder andere de openlijke steun van de regering had het antisemitisme in enkele jaren 'salonfähig' gemaakt.

Het was al met al een heel gevaarlijk spel dat Bismarck met het antisemitisme speelde. Bovendien was Bismarck zelf niet helemaal ongevoelig voor de vooroordelen van de maatschappij waarin hij leefde. De 'IJzeren Kanselier' zag zijn politieke vijanden ook als persoonlijke vijanden.

Lothar Gall toonde in zijn Bismarck-biografie al aan, dat Bismarck in die zin geen Machiavellist te noemen was; hij was niet zakelijk en koel berekenend.⁵ In zijn vormingsjaren had hij zich langzamerhand ontworsteld aan de vooroordelen die er in Duitsland leefden ten aanzien van joden. Bismarck was geen antisemiet. In de politieke strijd verloor Bismarck echter veel van zijn redelijkheid en doken de oude vooroordelen weer op.

In het kader van zijn gebruik van het antisemitisme rond 1880 zegt Stern het als volgt: 'een nadrukkelijke joodse aanwezigheid in het vijandelijke kamp [van de links-liberalen] zette zijn geleidelijk verworven neutraliteit jegens joden onder druk'.⁶

Zonder Bismarck meteen de schuld in de schoenen te schuiven van de gruwelen van de beide wereldoorlogen, stelt Stern dat hij de eerste Duitse politicus was die zonder scrupules mensen en vooroordelen van mensen tegen elkaar uitspeelde. Bismarck vergat daarbij dat vooroordelen anders dan mensen een eigen leven gaan leiden en daarom niet zonder gevaar te gebruiken zijn.

Beoordeling

Bij zijn leven was Bleichröder een bekende figuur in binnen- en buitenland. Na zijn dood raakte hij echter al snel in vergetelheid. Bismarck noemt hem ondanks hun hechte contact slechts een enkele keer in zijn mémoires. De Duitse Bismarck-historici veronachtzaamden lange tijd Bleichröders rol in de totstandkoming van het Duitse Rijk. Ten dele volgden zij blindelings Bismarcks dictaat, zoals dat in zijn *Gedanken und Erinnerungen* vastgelegd was. Voor een ander deel van de historici geldt dat zij in de Rankeaanse traditie van politieke geschiedschrijving stonden en om deze reden de financiële zijde van het verhaal onbelangrijk vonden. Sommige historici waren echter domweg niet erg gelukkig met een zo gewichtige rol van een jood in de stichting van het tweede Rijk.

Fritz Stern corrigeerde met zijn boek het valse beeld dat zodoende ontstond van de Duitse geschiedenis. Dankzij *Goud en IJzer* hebben andere historici nu meer aandacht voor de sleutelrol van Bleichröder in de 'Reichsgründung'. De (Oost-)Duitse Bismarckbiograaf Ernst Engelberg verwijst expliciet naar Sterns boek en besteedt relatief veel aandacht aan de figuur van Bleichröder. Dit doel is dus bereikt.

Daarbij heeft Stern een uiterst leesbaar boek geschreven. Met zijn beeldende stijl weet de Amerikaanse historicus het verhaal van Bleichröder en Bismarck de allure van een roman te geven.

De Nederlandstalige uitgave van Agon mikt op een groot publiek en daarom permitteer ik me de kritiek dat Stern een enkel keer teveel voorkennis vraagt.⁷

De vertaler Roelof Manning heeft Sterns literaire stijl goed weten te bewaren. Af en toe hanteert hij de interpunctie zodanig, dat onderwerp en werkwoord van elkaar gescheiden worden. Dat kan storend zijn. Bovendien zijn er nogal wat zetfouten in de vertaling geslopen, waardoor er bijvoorbeeld 1870 staat waar 1879 had moeten staan (p.323).

Het belangrijkste is echter dat het boek licht werpt op het feit dat aan de wortels van het Duitse Rijk een jood stond. Tegen de achtergrond van de gebeurtenissen van de laatste tijd in Duitsland lijkt dat een waardevol gegeven. Waardevol voor buitenstaanders, omdat het hen erop wijst dat Duitsland meer is dan militarisme en antisemitisme, ook al lijkt dat na Rostock niet het geval. Waardevol is het ook voor de Duitsers zelf. De samenwerking van een Pruis en een Duitse jood leidde tot de vereniging van alle Duitsers in een staat. Pas toen Duitsland begon de joden in zijn

midden te bestrijden, en daarmee zichzelf, werd de eenheid opnieuw in de waagschaal gesteld.

Noten

1. Oorspronkelijke titel: *Gold and Iron. Bismarck and Bleichröder and the building of the German Empire*. Pocket editie: Penguin, Harmondsworth 1987, prijs ca. f35,-.
2. Stern, p.225.
3. Stern, p.501.
4. Stern, pp.502, 503.
5. Lothar Gall, *Bismarck, der weiße Revolutionär* (Frankfurt, Berlin, Wenen 1980) pp.566-568.
6. Stern, p.646. Overigens citeer ik hier niet geheel correct. In de vertaling staat in plaats van verworven verworven. Omdat er in het Engelse origineel gesproken wordt van 'his gradually acquired neutrality' lijkt me *verworven* meer op zijn plaats. Het kan een zetfout zijn. p.510.
7. Een voorbeeld: op pagina 101 noemt Stern Sleeswijk en Holstein ineens 'ondeelbaar'. Hij zou moeten uitleggen dat het oude Duitse recht voorschreef dat de beide hertogdommen 'up ewig und geteilt' zouden zijn; d.w.z. dezelfde vorst en grondwet zouden hebben.

RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd.

Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van *Kleio* besproken.

Het Amsterdam van Kees Scherer is een prachtig fotoboek. Het geeft een impressie van Amsterdam in de jaren vijftig. Ed. van Thijn zegt in zijn inleiding: 'De vergelijking toont een opvallend verschil tussen de jaren vijftig en nu, maar ook een onmiskenbare samenhang'. Dick Schaap heeft voor de tekst gezorgd van dit 159 pagina's tellende boek. Tirion is de uitgever en de prijs is f59.50.

Van Leo Lucassen en Andre J.F. Kobben is een studie verschenen *Het Partiele Gelijk, controversen over het onderwijs in de eigen taal en cultuur en de rol daarbij van beleid en wetenschap (1951-1991)*.

De controverse waar het concreet over gaat is het belang van Onderwijs in de Eigen Taal en Cultuur (OETC). Wetenschap en politiek beïnvloeden elkaar, maar het is uiteindelijk de politiek die bepaalt, die wel/niet middelen ter beschikking stelt. Tussen voor- en tegenstanders van het OETC is een patstelling ontstaan. De conclusie van dit boek is (verrassend?) dat het gelijk in het midden ligt. De studie telt bijna 200 pagina's, is uitgegeven bij Swets en Zeitlinger en kost f32.50.

Onder redactie van prof. G. Quispel is een dik boek verschenen met beschouwingen over de invloed van een Egyptische religie op de cultuur van het westen, *De Hermetische Gnosis in de loop der eeuwen*. De voordrachten van achttien wetenschappelijke onderzoekers, gehouden op een congres in het najaar van 1990 te Amsterdam, zijn een bron van informatie over een kosmische religie die op persoonlijke ervaring berustte. Umberto Eco maakte de Gnosis een aantal jaren geleden verdacht met de opmerking dat deze leer neerkomt op een samenzwering om de wereld te vernietigen.

Of de ruim 670 bladzijden van dit boek deze bewering hebben weten te weerleggen kan ik niet beoordelen. De prijs van deze pil is f 39.50.

Van de hand van Léon Halkin verscheen *De biografie van Erasmus*. De Belg Halkin is voor de Italiaanse uitgave onderscheiden met de grote literaire prijs Giovanni Comisso. Deze Nederlandse uitgave is een vertaling van de Duitse versie. De oorspronkelijke uit-

gave dateert uit 1987 en had als titel *Erasmus parmi nous*.

De auteur matigt zich absoluut niet aan alle vragen die in deze biografie worden gesteld als beste of definitief te hebben beantwoord. Aan deze bescheidenheid had de titel dan misschien meer kunnen beantwoorden door te spreken van 'een' biografie. De prijs van dit bij Tirion uitgegeven boek, voorzien van noten, tijdstafel en register, is f59.50.

Eveneens is bij Tirion uitgegeven *De Kelten, voorlopers van een verenigd Europa*, geschreven door Gerhard Herm en *De Romeinen, de geschiedenis van een machtig wereldrijk*, van de hand van Hans Dieter Stover. Beide boeken zijn een vertaling uit het Duits, publikaties uit de jaren 70, en dreigen daardoor wat minder geschikt te zijn voor leerlingen voor bijvoorbeeld het maken van een werkstuk.

In *De Kelten* beschrijft Herm niet alleen de historische feiten, maar tracht hij ook een beeld te geven van de volksgebruiken, oorlogvoering en de aard van dit volk van druïden en koppensnellers. Stover heeft getracht vooral het leven van het Romeinse volk te beschrijven.

Beide boeken zijn geïllustreerd en voorzien van bibliografie, tijdstafel en register. De prijs is f 32.50 per deel.

Nederlands-Indië 1942, illusie en ontgoocheling is een bundel artikelen onder redactie van Petra Groen en Elly Touwen-Bouwsma verschenen bij de SDU.

De bundel wil vooral aandacht vragen voor het moreel van de krijgsmacht en de burgers in Indië direct voor en tijdens de Japanse invasie in 1942.

Het boek bevat acht artikelen, is fraai geïllustreerd, voorzien van noten, een register en enige informatie over de auteurs.

De geachte afgevaardigde.... is een bundel bijdragen over hoe kamerleden denken over het Nederlandse parlement. Het boek is gebaseerd op vraaggesprekken die met vrijwel alle kamerleden zijn gevoerd. De auteurs, politicologen verbonden aan de Universiteit Twente, Erasmusuniversiteit en Rijksuniversiteit Leiden, proberen een antwoord te geven op de voor de democratie zo essentiële vraag of de opvattingen van de volksvertegenwoordigers wel representatief zijn voor die van de kiezers.

De paperback is uitgegeven bij Coutinho, telt 287 bladzijden en kost f 49.50.

Eveneens bij Coutinho verscheen *Economie voor historici, een inleiding*. Economie is voor geschiedenis een belangrijke hulpwe-

Kleio

nummer 2/93
pagina's 22 en 23

Register op KLEIO

*Tijdschrift van de Vereniging van docenten in Geschiedenis en
Staatsinrichting in Nederland (VGN)*

Jaargang 33/1992

ARTIKELEN

	nr / pag
A. de Baets, Bemiddelaar tussen historiografie en maatschappij. Profiel van de auteur van Nederlandstalige geschiedenisleerboeken in België	7 10
R. Bohr, Zinnvolle nederlagen. Nederlandse defensie-inspanningen 1940-1945	5 23
J. van den Eijnde, Concentratiekamp Vught. Nog steeds een vergeten plek?	3 16
P.F.M. Fontaine, Herodotus en de werkelijkheid	4 26
P.F.M. Fontaine, Thucydides en de werkelijkheid	8 20
M. van Gastel, Geschiedenisdocent in Amerika. Toch wel even anders	5 11
A. Hamilton, Naar het einde van de wereld. Het apokalyptische wereldbeeld van Christoffel Columbus	6 3
E. Jonker, 'De Nederlanders zijn een huiselijk en arbeidzaam volk'. Angst en geruststelling in het onderzoek naar de vrijetijdsbesteding in de jaren vijftig	9 3
K. Klok, De Macedonische kwestie	7 3
J. Linssen en Ph. van de Poel, De witte god. De mythe van de terugkeer van Quetzalcoatl	4 13
P. Luykx, De Nederlandse katholieken en de moderne maatschappij	4 3
I. van Manen, Marktgericht nascholen	3 29
A.P.J. Miltenburg, Een creatief instrument.	2 3
De historische romans van Hella Haasse	
M. Monster, De helft van de onderdanen. Schrijft de EG ook vrouwengeschiedenis?	4 18
J. van Oudheusden, 'Er groeien klaprozen in Vlaanderen velden'. Geschiedenisleraren op de slagvelden van de Eerste Wereldoorlog	10 9
P. Peucker, Jan Amos Comenius. Het leven van een wereldhervormer	6 9
P. Raedts, Girolamo Savonarola. Profeet van een nieuwe tijd?	5 16
J. Riksen, Het Joods Historisch Museum	2 24
J. Riksen, Een Pabo in de praktijk. Geschiedenis en vakdidactiek op de lerarenopleiding van de Hogeschool Windesheim	2 9
G. Rooijackers, Volkscultuur en volkskunde. De folklore van de wetenschap?	3 3
J. Rosendaal, Een en ondeelbaar. De staat als preker van vaderlandsliefde	6 22
R. Slotboom, Het Maritiem Museum in Rotterdam	4 29
R. Slotboom, Het Nationaal Vakbondsmuseum	9 14
H. van Stekelenburg, Van Noord-Brabant naar Noord-Amerika. Emigratie in de 19e eeuw	7 6
F. Vogelzang, Van overzee.	
Reizigers in de Lage Landen 1634-1815	7 20
H. Wagenaar en H. Notté, Kernleerstof voor de geschiedenis van de prehistorie. Vijf basisschoolmethoden beoordeeld	2 14

	nr / pag
J. Walravens, 'Men kan niet altijd doen wat men prettig vindt'. J.E. de Quay als premier 1959-1963	5 3
B. Wartena, De paap uit de mouw? Modern, politiek gefundeerd antipapisme in Nederland	9 9
R. Wolfs en H. Donkers, Droge kost. De Derde Wereld in hedendaagse geschiedenisboeken voor het VO	10 15

INTERVIEWS

F. Kolen, S. Schmiermann en A. van Zeijl, Een goeroe neemt afscheid. Gesprek met Cees van der Kooij	2 5
J. van Oudheusden en W. Rongen, De man van twee miljoen. Kleiogesprek met Hans Ulrich	4 10
R. Slotboom, Fritz Behrendt: missionaris en schoolmeester	10 3
D. Verkuil, Als het koud begint te worden. Kleiogesprek met Roy MacDonald	3 20
D. Verkuil, De jonge vriend van Drees. Kleiogesprek met Jelle Zijlstra	6 15
D. Verkuil, Gesprek met Jacques Bosmans over zijn boek <i>Romme. Biografie 1896-1946</i>	10 32

RECENSIE-ARTIKELEN

Michael R. Beschloss, De koudste jaren. De wereld op de rand van de afgrond (J. van Oudheusden)	1 18
De Bismarck-biografieën van Lothar Gall, Erich Eyck en Ernst Engelberg (J. Pekelder)	8 24
Jacques Bosmans, Romme. Biografie 1896-1946 (D. Verkuil)	10 32
De Fibula Pharosreeks (R. Slotboom)	3 33
S. Groenveld en G.J. Schutte, Delta. Nederlands verleden in vogelvlucht. Deel 2, De nieuwe tijd: 1500 tot 1813 (N. Maarsen)	4 36
Hella S. Haasse, Heren van de Thec (L.M. Blits)	5 33
Jonathan I. Israel, Nederland als centrum van de wereldhandel 1585-1740 (G. de Bruin)	2 33
P. James e.a., Centuries of darkness. A Challenge to the conventional chronology of Old World archeology (F. Vogelzang)	5 29
P. James e.a., Centuries of darkness. Reactie op F. Vogelzang (J. van der Land)	9 19
(De discussie wordt voortgezet in KLEIO2/1993)	
Siep Stuurman, Wacht op onze daden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat (A. Schulp)	9 25
J.J. Woltjer, Recent Verleden. De geschiedenis van Nederland in de twintigste eeuw (D. Verkuil)	6 31

LESMATERIAAL EN TIPS

nr / pag

B. Engbers en W. Rongen, Bronnen over het Joods-Palestijns conflict 1882-1947, middenkatern	KLEIO 9
J. van Oudheusden, De Oost-Europese revolutie van 1899	8 13
T. Perdeck-Schimmel, Een Duits meisje in Nederland	1 15
D. Verkuil en B. Bouwman, Europese levens:	
- Valérie Giscard d'Estaing en Helmut Schmidt	1 3
- Joseph Luns en Jan-Willem Beyen	2 27
- Robert Schuman en Jean Monnet	3 14
- Jacques Delors en Margaret Thatcher	4 23
- Walter Hallstein en Charles de Gaulle	5 27
M. Zewald, Geëmancipeerd met een sluier?	3 24
Vrouwenemancipatie in een niet-westerse cultuur	

BASISVORMING

C. Bogaerts, Toetsen in de basisvorming	10 24
J. Greep, Vijf voor twaalf, staatsinrichting en basisvorming	8 3
I. van Manen, Stofkeuze binnen de basisvorming	8 8
Reacties op Van Manen:	
- L. Severein en J. Riksen, Onbegrip wat betreft de basisvorming	10 29
- A. Wilschut en J. Snickers, Stofkeuze binnen de basisvorming	10 28
I. van Manen, De boodschapper en het nieuws.	10 31
Antwoord aan Riksen, Severein, Snickers en Wilschut	
J. Reitsma, Staatsinrichting en basisvorming	4 32
J. Snickers, De belangrijkste veranderingen in het vak.	1 5
Geschiedenis en staatsinrichting in de basisvorming (2)	
J. Snickers, Geschiedenis en staatsinrichting in de basisvorming (3)	2 29

CENTRAAL EXAMEN

<i>Algemeen</i>	
H. Groen en A. Rood-Sengers, De Lbo/Mavo-examens.	1 12
Meer open vragen en minder gesloten vragen	
<i>Examen 1992</i>	
M. Dammers, J.C. Kalker, C. Hilbrink, Het CSE van 1992.	6 27
Reacties	
J. Hermans, Europa als examen	8 30
A. Rood, Het CSE Lbo/Mavo 1992	7 30

Examen 1993 en 1994

Katern in	KLEIO 5
- Stofomschrijving 'Nederland naar een modern-industriële samenleving. Economische sociale en culturele verandering in Nederland 1948-1973'.	
- H. Vossen, P. Wester en M. Schwegman, Toelichting op de stofomschrijving 'Nederland naar een modern-industriële samenleving'	

Het nieuwe examen

WIEG-Katern in	KLEIO 7
- Uitgangspunten van de examenregeling	
- Een nieuw examen: ... bekijk het even	
- Regeling examenprogramma geschiedenis en staatsinrichting Vwo/Havo/Mavo/Lbo met toelichting en bijlagen	

VGN

Katern in	KLEIO 1
- Agenda van de jaarvergadering op 14 maart 1992	
- Jaarrede van de voorzitter van de VGN 1991	
- Notulen van de jaarvergadering van 9 maart 1991	
- Jaarverslag van het Algemeen Bestuur 1991	
- Beleidsplan 1992	
- Jaarverslagen 1991 en plannen voor 1992 van de commissies	
- Financieel jaarverslag 1991	
- Rekening van baten en lasten 1991 en begroting voor 1992	
- Wijziging statuten en huishoudelijk reglement	
- de huidige VGN Statuten en Huishoudelijk Reglement	
- Lijst met adressen van commissies en afdelingssecretarissen	

RECENSIES*Media*

J. en Y. Beetsma, Computerprogramma Europese Integratie 1945-1990 (J. Snijders)	4 39
J. en Y. Beetsma, Computerprogramma Nederland in het Interbellum 1917-1940 (J. Snijders)	4 39

Algemeen

A. Alvarez, De wrede god. Een studie over zelfmoord (A. Ribberink)	5 38
P. Cliteur, W. van Dooren (red.), Geschiedenis van het humanisme. Hoofdfiguren uit de humanistische traditie (H.M.G. Schrijnemakers)	9 31
H.W. von der Dunk, Cultuur en geschiedenis. Negen opstellen (J. Ramakers)	10 41
E. Jonker en M. van Rossum (ed.), Geschiedenis en cultuur. Achttien opstellen (J. Ramakers)	10 41
P. van de Meerssche, Van Jalta tot Malta.	3 41
Politieke geschiedenis van Europa (G.M.V. Mans)	
Liek Mulder, Anne Doedens, Geschiedenis van de twintigste eeuw (H.J.C. Termeer)	6 41

Wereld - tijdperken

R.S.P. Beeks en L.B. van der Meer, De Etrusken spreken (A.J.L. van Hooff)	3 40
Yvan Vanden Berghe, Het grote misverstand. Een geschiedenis van de Koude Oorlog (1917-1990) (J. van Oudheusden)	4 41
Michael R. Beschloss, De koudste jaren.	1 18
De wereld op de rand van de afgrond (J. van Oudheusden)	
Taylor Branch, De geschiedenis van een droom. Amerika onder Martin Luther King en de Kennedy's (J.G. Toebes)	6 39
J.M. Cohen, De vier reizen van Columbus (E.M. Janssen Perio)	9 29

Een eigen museum in uw vaklokaal!

Daily life in Egypt

The Industrial Revolution

Terra Cotta Army, Xian

TTE-transparanten: uitmuntend materiaal voor uw geschiedenislessen
Instructief en beeldend, mooi en gemakkelijk

GROTE TRANSPARANTEN-ATLAS VAN DE WERELDGESCHIEDENIS

"World History Maps", H-TTE, 1990

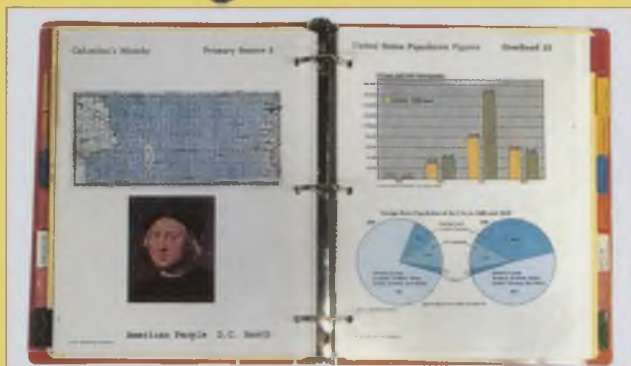
Voor de prijs van één wandkaart beschikt u over 96 historische kaarten.

TRANSPARANTEN-ENCYCLOPEDIE VAN DE WERELDGESCHIEDENIS

"World History Maps and Graphs", H-TTE, 1992

Thema's:	Atlas	Ency.	Bron.
Wereld	8x	26x	4x
Oudheid	19x	31x	22x
Middeleeuwen	15x	20x	11x
Europa na 1450	23x	48x	49x
Noord-Amerika	6x	7x	9x
Afrika	5x	9x	11x
Midden-Oosten	2x	9x	15x
Oost-Azië	12x	16x	15x
Zuidoost-Azië	8x	10x	4x
Latijns-Amerika	4x	11x	13x

Deze grote broer van de atlas bevat 160 sheets. Deze verbeterde versie biedt ook 30 nieuwe en geactualiseerde kaarten. Een wezenlijke uitbreiding is het statistisch materiaal en zijn de modellen die belangrijke historische gebeurtenissen en ontwikkelingen samenvatten en in een oogopslag overzichtelijk maken.

ATLAS EN BRONNENBOEK VAN DE AMERIKAANSE GESCHIEDENIS

"American People.", H-TTE, 1988

Voor de prijs van één wandkaart

De Amerikaanse geschiedenis komt in elk curriculum voor en is een regelmatig terugkerend onderdeel van het examen. Deze set biedt kleurrijk beeldmateriaal van talrijke geopolitieke, economische en sociale aspecten uit de Amerikaanse geschiedenis, dat op verschillende manieren kan worden aangewend. Ook bruikbaar bij vele andere onderwerpen en bij de vakken Engels en Aardrijkskunde.

En dat voor de prijs van één wandkaart

- Op 32 transparanten staan 5 grafieken, een schema en 37 kaarten over onder meer de ontdekkingen, claims, kolonisatie, onafhankelijkheidsstrijd, slavernij, Burgeroorlog, De West, Indianen, industrialisatie, crisis, wereldoorlogen en Koude Oorlog.
- Op 32 transparanten staan bronnen die hoogtepunten vertegenwoordigen uit de Amerikaanse geschiedenis: pamfletten, munten, symbolen, posters, foto's etc.

Aanbiedingen

Basispakket totaal-visualisering

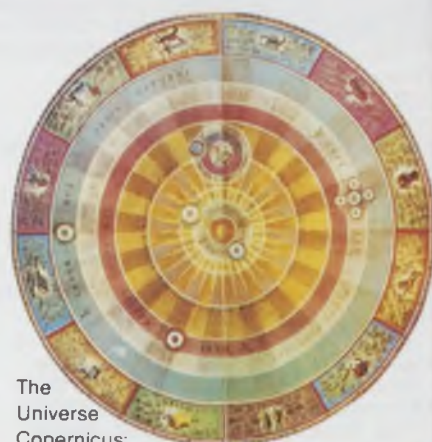
▼ Transparanten-Encyclopedie ▼ Bronnenboek ▼ Kunstwerken
Samen 300 sheets: korting f 150,- (BF 3000)

Totaalpakket totaal-visualisering

▼ Transparanten-Encyclopedie ▼ Bronnenboek ▼ Kunstwerken
▼ Atlas en bronnenboek v/d Amerikaanse geschiedenis (Voor Havo/Vwo-ASO)
of: Amerika: geschiedenis en geografie (Voor Bavo/Mavo/Havo-TSO)
Samen 364 (of 355) sheets: korting f 225,- (BF 4000)

Famous Muslim Emperors: Akbar, Jahangir, Jahan

The Universe
Copernicus:
Heliocentric View

TTE-TRANSPARANTEN VOOR DE TOTAAL-VISUALISERING VAN UW GESCHIEDENISLESSSEN

TTE-SETS ZIJN:

Gebruiksvriendelijk: overlays die voorbereiding vereisen, zijn veelal vermeden. Geen voorgeschreven lesstramien, maar direct inpasbaar in eigen betoog.

Duidelijk: kennis en leerdoelen spreken als vanzelf uit de transparanten; geen overdaad aan informatie; weinig of geen tekst.

Gevarieerd: een set is niet toegespitst op een thema, maar bruikbaar bij vele onderwerpen.

Omvangrijk: 25 tot 160 transparanten per set.

Goedkoop: per full-colour sheet veelal slechts de helft tot 1/3 van de gangbare prijzen van transparanten, of minder.

Daarnaast: handig in gebruik, passend op elke projector en makkelijk op te bergen.

Bronnenboek en Kunstwerken complementair met Encyclopedie

Deze sets hebben dezelfde opzet. De Encyclopedie biedt het historisch kaartmateriaal en de statistieken. Het Bronnenboek brengt reconstructies en ongeschreven bronnen uit elk tijdvak binnen uw handbereik. Kunstwerken vult dit aan met meesterwerken voor mentaliteits- en maatschappijgeschiedenis.

-SETS:
in ieder lokaal

Summer Palace, Peter the Great

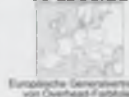

N OMO 1093: 525 A4
N Kleio 11/93: 2.300 A3+
N Kleio 5/94: 2.300 A3+
B Digo 5/94: 1.200 A5
N Res: 2.000 A4

N Kleio 2/93: 2.300 A3+
B Digo 5/93: 1.200 A5
N GidK 10/93: 1.200 A5

NE PAS AFFRANCHIR

TRANSPARENCIES
TO EDUCATE

TRANSPARENCIES
TO EDUCATE
The Specialist Distributor

NO STAMP NEEDED

RÉPONSE PAYÉE
PAYS-BAS

TRANSPARENCIES TO EDUCATE

Int.Antwoordnummer
C.C.R.I. Numéro 1796
7550 WB HENGEL (O)

Medieval Manuscript

nr / pag

nr / pag

- Robert H. Fuson, Het scheepsdagboek van Christoffel Columbus (E.M. Janssen Perio) 9 29
- C.H. Goekoop, Op zoek naar Ithaka, een speurtocht naar de werkelijke ligging van het vaderland van Odysseus aan de hand van Homerus' Odyssee (H. Weiss) 6 40
- Jacques Le Goff (red.), De wereld van de Middeleeuwen (A.L.H. Hage) 6 39
- Iain Guest, De Vuile Oorlog. De Argentijnse junta en de mensenrechten (R.E.M. van Vuurde) 5 39
- Leyla Hamidi, Iran (R.A.F. Veldkamp) 1 27
- Ruud Hoff, Het Midden-Oosten. Een politieke geschiedenis (J. van Oudheusden) 4 41
- P. James (et al.), Centuries of darkness. A challenge to the conventional chronology of Old World archeology (F. Vogelzang) 5 29
- Carel H. Jansen, Mensenrechten bijvoorbeeld ... De internationale rechtsorde na 1945 (W. de Jonge) 8 36
- Peter Krug, Dichters, denkers en rebellen. De Russische cultuur tussen traditie en revolutie (J. van Oudheusden) 6 41
- Peter Krug, Oost-Europa in de spiegel. Cultuurhistorische en literaire verkenningen (J. van Oudheusden) 6 41
- Joachim Latacz, Homeros. De eerste dichter van het Avondland (G.-J. van Dijk) 3 38
- John Lukacs, De Krachtmeting. 10 mei-31 juli 1940: het beslissende duel van 80 dagen tussen Churchill en Hitler (J. van Oudheusden) 10 39
- G.C. Molenwijk (ed.), 't Verwaerloosde Formosa, of waerachtig verhael, hoedanigh door verwaerloosinge der Nederlanders in Oost-Indien, het Eylant Formosa, van den Chinesen Mandorijn, ende Zeeroover Coxinja, overrompelt, vermeestert, ende ontweldigt is geworden (H. Jurgens) 6 37
- Giulia Sissa, Marcel Detienne, De Griekse goden in het dagelijks leven (G.-J. van Dijk) 6 38
- Jonathan Spence, Op zoek naar het moderne China 1600-1989 (F.R. Slicht) 3 41
- Jean Starobinski, Zinnebeelden van de rede (N.J. Maarsen) 8 35
- Guy en Jean Testas, Conquistadores en Indianen. De verovering van Amerika 1492-1556 (E.M. Janssen Perio) 9 29
- Stan Verschuuren, André Gerrits, Marc Jansen, H.J.A. Hofland, Nationalisme in Europa en de Sovjet-Unie. Emancipatie of onderdrukking in een nieuw gewaad (R.A.F. Veldkamp) 3 38
- H.L. Wesseling, Verdeel en heers. De deling van Afrika 1880-1914 (M. Kuitenbrouwer) 1 24
- A. Witteveen (eindred.), Zo was het. Bij de Vikingen (W. Rongen) 3 40
- A. Witteveen (eindred.), Zo was het. In de Riddertijd (W. Rongen) 3 40
- Nederland - algemeen*
- S. Barends (red.), Het nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering (R. Terburg) 3 39
- Herman Beliën en Gert Jan van Setten (red.), Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind (E. Schuler) 10 37
- S.C. Dik en G.W. Muller (red.), Het hemd is nader dan de rok. Zes voordrachten over het eigene van de Nederlandse cultuur (J. van Oudheusden) 10 39
- Sylvia Dumont e.a. (red.), In haar verleden ingewijd. De ontwikkeling van vrouwengeschiedenis in Nederland (M. Hellevoort) 9 30
- S. Groenveld en G.J. Schutte, Delta. Nederlands verleden in vogelvlucht. Deel 2, De nieuwe tijd: 1500 tot 1813 (N. Maarsen) 4 36
- Jorge Guillermo, Landhuizen en kastelen in Nederland (C. Torreman) 2 38
- P.A. Henderikx, P.H.D. Leupen, J.C. Visser en J.G. Wegner (red.), Historische stedenatlas van Nederland. Aflevering 5 Schoonhoven en Nieuwpoort (D. Verkuil) 8 35
- Noordbrabants historisch jaarboek 8 (1991) (H.J.C. Termeer) 2 40
- E. van Raalte, Het Nederlandse Parlement. Zevende, geheel herziene druk (J. van Oudheusden) 6 40
- Dries J. van der Vlerk, Wiens Geschiedenis. Over het multi-etnisch gehalte van een nieuwe generatie geschiedenis-methoden voor de basisschool (M. du Jour) 2 41
- J.J. Woltjer, Recent Verleden. De geschiedenis van Nederland in de twintigste eeuw (D. Verkuil) 6 31
- Nederland - tijdperken*
- Jacques Bosmans, Romme. Biografie 1896-1946 (D. Verkuil) 10 32
- Herman Franke, Twee eeuwen gevangen. Misdaad en straf in Nederland (F. Vogelzang) 1 23
- Femme S. Gaastra, De geschiedenis van de VOC (J. van Oudheusden) 4 41
- A.J.C.M. Gabriëls, De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhoudelijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw (C. Torreman) 1 25
- Hella S. Haasse, Heren van de Thee (L.M. Blits) 5 33
- Jonathan I. Israel, Nederland als centrum van de wereldhandel 1585-1740 (G. de Bruin) 2 33
- J.C.M.G. Jansen e.a., Joods Beek. Een geschiedenis van drie eeuwen joods leven in een Limburgse plattelandsgemeente (J. Ramakers) 10 40
- J.G. Kikkert, Prins Bernhard 80 jaar (H.J.C. Termeer) 4 39
- J.M. Lemmens, Joods leven in Maastricht. Geschiedenis van de joodse gemeente sinds 1250, opgetekend bij gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de synagoge in Maastricht (1840-1990) (J. Ramakers) 10 40
- Peter Lurvink, De joodse gemeente in Aalten. Een geschiedenis 1630-1945 (J. Ramakers) 10 40
- J.A. de Moor, H. Ph. vogel, Duizend maal vervloekt land. De Hollandse brigade in Spanje 1808-1813 (H.J.C. Termeer) 2 39
- H.J. Neuman, Impasse te Londen. Nederlands veiligheidsbeleid 1940-1945 (N. Bootsma) 1 25
- Paul Pennings, Verzuiling en ontzuiling: de lokale verschillen. Opbouw, instandhouding en neergang van de plaatselijke zuilen in verschillende delen van Nederland na 1880 (F. Groot) 10 37
- E. Schut, Geschiedenis van de joodse gemeenschap in de Pekela's 1683-1942 (J. Ramakers) 10 40
- Siep Stuurman, Wacht op onze daden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat (A. Schulp) 9 25

	nr/ pag		nr/ pag
Jaap Verheul, Joost Dankers, Tot stand gekomen met steun van ... Vijftig jaar Prins Bernhard Fonds, 1940-1990 (J. Ramakers)	1 23	J. van der Land, Is de chronologie van het Oude Nabije Oosten onjuist? Reactie op de bespreking van James c.s., Centuries of darkness, door F. Vogelzang in KLEIO 1992/5	9 19
Rienk H. Vermij, Secularisering en natuurwetenschap in de zeventiende en achttiende eeuw: Bernard Nieuwentijt (J.J.V.M. de Vet)	10 41	E.M. Janssen Perio, Reactie op het artikel van A. Hamilton in KLEIO 1992/6	9 30
J.L. van Zanden, Arbeid tijdens het handelskapitalisme. Opkomst en neergang van de Hollandse economie 1350-1850 (Th.L.M. Engelen)	8 34		
REACTIES		Verder bevat ieder nummer van KLEIO de rubrieken 'In 't kort', waarin Jan de Ruiter nieuw verschenen boeken signaleert, en 'Kleiokrant', samengesteld door Tineke Bogaerts, met verenigingsnieuws, aktualiteiten, aankondigingen van nieuw lesmateriaal en tentoonstellingen en ingezonden brieven.	
Ton Brandenburg, Heilig familielevens onder vuur. Reactie op de bespreking van mijn boek Heilig familielevens, door L. Bogaerts in KLEIO 1991/10	3 42		
Llewellyn Bogaerts, Heilig familielevens. Reactie op de repliek	3 43		

CENTRUM VOOR PARLEMENTAIRE GESCHIEDENIS KATHOLIEKE UNIVERSITEIT NIJMEGEN

Speciale aanbieding voor leden van de VGN

In de serie *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945*, verscheen onlangs deel III band B, getiteld: **Het kabinet-Drees-Van Schaik 1948-1951, Anticommunisme, rechtsherstel en infrastructurele opbouw** (P.F. Maas ed.). In band A werd behandeld hoe Nederland de grondslag legde voor een moderne industriële samenleving. Het nieuwe boek B laat zien, dat daarom geen ruimte bestond voor het voeren van een expansief beleid door 'Verkeer en Waterstaat' en 'Volkshuisvesting en Wederopbouw'. Onderwijsminister Rutten werkte gestaag aan het plan-Rutten, waarmee hij de grondslag legde voor de latere mammoetwet. Uit het hoofdstuk Binnenlandse Zaken wordt duidelijk dat de toenemende spanning tussen Oost en West en de opstelling van de CPN een anti-communistische mobilisatie van de bevolking tot gevolg had. In het justitiebeleid stond rechtsherstel en versterking van de rechtszekerheid centraal. Ook het gratiebeleid van oorlogsmisdadigers hield de gemoederen danig bezig. Het boek wordt 'aangekleed' met portretjes van ministers, staatssecretarissen en kamerleden. Deel III band B en de eerder verschenen delen zijn voor leden van de VGN voor een speciale prijs verkrijgbaar:

P.F. Maas (ed.), <i>Het kabinet-Drees-Van Schaik</i> (1948-1951) Band B, 777 p.	f82,50 voor f 75,-
P.F. Maas (ed.), <i>Het kabinet-Drees-Van Schaik</i> (1948-1951) Band A, 871 p.	f82,50 voor f 75,-
F.J.F.M. Duynstee, J. Bosmans, <i>Het kabinet-Schermerhorn-Drees</i> (1945-1946) 756 p. beperkt	f104,- voor f 30,-
M.D. Bogaarts, <i>Het kabinet-Beel</i> (1946-1948) band A, B, C 2303 p.	f175,- voor f105,-

De hele serie is nog beperkt te koop voor de speciale prijs van f270,-. Deze prijzen zijn excl. verzendkosten. Inlichtingen zijn verkrijgbaar bij dr. J.M.M.J. Clerx, tel.: 080-612463/612793

Bestelbon:

		Totaal
..... ex. P.F. Maas (ed.), <i>Het kabinet-Drees-Van Schaik</i> (1948-1951) Band B	à f75,-	
..... ex. P.F. Maas (ed.), <i>Het kabinet-Drees-Van Schaik</i> (1948-1951) Band A	à f75,-	
..... ex. F.J.F.M. Duynstee, J. Bosmans, <i>Het kabinet-Schermerhorn-Drees</i> (1945-1946) beperkt	à f30,-	
..... ex. M.D. Bogaarts, <i>Het kabinet-Beel</i> (1946-948)	à f105,-	
..... ex. Serie (6 banden)	à f270,-	
	Totaal	

Naam:
 Adres:
 Postcode en woonplaats:
 Datum: Handtekening:

Opsturen in een voldoende gefrankeerde, gesloten enveloppe naar:
 Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, t.a.v. de heer dr. J.M.M.J. Clerx, Postbus 9049, 6500 KK Nijmegen.

tenschap, maar blijkt voor veel geschiedenisstudenten een struikelblok te zijn. Hein Kleemann, docent economische geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht, wil met dit boekje een inleiding op maat voor historici in spe leveren. De wiskundige formules, tabellen en grafieken worden uitvoerig toegelicht, en zo moeten de ruim 200 bladzijden een glasheldere inleiding zijn, voor iedere geschiedenisstudent toegankelijk! De prijs is f27.50.

Maarten Duijvendak en Pim Kooij hebben speciaal voor het modulaire onderwijs aan universiteiten en hogescholen *Sociale geschiedenis, theorie en thema's* geschreven. Zij trachten aan te tonen hoe sociale geschiedenis een intermediaire positie inneemt tussen de geschiedenis en de sociale wetenschappen, met name de sociologie. Aan de hand van thema's, toegespitst op de Nederlandse situatie, wordt aandacht besteed aan de theorievorming en belangrijkste resultaten van onderzoek. Het boekje telt 144 bladzijden, is ruim voorzien van literatuurverwijzingen en heeft zowel een register op begrippen als namen. Het kost f24,90 en is uitgegeven door Van Gorcum.

Jan de Ruiter

VIKING

Leven in de Vikingtijd.

(Visiria Uitgeversmaatschappij, H.de Manpark 4, 3411 ZP Lopik)

Aan de hemel van het Computer Ondersteund Onderwijs in de Geschiedenis en Staatsinrichting is een nieuwe ster verschenen, een ster van een voor de Nederlandse historici nog onbekend soort, met de naam *Leven in Vikingtijd*.

Een onbekend soort, jawel, want het is een programma van een nieuwe generatie. Zo langzamerhand zijn leerlingen niet meer écht geboeid door programma's die vrijwel alleen bestaan uit beeldschermen vol letters, groen of zwart; ze willen ook op school programma's van eenzelfde kwaliteit als ze thuis gewend raken en zoals op de basisschool door het Comeniusproject steeds gebruikelijker wordt.

Dit nieuwe *Leven in Vikingtijd* is dus een programma dat:

- alleen draait op een configuratie met een harde schijf;
- en voorzien is van een VGA-beeldscherm;
- maar meer biedt dan de geschiedenisprogramma's tot nog toe.

Dit in oorsprong Zweedse programma, dat in samenwerking met het Leidse Rijksmuseum van Oudheden vertaald is, is een simulatieprogramma over het leven en werken van de Vikingen in het midden van de 9e eeuw. De doelgroep is de leerling van de onderbouw VO: ettelijke kerndoelen van de basisvorming komen dan ook aan bod.

De leerling kan door middel van dit programma meeleven in een klein Vikingdorp. Hij moet daar voor dorpshoofd spelen, want het oude dorpshoofd is gesneuveld. Na een verkenning van het dorp en de nabije omgeving (iets wat gebeurt door met de muis in te klikken op een huis (als je wat van het huishouden te weten wilt komen) of op een os (als je meer van de landbouw wilt weten), enzovoorts, wil de dorpsraad van hem weten wat de plannen voor het komende seizoen zijn: wordt er veel mankracht ingezet op het land, of gaan er noten verzameld worden, hoeveel aandacht moet er aan het bewerken van het vlas worden besteed, en hoeveel kinderen kunnen ingezet worden bij het verzorgen van het vee. Hoeveel dieren moeten er in de herfst worden geslacht, en hoe moet het vlees geconserveerd worden.

En zo moet het dorpshoofd rijen beslissingen nemen, steeds andere naarmate de seizoenen wisselen. Op zich is dat al tamelijk lastig; en dat wordt nog verergerd doordat het dorps-

hoofd allesbehalve almachtig is: hij zal wel degelijk moeten luisteren naar de adviezen van de dorpsraad, en ze ook minstens deels moeten opvolgen, want anders raakt hij snel zijn baantje kwijt.

Het is de bedoeling dat het dorpshoofd 3 jaar aanblijft: dan is hij een beslaagd politicus en dan geeft de computer een oordeel over zijn functioneren. Maar een redelijk intelligente leerling kan het veel langer volhouden: het Nederlands record van Lubbers is hier best te breken. Toch: de dorpsraad is zeker zo hard als de Tweede Kamer: enkele minder goede beslissingen van het dorpshoofd en het is afgelopen met zijn carrière.

Het programma is niet geheel foolproof, en op Nederlandse middelbare scholen zou dat toch beter wél het geval kunnen zijn! Wat is namelijk het geval: iedere herfst vraagt het programma aan jou, het dorpshoofd, te beslissen of er dieren geslacht moeten worden en zo ja, hoeveel dan wel. Natuurlijk dien je voor de winter een fors percentage van de veestapel te slachten en in te zouten, maar alleen een dwaas dorpshoofd zou kunnen beslissen de gehele veestapel te laten inzouten. Maar in de praktijk heb je natuurlijk leerlingen die dat wél doen, uit onnozelheid wellicht, uit verveling of uit ideologie, zoals Heseltine alle Britse kolonijnen wilde sluiten. Hoe reageert het programma daar dan op in de eerstvolgende lente? "*Het geluk is met u, dorpshoofd. De goden zijn u welgezind. De dieren hebben veel jongen gekregen en ze zijn allemaal in leven gebleven. (...)*" Een leerling hoeft zo'n dwaze reactie maar één keer tegen te komen, en zijn vertrouwen in het programma is direct tot nul gereduceerd.

Dit soort reacties komt wel vaker voor. De leerling wordt echt geacht rationeel te beslissen - op een beslissing alle mannen, vrouwen en kinderen in de winter op het land te laten werken, wordt verder niet gereageerd, terwijl dit toch desastreus moet zijn voor een kleine gemeenschap.

Nog een technisch probleempje: als je opdracht geeft tot het printen van het archief (dat is een bestand waarin bijgehouden wordt wat voor beslissingen het dorpshoofd heeft genomen, hoe het met zijn populariteit staat, hoe de arbeidsverdeling is geweest en hoe de geboorte- en sterftecijfers van mens en dier eruit zien) dan wordt je verzocht de printer aan te zetten en even geduld te hebben - en dan blijft het programma hangen. Pas als je op de escapeknop drukt, gaat de printer lopen.

Overigens: de docent kan heel goed het archief per leerling oproepen en uitprinten, om

zo na te kunnen gaan hoe de leerling het ervan af heeft gebracht als dorpshef, maar dat kost wel papier! Stel dat een leerling het er goed vanaf heeft gebracht en tien jaar dorpshef heeft kunnen blijven, dan neemt de uitdraai al twintig vellen papier in beslag - ik hoor de directie al grommen...

Fraai in het programma is dat de leerling leert dat de godsdienstige plichten een integraal onderdeel van het dagelijks leven uitmaken. Ook als het helemaal niet zo goed gaat met het dorp, doet het dorpshef er kennelijk verstandig aan te offeren aan de goden of een midwinterzonnenuwdefeest te organiseren. Zijn populariteit bij de bevolking neemt dan toe en de raad van ouden accepteert zijn beslissing als verstandig. Dat is waarschijnlijk wel even slikken voor onze veelal ontkerstende leerlingen...

Aardig is de reactie van leerlingen als ze op het probleem stuiten wat ze met oude mensen moeten doen. Ze zijn eraan gewend dat je die isoleert in speciale ghetto's, maar ze kijken toch wel even raar op bij het idee dat het bij de Vikingen niet ongebruikelijk was ze te doden in tijden van voedselschaarste.

Van het leven in Vikingtijd leert de speler natuurlijk een heleboel en dan vooral de dingen die wij tegenwoordig zo belangrijk vinden en die de leerling eigenlijk maar nauwelijks uit de boekjes kan leren: hoe zit zo'n dorp in elkaar, wie wonen er, hoe blijven ze in leven, wie zijn er de baas, is er kinderarbeid, hoe is de arbeidsverdeling, wat zijn de invloeden van de seizoenen, van het milieu. Hoe komt men aan ijzer en waarom is het verstandig om alleen 's winters naar oer te zoeken; waarom kun je niet alle vrouwen en kinderen ontrekken aan het verzorgen van het huishouden.

En dan misschien nog het belangrijkste: hoe goed je het ook doet als dorpshef, hoe tactisch en rationeel je beslissingen ook zijn, de natuur kan je simpelweg tegenwerken: je hebt de seizoenen niet in de hand en door een epidemie kun je geheel buiten je schuld zonder vee of zonder kinderen komen te zitten. De leerling is zich na afloop wel degelijk bewust van de (al)macht van de natuur - en dat is een nuttige les.

Conclusie: een goed bruikbaar programma!
Commissie Cliomatica

RELIGIE/FOLKLORE

Kees van Kemenade en Paul Spapens, 365 Heiligendagen. Folklore, gebruiken, iconografie, legenden, namen, weerspreuken (Uitgeverij Kempen Pers, Eindhoven/Hapert 1993) 336 blz., prijs f 34,90.

Het vereist moed een boek uit te brengen, waarin alle heiligen, die van dag tot dag op de katholieke kalender prijken, worden behandeld. De auteurs, een historicus en een journalist, hebben het staartje van het rijke roomse leven nog meegemaakt (zij groeiden op in Brabant in de jaren vijftig). Zij wilden voorkomen dat als gevolg van het secularisatieproces de roomse mythologie, waarmee hele generaties zijn grootgebracht, zomaar uit het collectieve geheugen zou verdwijnen. Lang niet alles van de wondere wereld van zaligen en heiligen, die aan de katholieken dagelijks ten voorbeeld werd gesteld, heeft overigens het loodje gelegd. Heiligen kom je nog tegen als vaste bewakers van bepaalde kalenderdagen, zoals 'de IJsheiligen': op de feestdag van Mamertus, Pancratius, Servatius en Bonifatius, 11 tm 14 mei: "*Voor nachtvorst ben je niet beschermd, totdat Servatius zich ontfermt*". Sommige heiligendagen, zoals Valentijnsdag, 14 februari, zijn door de ijver van bloemisten en andere neringdoenden juist sterk in opkomst. De heiligen worden nog massaal vereerd van Lourdes (Bernadette Soubirous, 18 februari) tot Santiago (Jacobus de Meerdere, 13 juli).

Van Kemenade en Spapens hebben stapels hagiografieën en folkloristische lectuur doorgewerkt. Van de onverteerbaar zoetige vroomheid en gemoedelijke kneuterigheid die in dat soort boeken vaak irriteert hebben zij weten te abstraheren. *365 Heiligendagen* is heel vlot en met zakelijke distantie geschreven; tegelijk ook met eerbied en inlevingsvermogen.

Het boek, dat met zo'n honderd heiligen-afbeeldingen uit de oude doos is verlucht, geeft bij elke dagheilige een korte levensbeschrijving, vol interessante anekdotes. Dan volgen bijzonderheden over de devotie tot die heilige, zijn of haar genezende kracht (er waren bijvoorbeeld diverse 'pestheiligen') en eventuele weerspreuken (zoals voor 22 juli: "*Regen op Sint Magdaleen, dat is regen dagen achtereen*").

Het lijkt me een aanwinst voor de kunstliefhebber die zich als museumbezoeker wel eens een vreemdeling voelt in het Jeruzalem van de talloze afgebeelde martelaars en wonderdoeners. Het boek geeft tenslotte veel informatie over de herkomst van achternamen. Dat er bij zoveel spuurwerk slordigheden in-

kleio

sluipen is haast onvermijdelijk. Zo was de Boheemse koning Wenceslas die in de 14e eeuw de heilige Nepomucenus in de Moldau liet verdrinken niet degene naar wie het beroemde Wenceslasplein in Praag is genoemd. Ook verzuimen de auteurs te vermelden, dat de katholieke kerk geen eensluidende kalender hanteert. Heiligendagen kunnen zelfs per bisdom verschillen en er is, om netjes op elke dag één heilige te plaatsen, af en toe gesmokkeld. Ook wordt soms een wat te populariserende toon aangeslagen: om relikwieën "*een katholiek woord voor souvenirs*" te noemen getuigt niet van diepzinnigheid.

Dergelijke manco's moet de lezer, die over een eigentijdse, kritische, maar bovenal bloemrijke en anekdotische biografieënverzameling wil beschikken, die nog lekker weg leest ook, maar op de koop toe nemen.

Jan van Oudheusden

HET EINDE VAN EEN DROOM

Markus Wolf, *De Trojka* (Uitgeverij Jan Mets, Amsterdam 1992) 157 blz., prijs 29,50.

De naam van de schrijver van dit boek zal menigeen bekend in de oren klinken. Is dit niet de ex-chef van de inlichtingendienst van de DDR, die jarenlang leiding gaf aan de Oostduitse spionage-activiteiten? Inderdaad, het gaat hier om 'de man zonder gezicht', die deze bijnaam dankte aan het feit dat de West Duitsers zonder veel succes geprobeerd hebben hem op te sporen. Maar dit boek behandelt de spionage noch zijn eigen levensloop. Hoewel, in zekere zin is hier een man aan het woord die zijn verleden verwerkt.

Met *De Trojka* heeft Markus Wolf het verhaal opgetekend van drie jongens, die elkaar voor de oorlog in Moskou hebben ontmoet: George Fischer, zoon van een Amerikaanse journalist, Lothar Wloch, wiens ouders voor de nazi's waren gevlucht en Konrad Wolf, de broer van de schrijver en eveneens zoon van gevluchte Duitse ouders. De drie jongens werden hechte vrienden. Zij voelden zich zeer betrokken bij de ontwikkeling van het socialisme. Het beschermde en veilige levenstje werd verstoord door de eerste zuiveringsacties. De vader van Lothar werd opgepakt wegens 'staatsvijandige activiteiten' en verdween in de gevangenis. Hij zou nooit meer terugkomen. De trojka viel daarna uiteen. Lothar keerde met zijn familie terug naar Duitsland, George ging met zijn in het socialisme teleurgestelde ouders naar de Verenigde Staten, terwijl Konrad in Moskou bleef. Het gevolg was dat Lothar tijdens de oorlog in het Duitse leger zat, George voor

de Amerikanen vocht en Konrad voor de Sovjets.

Na de oorlog ontmoetten ze elkaar in Berlijn. Lothar was geestelijk gebroken. Terwijl hij vroeger de stimulerende kracht van de trojka was, moesten zijn vrienden zich nu inspannen om hem erbovenop te helpen. Maar het contact tussen de drie mannen werd steeds minder en verdween uiteindelijk. De Koude Oorlog veranderde de wereld en hun leven. George werd een anti-communistische Sovjetoloog aan een Amerikaanse universiteit, Konrad een succesvol en ideologisch geïnspireerde filmregisseur in de DDR, terwijl Lothar zich opwerkte tot bouwingenieur in West-Berlijn.

Dertig jaar later (1975) kwam het nog eenmaal tot een ontmoeting, ditmaal in New York. De gesprekken verliepen moeizaam. Terwijl George en Konrad het goed met elkaar konden vinden, bleek Lothar zich niet meer thuis te voelen in het gezelschap. De bouwondernemer raakte emotioneel van slag: hij bleek zijn verleden niet te hebben verwerkt en richtte zijn agressie op de twee vrienden. Kort daarna viel met het overlijden van Lothar de trojka voorgoed uiteen.

Konrad besloot het verhaal van de drie jongens te verfilmen. Maar terwijl de voorbereidingen in volle gang waren, kwam ook hij te overlijden. Zijn broer, Markus Wolf, besloot daarop het verhaal vast te leggen op papier.

De Trojka is een aardig boek. De schrijver is erin geslaagd aan de hand van een aantal historische ontwikkelingen de levensloop te schetsen van drie vrienden. De lezer krijgt een goed beeld van de wijze waarop zij met deze ontwikkelingen omgingen. Het feit dat het hier om een waar gebeurd verhaal gaat, geeft extra spanning. Maar daarnaast is het zeker zo interessant om het boek te zien als een poging van de schrijver om zijn eigen verleden te verwerken. Hier is immers een jarenlange voorvechter van een plotsklaps in elkaar gestorte ideologie aan het woord. Uit zijn nawoord blijkt dat hij op zoek is gegaan naar zichzelf. Daarbij heeft hij zijn geloof in het socialisme zeker niet helemaal losgelaten. Hij presenteert zich als iemand bij wie na het aantreden van president Gorbatsjov in de Sovjetunie de ogen zijn opengegaan. Vanaf dat moment begon hij zich voorzichtig te verzetten tegen zijn eigen leiders. Dit boek, dat voor de val van de Muur in zowel Oost- als West-Duitsland is verschenen, is daar volgens hem een uiting van. Maar, zo merkt hij op, de historische gebeurtenissen haalden hem in: de Oost Duitsers gingen de straat op, schoven de voorzichtige critici terzijde en forceerden het einde van de DDR.

De vraag in hoeverre de voormalige chef van de spionagedienst een juist beeld van zichzelf geeft, zal later ongetwijfeld door historici worden onderzocht. Het gaat te ver om daarover hier een gefundeerde uitspraak te doen, ook al is een flinke hoeveelheid scepsis bij het lezen van dit soort documenten zeker op zijn plaats. Zijn boek is in ieder geval de moeite waard, omdat het laat zien hoe de schrijver, beter gezegd, hoe een Oostduitser omgaat met de ineenstorting van een ideologie waar hij jarenlang een rotsvast vertrouwen in heeft gehad.

Ruud Slotboom

Geschiedenis: wat is dat?

*Een introductie op het nieuwe eindexamen
geschiedenis en staatsinrichting*

In het kader van de WIEG-voorlichtingsbijeenkomsten is deze bundel gedurende de maand maart 1993 verkrijgbaar tegen de speciale prijs van f 13,50 (i.p.v. de normale prijs van f 18,50).

'Geschiedenis: wat is dat?' bevat een verzameling voorbeeldmateriaal voor docenten in de bovenbouw. Het geeft een toelichting op de structuurbegrippen en vaardigheden die in het nieuwe examen een centrale rol gaan spelen en een groot aantal (toets)opgaven - ook voor staatsinrichting -, geordend naar de verschillende vaardigheden en naar onderwerp. Achterin de bundel zijn voorbeeldantwoorden opgenomen. Tevens wordt er aandacht geschonken aan het opzetten van historisch onderzoek. De bundel kan ook dienen als oefenbundel in de klas.

f 13,50

(geldig voor de maand maart)

*De bundel is tot stand gekomen in samenwerking met de WIEG
(Werkgroep Implementatie Eindexamen Geschiedenis en Staatsinrichting).*

Geschiedenis: wat is dat?:
onmisbaar bij de invoering van het nieuwe eindexamenprogramma!

ISBN 90 236 1354 6

Voor nadere inlichtingen
kunt u contact opnemen
met onze afdeling
Voorlichting en Verkoop,
telefoon 070 - 3952324.

Ook verkrijgbaar bij de erkende boekhandel.

Nijgh & Van Ditmar Educatief

Postbus 3075 2280 GB Rijswijk telefoon 070 - 3952324

Stofomschrijving

Op initiatief van staatssecretaris Wallage werd als CE-onderwerp voor 1994 en 1995 de Duitse geschiedenis van de laatste 120 jaar aangewezen.

De stofomschrijving werd gemaakt door Joke Rijken, didactica; Friso Wielenga, deskundig vakwetenschapper; Tom van Kampen, Mavo-docent; Frits Kat, Havo-docent en Peter Wester, Vwo-docent.

In 1991 stelde de staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen vast dat een van de twee onderwerpen van het Centraal Examen Geschiedenis en Staatsinrichting 1994 betrekking zal hebben op de geschiedenis van Duitsland in de periode 1870-1990. In het licht van de Duitse hereniging op democratische basis heeft de commissie stofomschrijving voor de volgende centrale vraag gekozen:

Waarom is de ontwikkeling van de parlementaire democratie in Duitsland zo moeizaam verlopen?

In de geschiedwetenschap heeft deze vraag in de afgelopen decennia ruime aandacht gekregen. Door de cesuur van 1917 kon ze niet eerder in een centraal examen aan de orde worden gesteld. In de media en in het onderwijs is de aandacht tot voor kort vooral naar de nazi-periode uitgegaan. Het toenemend belang van Duitsland als een invloedrijk land op politiek, economisch en cultureel gebied rechtvaardigt de bestudering van ook andere periodes van de Duitse geschiedenis om zo het inzicht in dit land te vergroten.

Bij veel jongeren in de leeftijdsfase van de eindexamenklassen Havo en Vwo groeit de interesse voor politieke verhoudingen en het politieke bedrijf. Van leerlingen die geschiedenis en staatsinrichting in hun vakkenpakket gekozen hebben, mag deze interesse worden verwacht. Mocht ze ontbreken, dan zal belangstelling waarschijnlijk toch gestimuleerd worden doordat het vak van hun keuze dergelijke zaken aan de orde stelt.

Van belang is daarbij dat leerlingen kunnen aangeven waarom de parlementaire democratie in ons land en in de westerse wereld als een kostbaar goed wordt beschouwd. Zicht op de ontwikkeling van de parlementaire democratie in een ander land en in andere tij-

den werkt tevens verhelderend op het zicht op de eigen parlementaire democratie. Geschiedenis en staatsinrichting gaan hier hand in hand.

Bij de enkele jaren jongere Mavo-eindexamenkandidaten is de belangstelling voor politieke zaken gewoonlijk minder sterk ontwikkeld.

Een aparte stofomschrijving voor deze groep behoort niet tot de mogelijkheden. Wel is ervoor gezorgd dat aanknopingspunten voor inleving aanwezig zijn. Om voldoende ruimte te creëren voor de behandeling van de politieke onderdelen, is de stof voor Mavo-kandidaten gereduceerd. Cursief gedrukte stofomschrijving is alleen bestemd voor Havo en Vwo.

De commissie heeft bij de kernbegrippen een aantal politieke en staatsrechtelijke begrippen vermeld, die naar haar mening een vaste plaats dienen te hebben in het leerplan van onderbouw of bovenbouw. Hiermee geeft zij tevens aan dat het CE ook een afsluitend examen kan zijn. Dit betekent dat leerlingen met deze begrippen ook al eerder vertrouwd kunnen worden gemaakt, bijvoorbeeld bij het onderdeel staatsinrichting.

In plaats van het door de staatssecretaris aangegeven jaar 1870 is gekozen voor 1871, het begin van het Duitse keizerrijk. De complexe ontwikkeling die vooraf ging aan de tot standkoming van het keizerrijk blijft buiten beschouwing.

De commissie is zich ervan bewust dat voor een goed begrip van de politieke en politiek-mentale ontwikkelingen in Duitsland inzicht in de mislukte liberale revolutie van 1848, in het legerconflict in Pruisen in 1860 en in de verschillende oorlogen gedurende de daaropvolgende tien jaar van groot belang is. Opnemen van deze voorgeschiedenis van het keizerrijk in de stofomschrijving viel echter buiten de opdracht.

Het onderwerp eindigt bij de snelle Duitse hereniging in 1990. Gezien de centrale vraag krijgen ontwikkelingen in de DDR alleen

kleio

aandacht voorzover die bijdragen aan de beantwoording van deze vraag. Daarom beslaat de DDR ook geen apart hoofdstuk en wijkt de opbouw van de DDR-paragraaf ook af van die van de hoofdstukken.

Gelet op het aantal beschikbare lessen (circa 20) heeft de commissie stofomschrijving meerdere malen keuzes moeten maken. Zo wordt er hoofdzakelijk gekeken naar binnenlandse ontwikkelingen. De invloed van het buitenland op de politieke ontwikkelingen blijft min of meer onbelicht, met uitzondering van de periode 1945-1949. De commissie besefte dat voor een juist inzicht in de specifieke Duitse ontwikkeling vergelijking met andere landen van groot belang is. Het beperkte

aantal lessen brengt helaas met zich mee dat daarvoor onvoldoende ruimte is. De commissie meent dat leerlingen door lessen staatsinrichting - onderdeel van het schoolonderzoek - kennis kunnen hebben van de meer geleidelijke ontwikkeling van de parlementaire democratie in Nederland.

Gelet op de complexiteit van de ontwikkeling van de Duitse parlementaire democratie is gekozen voor een benadering vanuit twee invalshoeken: economisch-sociale en politiek-mentale ontwikkelingen. Beide invalshoeken bezitten een nauwe onderlinge samenhang. Wat mentale ontwikkelingen betreft gaat de aandacht overwegend uit naar waarden in de politieke cultuur.

Het onderwerp is in vier tijdvakken verdeeld. Aan elk tijdvak worden meestal dezelfde deelvragen gesteld. Zowel eenheid als inzicht in het onderwerp worden hiermee bevorderd. Uit deze vragen en de bijbehorende stofomschrijving dienen docenten en opdrachtmakers nieuwe opdrachten met een meer gedetailleerd antwoord af te leiden.

De vetgedrukte begrippen nemen een essentiële plaats in in een hoofdstuk of het hele onderwerp. Ze worden afzonderlijk en - waar mogelijk - in onderlinge samenhang bekend verondersteld.

Een lijst met structuurbegrippen en vaardigheden is afgedrukt bij deze verantwoording. In 1994 zullen niet alle structuurbegrippen en vaardigheden worden getoetst. De omschrijving van de gekozen structuurbegrippen en vaardigheden is afgestemd op het onderwerp. Begrippen als continuïteit en discontinuïteit zijn speciaal van toepassing evenals multicausaliteit van een aantal specifieke verschijnselen in de Duitse geschiedenis.

Aan het begin van elk hoofdstuk wordt door middel van letters aangegeven welke structuurbegrippen en vaardigheden per hoofdstuk moeten worden beheerst. Enkele malen wordt hierbij een onderscheid naar schoolsoort gemaakt.

STRUCTUURBEGRIPPEN EN VAARDIGHEDEN

Oorzaken en gevolgen

De kandidaat kan:

- a. Onderkennen dat velerlei oorzaken leidden tot de invoering van nieuwe politieke systemen in Duitsland, daarbij oorzaken van een verschillende categorie (economisch, sociaal en mentaal) onderscheidend. (Voor het Mavo geldt dat het aantal oorzaken beperkt gehouden kan worden. Wel moet de kandidaat oorzaken van een verschillende categorie kunnen onderkennen.)
- b. Het complexe karakter onderkennen van oorzaken die leidden tot een bepaalde waarden-combinatie in de politieke cultuur in een bepaald tijdvak, daarbij economische, sociale en politieke oorzaken onderscheidend.
- c. In (on)geschreven bronnen oorzaken herkennen waarom de parlementaire democratie afgewezen of geaccepteerd werd.
- d. In (on)geschreven bronnen onbedoelde gevolgen onderscheiden van bedoelde.

Verandering, continuïteit en discontinuïteit

De kandidaat kan:

- e. Het belang van incidentele gebeurtenissen aanwijzen voor de loop van een ontwikkeling.
- f. Continuïteit en discontinuïteit onderscheiden in politieke systemen

en in daarmee verbonden waarden.

- g. Aangeven dat oude en nieuwe structuren naast elkaar bestaan en de daaruit voorkomende maatschappelijke verdeeldheid verklaren.
- h. Aangeven dat mensen bij hun handelen/in hun mentale patroon het verleden in zich dragen.

Inleving en standplaatsgebondenheid

De kandidaat kan:

- i. In (on)geschreven bronnen (met name foto's en prenten) de standplaatsgebondenheid herkennen van uitingen van stands- en klassebewustzijn.
- j. Zich verplaatsen in waardensystemen die samenhangen met stands- en klasseverschillen en bij de beoordeling daarvan rekening houden met opvattingen uit de betrokken tijd.

Interpretatie

De kandidaat kan:

- k. Aantonen dat de visie van de nazi's op het keizerrijk en/of de republiek van Weimar (eenzijdige) interpretaties bevat en andere/eigen interpretaties ernaast zetten.
- l. Aantonen dat de visie van de westerse wereld op de ontwikkeling van democratie in de BRD (eenzijdige) interpretaties bevat en andere/eigen interpretaties ernaast zetten.

Hfd.1 Het keizerrijk 1871 - 1918

• Structuurbegrippen en vaardigheden

Havo/Vwo: b, c, d, f, g, h, i, j.

Mavo: c, f, g, h, i.

1.1. Economische en sociale ontwikkelingen

1.1.1. Welke ontwikkelingen deden zich op economisch gebied voor?

In vergelijking met Engeland en Frankrijk was Duitsland wat industrialisering betreft een laatkomer, maar de ontwikkelingen op dit gebied verliepen razendsnel. Was het land in 1871 hoofdzakelijk een **pre-industriële samenleving** met landbouw als voornaamste bestaansmiddel, in 1914 was het hoofdzakelijk een **industriële samenleving**.

De industrie verspreidde zich geografisch verschillend en wel voornamelijk in het westen. Na een moeilijke aanloopperiode vormden de jaren 1896-1914 een periode van hoogconjunctuur. Wat innovatie en industriële produktie betrof, streefde Duitsland toen de aanvankelijke koploper Engeland voorbij. Deze successen versterkten het zelfbewustzijn en het reeds bestaande nationalisme van het keizerrijk.

Hierdoor, maar ook uit behoefte aan grondstoffen en uit vrees te laat te komen, ging Duitsland meedoen aan de imperialistische wedloop.

De industriële samenleving bestond naast de pre-industriële samenleving. De verschillen tussen stad en platteland (met inbegrip van daarin liggende kleine steden) werden sterk gevoeld en de verstedelijking werd als een bedreiging ervaren. Er was zeer veel verschil in bedrijfsgrootte. In het oosten, zo ook in Pruisen, bestond **grootgrondbezit** (vooral graanproductie), maar tegen de 60% van de boeren over het gehele land verspreid, waren **keuterboertjes**, met traditionele werkmethoden. Al deelde ook de agrarische sector in de algehele welvaartsstijging van die tijd, toch overheerste onder de meeste boeren een malaise-stemming door het oprukken van de industriële samenleving.

De sector ambachtelijk bedrijf en detailhandel verloor als geheel niet aan betekenis. De bevolkingsgroep in deze sector bleef relatief groot. Wel verdwenen bepaalde oude ambachten door de industrie, reden genoeg voor ambachtslieden om zich bedreigd te voelen.

Andere ambachten of bedrijven, met name in de bouw en de detailhandel in consumptieve sfeer, profiteerden van de algemene welvaartsstijging van de bevolking.

Tijdens WO I trad een sterke verarming op voor grote groepen van de bevolking als gevolg van grote tekorten aan consumptiegoederen en de inflatie. De industriële ontwikkeling versnelde zich. De overschakeling op oorlogsproductie bevorderde de toename van het grootbedrijf, kleinbedrijf en ambachtelijke productie namen af.

Naast deze lagere middengroepen kwamen ook de hogere middengroepen verzwakt uit de oorlog te voorschijn. Door de inflatie was hun inkomen en spaargeld verminderd.

1.1.2 Welke kenmerken bezaten de sociale verhoudingen en welke sociale lagen waren er te onderscheiden?

De Duitse samenleving kende sterke hiërarchische verhoudingen. Deze waren zowel gebaseerd waren op verschillen tussen **standen**, voortgekomen uit de pre-industriële samenleving als op **klassen**, voortgekomen uit de industriële samenleving. De voor-industriële traditie woog zwaar: Standsbewustzijn en beroepsgroepsgevoel waren sterk, afkomst en status speelden een grote rol. Iedere sociale groep had organisaties om de eigen belangen te verdedigen, alsook vele ontspannings- en/of culturele verenigingen.

De overheid bevestigde de pre-industriële sociale hiërarchie door de geprivilegieerde positie van de adel te handhaven.

Naar Pruisische traditie vormde de adel en met name de **Junkers** (Oost-Pruisische adel, voornamelijk grootgrondbezitters) de hoogste laag van de samenleving. Volgens standsprivilege leverde de adel ministers, hoge officieren en hogere ambtenaren, al kwamen met name op de laatste posten ook hogere burgers voor. Op het platteland kwam de macht van de adel tot uitdrukking in bestuursfuncties, evenals in het voortbestaan van enkele feodale rechten.

Het leger bezat een groot prestige, een erfenis van het oude Pruisen. Dit prestige was nog verhoogd doordat het keizerrijk tot stand was gekomen na oorlogen. Militaire omgangsvormen stonden model voor civiele omgangsvormen (zie 1.2.4).

De tweede laag werd gevormd door de **hoge burgerij**. Zij bezat of economische macht (de bezittende burgerij, onder andere de industriële werkgevers) of macht over vorming en onderwijs (de geleerde burgerij). Zij behoor-

de tot de wereld van de stad. Hoewel behorend tot of gelieerd aan de industriële samenleving voelde zij zich eerder een stand dan een klasse.

Het standsbewustzijn was eveneens sterk bij de oude en nieuwe middenstand. De **oude middenstand** (kleine zelfstandigen in ambacht en detailhandel en kleine boeren) voelde zich bedreigd door de industrie en grote bedrijven, maar ook door de opkomst van de arbeidersklasse en het socialisme, dat afschaffing van het prive-bezit van productiemiddelen predikte.

De **nieuwe middenstand** (lagere ambtenaren, lager administratief personeel in bedrijven) deelde de angst voor de arbeidersklasse. Met lonen vaak lager dan die van geschoolde arbeiders, wenste zij zich in gedrag en uiterlijk te onderscheiden van arbeiders (witte boorden). Hoewel in feite een nieuwe klasse, voelde zij zich een stand en identificeerde zich met oude standsgebonden waarden.

De snel groeiende industriële arbeidersbevolking voelde zich buiten de maatschappij geplaatst. Een abominabele behuizing, lage lonen en uiterst neerbuigende behandeling kenmerkten hun leven. Veel meer dan arbeiders in andere industrielanden organiseerden zij zich in socialistische en niet-socialistische vakbonden en andere organisaties. Juist de maatschappelijke uitbuiting en politieke onderdrukking (zie 1.2.2.) leidden tot klassebewustzijn en strijdbaarheid.

Kleine (pacht)boeren en landarbeiders ondervonden eveneens een neerbuigende behandeling, met name die welke aan feodale plichten moesten voldoen. Zij hadden hun vaste plaats in de (dorps)gemeenschap.

1.2. Politiek - mentale ontwikkelingen

1.2.1. Wat was de staats- en regerings- vorm en hoe was deze tot stand gekomen?

Duitsland was een laatkomer wat de vorming van een nationale staat betreft. Onder leiding van Pruisen en met behulp van het Pruisische leger was de Duitse eenheid ontstaan. Het uitgestrekte Pruisen vormde met de andere Duitse vorstendommen sindsdien een **bondsstaat**. De koning van Pruisen werd **keizer** van het nieuwe verenigde Duitsland. Op federaal niveau ontstond een half-parlementair politiek systeem: weliswaar met algemeen (mannen)kiesrecht, maar zonder invloed van het parlement op de samenstelling van het kabinet, waarin keizer en adel domineerden. Het federale **parlement**, de **Rijksdag**, bezat het

recht van budget en het **recht wetsvoorstel** **len goed/af te keuren**. De **rijksregering** bestond uit een **rijkskanselier**, benoemd door de keizer en alleen aan hem verantwoordelijk, plus ministers die aan de rijkskanselier verantwoording verschuldigd waren. Dit alles werd vastgelegd in een **grondwet**.

Rijkskanselier Bismarck (1871-1890), die een grote rol had gespeeld in de tot standkoming van de grondwet was zelf een tegenstander van **parlementaire democratie**. Hij had enkele concessies gedaan aan de liberale oppositie, wier steun hij bij een politieke eenwording nodig had. Algemeen mannenkiesrecht - een uitzondering in Europa - was welbewust ingevoerd om de conservatieve plattelandsbevolking te kunnen mobiliseren tegen de stedelijke liberale kringen.

Het industrialiserende Duitsland had veel regelgeving nodig, hetgeen de macht van de regering en van de bureaucratie versterkte. De regering werd als bron van kracht gezien en oppositie daartegen als gebrek aan loyaliteit. Doordat de partijen niet actief het regeringsbeleid mee konden bepalen, bezat de Rijksdag weinig prestige in den lande. Dit nam niet weg dat de regering afhankelijk was van de goedkeuring van het parlement bij de wetgeving. Al met al waren er weinig mogelijkheden om het politieke systeem van 1871 in een meer democratische richting om te buigen (zie ook 1.2.2 en 1.2.3)

1.2.2. Welke politieke stromingen speelden een rol?

De **conservatieve stromingen** vertegenwoordigden vooral de agrarische sector en droegen de daar levende antidemocratische ideeën uit. Ook hadden zij aanhang in de kleine steden op het platteland. Een deel van de arbeiders voelde zich eveneens aangesproken, met name die nog maar net het platteland verlaten hadden, die in kleine steden woonden of die welke knecht waren in een ambachtelijk bedrijf.

De **liberalen** (hoge en lage burgerij) waren de eersten geweest, al voor 1871, die een grondwet, burgerrechten en parlementaire rechten geeist hadden. Zij waren voor de eenheid van Duitsland, onder andere om daarmee de macht van de Duitse vorsten te breken. Zij stemden in met de grondwet van 1871 vanwege de eenheid en in de verwachting dat het politieke systeem daarna wel omgevormd zou kunnen worden.

In toenemende mate ging de hoge burgerij, met name de industriëlen, de regering steunen, deels uit angst voor de arbeiders, deels uit economisch eigenbelang. Zij werden

rechts-liberalen genoemd. Delen van de lage burgerij bleven vast houden aan de liberale beginselen, zij werden links-liberalen genoemd. Zij vormden een kleine partij.

Het verzet tegen het keizerrijk was het grootst bij de **socialisten**. De **SPD** viel op door haar gedreven aanhang en sterke organisatie. Vanwege haar revolutionair elan werd zij als een gevaar voor de staat gezien. Socialisten golden als **rijksvijanden** en als **va-terlandslose Gesellen** vanwege hun belijden van internationale broederschap van arbeiders. Tussen 1878 en 1890 waren **socialisten-wetten** van kracht. Tegelijkertijd voerde Bismarck een aantal **sociale wetten** door om arbeiders van het socialisme los te weken. De SPD groeide niettemin en was in 1912 de grootste fractie. Inmiddels had zij zich meer tot een pragmatische hervormingspartij ontwikkeld.

Katholieken waren aanvankelijk ook als rijksvijand gezien, omdat zij de paus van Rome, een buitenlandse macht, als hoofd erkenden. Ook zij werden vervolgd (1872-1878), eveneens met averechts effect. De katholieke partij ging uit van hiërarchische verhoudingen, maar was voorstander van parlementaire democratie en werd gaandeweg steeds progressiever op sociaal gebied.

Vanaf 1912 werd een progressieve, samenwerkende meerderheid van socialisten, katholieken en links-liberalen mogelijk. Dit schrikbeeld probeerde de regering, gesteund door conservatieven en rechts-liberalen, af te wenden door in te spelen op angsten voor een sociale revolutie en door een beroep te doen op nationalistische gevoelens via een agressieve buitenlandse politiek.

1.2.3. Wordt het politieke systeem geaccepteerd/gesteund door de bevolking?

Door onderdrukking, door het tegen elkaar uitspelen van diverse partijen en door de politieke apathie van velen, konden de conservatieve elites hun machtspositie behouden. Bovendien was over de hele linie het welvaartspeil stijgende. Ook werd men steeds trotser op de successen van het nieuwe Duitsland op economisch en technisch gebied, hetgeen het prestige van de overheid ten goede kwam.

Daarnaast had de geleerde burgerij veelal een onpolitieke instelling. Deze groep achtte het zich bezig houden met dingen van de geest, met wetenschap en cultuur, van hogere waarde dan zich met politiek bemoeien. Deze instelling werd bevorderd door de be-

perkte macht van het parlement en de geringe toegang tot belangrijke ambten, terwijl door bloei van het bedrijfsleven en de wetenschap daarin wel carrière te maken viel.

1.2.4. Welke waarden domineerden in de politieke cultuur en hoe werden deze uitgedragen?

In het keizerrijk gold sterk dat men zich moest aanpassen aan de geldende waarden en normen om niet verdacht te raken.

Bepalend waren **autoriteitsdenken**, **militarisme** en **nationalisme**.

Het leger gold als het voorbeeld voor een ieder, was de school der natie. Door de uitoefening van politieke functies door officieren, door het aanstellen van ex-onderofficieren als lagere ambtenaar, als politie-beambte of als onderwijzer, drongen in het leger gekoesterde waarden door in de burgersamenleving. Gehoorzaamheid, moed, plichtsbesef en opofferingsgezindheid werden als deugden voorgehouden.

De adel in het algemeen stond model, met deugden als eerbefef en dienstbaarheid aan de staat. De hoge burgerij nam adellijke gedragspatronen over, studenten leerden dit in studentenverenigingen (het duel).

Door zijn relatie met leger en adel had het ambtenaarschap status, het stricte hiërarchische rangenstelsel met bijbehorende aansprekkittels werd in niet-ambtelijke kringen gekopieerd. Ambtelijke deugden als gezagsgetrouwheid werden voor iedereen deugdzzaam geacht.

De macht van de Duitse staat in de Europese statenwereld vormde een waarde op zich, hetgeen goed aansloot bij het toenemende nationalisme. Het gevoel een superieur volk te zijn nam eveneens toe, onder andere tot uiting komend in een sterker wordend antisemitisme in de jaren 90.

Een grote rol bij de opvoeding in al deze waarden was toebedeeld aan de scholen, waar het aankweken van politieke loyaliteit een officieel doel was. In het voortgezet en hoger onderwijs werden de leerlingen/studenten beïnvloed door docenten die zelf aan de universiteiten gevormd waren in antidemocratisch, antisocialistisch en nationalistisch denken.

Ook thuis werd men opgevoed in hiërarchische verhoudingen; het gezag van de man was overheersend.

Hfd. 2 De republiek van Weimar 1918 - 1933

• Structuurbegrippen en vaardigheden

Havo/Vwo: a, b, c, e, f, g, h, i, j.

Mavo: a, c, e, f, g, h, i.

2.1 Economische en sociale ontwikkelingen

2.1.1 Welke ontwikkelingen deden zich op economisch gebied voor?

De industriële ontwikkeling zette zich voort. Rationalisering en schaalvergroting, onder andere door fusies van bedrijven, zijn kenmerkend voor deze periode. Veel kleine ondernemingen overleefden dit niet, vooral niet na de crises van 1923 en 1929 (zie 2.1.2)

De agrarische sector verkeerde in een permanente crisis door een wereldwijde agrarische overproductie. De trek van het platteland naar de stad nam nog verder toe.

De eerste vijf jaren na de oorlog waren zeer moeilijk. Er moest van een oorlogseconomie overgeschakeld worden op een vredeconomie. Miljoenen gedemobiliseerde militairen meldden zich op de arbeidsmarkt. Daarnaast was Duitsland door de overwinnaars tot **herstelbetalingen** gedwongen. De voortschrijdende **inflatie** blokkeerde het herstel. Het dieptepunt lag in 1923.

Dankzij Amerikaanse leningen kon de economie zich herstellen. Bedrijven werden gemoderniseerd, herstelbetalingen werden betaald. De jaren 1925-1929 gaven een bloeiperiode te zien en de industriële productie overschreed opnieuw die van Engeland en Frankrijk. Door de modernisering was meer kantoorpersoneel nodig, vrouwenarbeid nam toe.

Aan de bloei kwam een einde doordat Amerikaanse financiers hun geld teruggeisten als gevolg van de in de VS uitgebroken crisis. In 1930 was het percentage werklozen opgelopen tot 16, in 1933 tot 26. Vooral kleine bedrijven gingen ten onder, de crisis in de landbouw werd nog heviger.

2.1.2. Waardoor werden de sociale verhoudingen gekenmerkt?

De sociale verhoudingen verscherpten zodanig dat deze steeds meer in het teken van klasse-verhoudingen kwamen te staan. Zo waren door faillissementen, ontslagen en loonsverlagingen velen uit de oude en nieuwe middenstand beroofd van hun beroepstrots en status.

De daaruit voortvloeiende verbittering gold ook voor diegenen die zich kapitaalkrachtig waanden, maar door de inflatie in 1923 geruïneerd werden.

2.2. Politiek - mentale ontwikkelingen

2.2.1. Wat was de staats- en regeringsvorm en hoe was deze tot stand gekomen?

Tegen het einde van de oorlog voorzag de Duitse legerleiding een nederlaag, waarvan de keizerlijke regering de schuld zou krijgen. De eis van de Verenigde Staten dat alleen met een democratische regering besprekingen over een wapenstilstand gevoerd konden worden, kwam goed van pas. De legerleiding bood democratische partijen aan een nieuw kabinet te vormen. De SPD nam het voortouw en vormde samen met links-liberalen en katholieken de nieuwe regering. Nadat in diverse steden soldaten en arbeiders in opstand waren gekomen, trad de keizer af, evenals andere Duitse vorsten. Zodoende werd in zeer kort tijdsbestek de **republiek** uitgeroepen en de parlementaire democratie ingevoerd. De democratische regering tekende de wapenstilstand.

De grondwet van de **republiek van Weimar** (1919) stelde op liberaal-democratische ideeën, **burgerrechten** maakten er deel van uit. Algemeen vrouwenkiesrecht werd ingevoerd. Duitsland bleef een bondsstaat. Elke **deelstaat** kreeg een parlementair democratisch bestuursstelsel. De Rijksregering werd verantwoordelijk aan de Rijksdag.

De **rijkspresident** werd rechtstreeks door het volk gekozen. De bevoegdheden van de rijkspresident kwamen gedeeltelijk overeen met die van de vroegere keizer: hij benoemde/ontsloeg het kabinet, kon het parlement ontbinden en verkiezingen uitschrijven, voerde het militaire opperbevel, kon in geval van nood via noodverordeningen burgerrechten beperken en buiten het parlement om regeren (**artikel 48**).

In handen van een niet-democraat konden deze bepalingen leiden tot een autoritair regime.

2.2.2. Welke rol speelden politieke stromingen?

Een groot probleem was het gebrek aan consensus. Naast de vijf bestaande stromingen, kwamen er twee radicale antidemocratische bij, de communisten (KPD) en de nationaal-socialisten (NSDAP). Het was moeilijk om tot een **parlementaire meerderheid** te komen,

die voor een stabiele **regeringscoalitie** zou kunnen zorgen. De meeste kabinetten duurden niet veel langer dan een jaar. De drie stromingen die het systeem steunden, de socialisten, de katholieken en de linksliberalen, de zogenoemde Weimar-coalitie, verloren al in 1920 hun meerderheid (een republiek zonder republikeinen; zie ook 2.2.3).

De conservatieven wilden terug naar een systeem als in het keizerrijk en zij waren voor een presidentieel bewind. Vanaf 1930 probeerden zij de republiek van Weimar omver te werpen via zogenoemde Hindenburg-regeringen, waarin met artikel 48 geregeerd werd. Toen dat niet lukte, werd Hitler gevraagd toe te treden tot een conservatief kabinet, omdat hij de massale steun kon leveren die het kabinet miste. Zij meenden hem als een marionet te kunnen gebruiken. Op 30 januari 1933 werd Hitler rijkskanselier van een kabinet, waarin de nationaal-socialisten slechts een minderheid vormden.

2.2.3. Werd het politieke systeem geaccepteerd/gesteund door de bevolking?

De republiek van Weimar heeft onder de bevolking niet voldoende steun weten te verwerven. Door de abrupte invoering, in het licht van een nederlaag na een triomfantelijk ingezette oorlog, had de republiek een slechte start.

De list van de legerleiding lukte, de nieuwe regering nam in november 1918 de verantwoordelijkheid voor de wapenstilstand.

Vanuit nationalistische en conservatieve hoek kreeg zij de schuld toegeschoven van de nederlaag (**dolkstootlegende**) en van de zware **Vrede van Versailles** (1919: herstelbetalingen, gebiedsverlies).

Eerst had de regering, waarin de SPD een grote rol speelde, bij de bevolking nog wel krediet, vooral vanwege de sociale wetgeving die tot stand kwam. Ook de grote industriëlen waren bereid de republiek te steunen, uit angst voor revolutionaire woelingen. Maar al in 1920 keerde het tij. De industriëlen keerden zich af en richtten zich op de conservatieven op zoek naar een regering die orde en rust zou handhaven. Arbeiders waren teleurgesteld in hun hoop op snelle verbeteringen en hun vertrouwen in de SPD nam af.

De moeilijke economische situatie, de pogingen tot staatsgrepen van links en van rechts (1919-1923), leidden allengs tot een gevoel dat de leidende politici de situatie niet meester waren.

De steunpilaren van het oude regime, het leger, de adel, de ambtenarij, het onderwijs, steunden het nieuwe regime niet, omdat het

personeel ongewijzigd bleef (de Keizer ging, de Generaals bleven).

Tekenend voor de situatie was de keuze van de president. Werd eerst nog de socialist Ebert (1919-1925) gekozen, in 1925 won von Hindenburg (1925-1934), een conservatieve generaal, wiens populariteit nog uit de oorlog stamde.

De economische successen van de jaren 1925-1929 deden de ontevredenheid afnemen en de politieke situatie werd stabiel.

De gevolgen van de crisis van 1929 zorgden opnieuw voor ontreding en maakten de weg vrij voor de acceptatie van een autoritair regime.

2.2.4. Welke waarden domineerden in de politieke cultuur?

Kenmerkend voor de republiek van Weimar was het gebrek aan consensus. Stromingen met sterk uiteenlopende waardesystemen bestreden elkaar fel, in woord en daad. Door deze **polarisatie** was er een gevoel van permanente politieke crisis. Daardoor konden parlementair democratische waarden zich niet goed ontwikkelen, zoals bereidheid compromissen te sluiten, respect voor de rechten van het individu, respect voor minderheden.

Veel mensen zochten hun toevlucht in oude, vertrouwde ideeën, een conservatieve stroom werd dominant: meer en meer was er een hang naar eenheid, gezamenlijkheid, naar een leider.

Hfd.3 Nazi-Duitsland 1933-1945

• Structuurbegrippen en vaardigheden

Havo/Vwo: a, c, f, h, i, j, k.

Mavo: a, f, h, i, k.

3.1. Economische en sociale ontwikkelingen

3.1.1. Waardoor werd de nazi-economie gekenmerkt?

Vanaf 1933 was het terugdringen van de werkloosheid gekoppeld aan de herbewapening. Voorrang werd gegeven aan de productie van goederen die Duitsland een sterk leger en een grote oorlogsindustrie opleverde. De werkverschaffingsobjecten kenden eenzelfde doel. De nazi-economie werd gekenmerkt door een sterk overheidsingrijpen; omhelsd, geaccepteerd of gelaten aanvaard door de uiteenlopende bevolkingsgroepen, afhankelijk van hun eigen belangen (zie 3.2.1.).

De snelle daling van de werkloosheid werd door de meeste Duitsers verwelkomd. Volledige werkgelegenheid werd bereikt in 1937. In 1939 was er een tekort aan arbeiders.

3.2. Politiek - mentale ontwikkelingen

3.2.1. Hoe kwam de totalitaire staat tot stand en wat waren de voornaamste kenmerken?

Na de machtsovername op 30 januari 1933 werd in korte tijd de **totalitaire** staat gevestigd. Als gevolg van een uitgekende combinatie van door de grondwet van de Republiek van Weimar gewettigde handelingen en door de SA uitgeoefende **terreur** werden binnen een jaar alle andere politieke partijen verboden of 'vrijwillig' opgeheven. Alle maatschappelijke organisaties, allereerst de vakbonden, werden **gelijkgeschakeld**.

Terreur en **propaganda** (zie 3.2.3.) gingen meer en meer het dagelijks bestaan beheersen. De voor de totalitaire staat onmisbare vijanden waren snel gevonden: de linkse partijen en de joden. Zij verdwenen in de concentratiekampen. Bij de dood van Hindenburg in 1934 eiste Hitler het absolute gezag op en werd 'Führer und Reichskanzler' van de een-partijstaat (zie 3.2.3 voor andere kenmerken).

3.2.2. Wie hebben de totalitaire staat omhelsd of geaccepteerd en wie hebben zich verzet? Waarom?

Grote delen van de midden- en hogere klassen omhelsden de door de nazi's versterkte antidemocratische waarden (zie 3.2.3.). Door de economische crisis was hun verlangen naar sociale denivellering en uitschakeling van democratische bewegingen versterkt. Met name officieren, artsen, juristen, onderwijzers hoopten een verhoging van hun status te bereiken en verwelkomden de autoritaire aanpak van de nazi's.

De middenklassen in het algemeen ondersteunden de nazi-economie. Zij meenden er voordeel bij te hebben. Deze verwachting ging niet op voor de kleine winkeliers en de ambachtslieden wier positie door de voortschrijdende industrialisatie en rationalisatie verder verslechterde. Met name onder de boeren hadden de nazi's aanvankelijk een grote aanhang. Ideeën als 'Blut und Boden' en 'Lebensraum' gaven boeren weer de zo gewenste zelfachting. Deze steun veranderde na enkele jaren in een bedekte opstandigheid toen bleek hoezeer zij economisch werden geklemmeerd (zie 3.1.1.).

Onder jongeren was de nazi-aanhang groot. Al voor 1933 spraken ideeën als vriendschap, gemeenschap, goed-geordende samenleving jongeren aan. Hitler's charismatisch leiderschap zou het antwoord op de crisis en de chaos zijn.

Binnen de hogere klassen werd de nazi-staat vooral uit praktische of opportunistische overwegingen geaccepteerd. Het verdwijnen van vakbonden en het stakingsverbod leken de positie van het bedrijfsleven te versterken. Grote winsten werden mogelijk. Vele Junkers zagen een carrière in het sterk uitgebreide Duitse leger in het verschiet.

Protestantse en katholieke kerken in het algemeen beruften in het bestaan van de nazi-staat. Zij zochten elk op eigen wijze een modus vivendi. Toenadering achtten zij mogelijk omdat zij het nationalisme en anti-communisme van de nazi's deelden.

Tussen 1933 en 1935 trachtten socialisten en communisten grootschalig verzet te organiseren. Samenwerking tussen deze twee groepen bleek niet mogelijk. Opvattingen en doelen liepen nog steeds te ver uiteen. De socialisten hadden geen ervaring in het opzetten van ondergrondse verzet.

In 1935 had de politieke politie (Gestapo) bijna al deze verzetsorganisaties opgerold. Honderdduizenden communisten of socialisten werden voor lange of korte tijd politieke gevangenen. Emigratie of het 'terugtrekken in

eigen privé-kring' ('innere Emigration') dun- den nog verder de kringen van mogelijke op- posanten uit.

Na 1935 is in de politiestaat Duitsland het ver- zet kleinschalig of individueel van aard. De kans op ontdekking of aangifte was zeer groot. De meest voorkomende vorm van ver- zet is het **passieve verzet**. Bekende voorbeel- den zijn: hulp aan vervolgd, de illegale pers, doorgeven van illegale berichten, de officiële openbare protesten van geestelijke of wereld- lijke leiders, dienstweigering, desertie. De klei- ne verzetsgroepen beschikten niet over knok- ploegen.

Tot grootschalig actief verzet was alleen het Duitse leger nog in staat. Binnen het leger vonden meerdere malen voorbereidingen voor een staatsgreep of een aanslag op Hitler plaats. De bekende aanslag van von Stauff- berg (1944) was diens derde poging. Doel van dit militair-burgerlijke complot was niet het herstel van de democratie maar de vor- ming van een samenleving geleid door conser- vatieve krachten.

3.2.3. Welke waarden hoorden bij het politieke systeem en hoe kwam dat tot uitdrukking?

Na gelijkschakeling van de pers, radio en film hadden de nazi's de middelen in handen voor grootschalige propaganda en indoctrinatie van de Duitse bevolking. De perfect georga- niseerde massabijeenkomsten vormden een onderdeel van deze indoctrinatie; zij konden de deelnemers het gevoel geven diep betrok- ken te zijn bij de nazistaat.

Het onderwijs en de na 1936 verplichte nazi- jeugdbeweging (Hitlerjugend en Bund deut- scher Mädel) waren volledig ingesteld op een snelle en doeltreffende overdracht van de an- tidemocratische waarden van de nazi's op jongeren.

Hfd.4 Duitsland 1945-1990

• Structuurbegrippen en vaardigheden

Havo/Vwo: a, b, c, e, f, h, l.

Mavo: a, c, e, f, h.

De Duitse Democratische Republiek

4.1 Welk politiek systeem kwam in Oost-Duitsland tot stand en welke rol speelde de Sovjet-Unie daar- bij?

De vier bezettende mogendheden (Ver- enigde Staten, Sovjet-Unie, Groot-Brittannië en Frankrijk) werden het niet eens over een gemeenschappelijk beleid ten opzichte van Duitsland. Door de Koude Oorlog was vanaf 1947/48 de staatkundige deling van Duitsland (1949) onvermijdelijk geworden.

In 1949 werd de Duitse Democratische Re- publiek (DDR) opgericht. In de grondwet waren de burgerlijke vrijheden vastgelegd, maar in de praktijk ging het om een politiek systeem naar Russisch voorbeeld onder dic- tatoriale leiding van de SED (Socialistische Eenheidspartij van Duitsland). De commu- nistische democratieopvatting, de **volksdemo- cratie**, stond haaks op die van het Westen: geen vrije verkiezingen, geen persvrijheid en geen vrijheid van vereniging. Uitgangspunt was dat de macht van de arbeidersklasse, ver- enigd in de SED en tot uiting komend in de **diktatuur van het proletariaat**, aan uitbuiting en onrecht een einde zou maken en de weg naar het socialisme zou vrijmaken.

Het in staatsbezit (volkseigendom) brengen van de produktiemiddelen was een centraal element in deze democratieopvatting.

Al in 1945 werden de eerste stappen gezet in de richting van een **geleide staatseconomie** door radicale onteigening van de industrieel bezit. Ook het grootgrondbezit van de Junkers werd onteigend. Deze onteigening geschiedde gedeeltelijk in het kader van de **denazificatie**. Tot dit laatste hadden de bezet- tende mogendheden gezamenlijk besloten. Alle nationaal-socialistische organisaties wer- den verboden; vele honderdduizenden leden werden ontslagen en geïnterneerd.

Denazificatie had in de Sovjet-Russische be- zettingszone een dubbele betekenis.

Allereerst ging het om het onschadelijk ma- ken van de nationaal-socialistische invloeden, maar ook veel niet nazi's werden onder het mom van denazificatie gezuiverd. De vrijge- komen plaatsen werden voornamelijk opge- vuld met communisten. Al in 1945 begonnen

uit de Sovjet-Unie gekomen Duitse commu- nisten in de Sovjet-zone en in de Sovjet-sec- tor van Berlijn politieke structuren op te bou- wen met communisten op sleutelposities. Deze omwenteling op politiek en maatschap- pelijk gebied onder leiding van de Sovjet- Unie en Duitse communisten is te typeren als een **revolutie van boven**.

4.2. Werd het politieke systeem door de DDR-bevolking geaccep- teerd/gesteund?

Van brede steun onder de bevolking voor de volksdemocratie is nooit sprake geweest. Het SED-regime was gebaseerd op onderdruk- king en voor zijn overleven afhankelijk van de Sovjet-Unie. Acceptatie van de politieke situatie probeerde de SED onder andere te bewerkstelligen door lage prijzen en sociale voorzieningen en het propagandistisch roe- men van de 'socialistische verworvenheden'. De meerderheid van de bevolking oriënteer- de zich echter op de democratische en de al snel veel welvarender Bondsrepubliek.

Op 17 juni 1953 kwam de bevolking in Oost- Berlijn en andere steden in opstand. Directe aanleiding was de eis van 10% normverho- ging in de produktie zonder loonsverhoging. Al snel werd ook de politieke eis van vrije verkiezingen gesteld. De opstand werd snel neergeslagen met behulp van Russische tanks en verstevigde de machtspositie van de SED. Massaal verzet bleef daarna uit tot de herfst van 1989.

Economische en politieke motieven leidden in de jaren veertig en vijftig tot het vertrek van meer dan twee miljoen mensen naar de Bondsrepubliek. Aan deze mogelijkheid werd in augustus 1961 een eind gemaakt met de bouw van de **Berlijnse Muur**.

Door de ontwikkelingen in het Oostblok in de tweede helft van de jaren tachtig werd ook in de DDR de roep om politieke hervor- mingen en vrijheid van reizen steeds groter. Ondanks de onderdrukking van ieder verzet door de 'Stasi' groeide in dezelfde periode de oppositie. De evangelische kerk bood onder- dak aan critici van het regime en werd daar- mee een van de wegbereiders van de 'Wen- de' van 1989. Daaraan voorafgegaan was een steeds groter wordende stroom vluchtelingen via vooral Hongarije naar West-Duitsland. Dit opnieuw 'stemmen met de voeten' maak- te duidelijk dat tienduizenden Oostduitsers iedere hoop verloren hadden op politieke en economische hervormingen. Anderen bleven in de DDR en organiseerden grote protest- demonstraties tegen het regime. Met de de-

monstratieleus 'Wir sind das Volk' eisten zij echte democratie. Na de opening van de Muur op 9 november 1989 waren de laatste dagen van het regime geteld.

De initiatiefnemers van de demonstraties streefden naar interne politieke veranderingen en niet naar vereniging met de Bondsrepubliek. Voor de meerderheid van de bevolking telde echter vooral de economische en politieke aantrekkingskracht van het rijke West-Duitsland. Dit werd duidelijk in de verandering van de demonstratieleus in 'Wir sind ein Volk'. Dit was overigens geen uiting van nationalisme, maar van een verlangen naar snelle aanpassing aan Westduitse economische en politieke standaarden. Het snelle verloop van de Duitse vereniging van 1990 moet tegen deze achtergrond worden geïllustreerd.

De Bondsrepubliek Duitsland

4.3. Economische en sociale ontwikkelingen

4.3.1. Welke ontwikkelingen deden zich op sociaal-economisch gebied voor?

Door de oorlogsverwoestingen en de grote vluchtelingenstroom uit Midden-Europa was de voedselvoorziening in de eerste naoorlogse jaren sterk onvoldoende. Vanaf eind 1946 werd onder leiding van de Amerikanen geleidelijk gekozen voor economische wederopbouw. De hoge kosten van de bezetting en de opkomende Koude Oorlog speelden daarbij een belangrijke rol. De westerse zones werden - in tegenstelling tot de Sovjet-Russische zone - opgenomen in de **Marshall-hulp** (1948-1952). Een belangrijke verbetering in de voorziening van eerste levensbehoeften trad op vanaf de zomer van 1948.

In de jaren vijftig vond in hoog tempo de economische wederopbouw plaats, waarvoor in 1948 de basis was gelegd. Een marktgerichte exporteconomie stond aan de basis van wat het **Wirtschaftswunder** wordt genoemd. De Bondsrepubliek ontwikkelde zich geleidelijk tot één van de krachtigste economieën van de wereld met een hoog inkomen per hoofd van de bevolking en een hoog niveau van sociale voorzieningen. De **sociale markteconomie** vormde een belangrijke basis van de politieke stabiliteit en de opbouw van de democratie.

De jaren vijftig werden gekenmerkt door een wederopbouw-mentaliteit. Naast verbetering van de materiële levensomstandigheden richtten de vakbonden zich met redelijke succes op

democratie in de bedrijven (medezeggenschap). Aanvankelijk waren nog miljoenen aangewezen op een bijstandsuitkering, maar de explosieve economische groei maakte hieraan een einde. Het bijzonder rustige sociale klimaat verdween vanaf de late jaren zestig. Hoewel de arbeidsonrust in verschillende sectoren toenam, was geen sprake van een bedreiging van de sociale en politieke stabiliteit.

4.4. Politiek - mentale ontwikkelingen

4.4.1. Wat werd de staats- en regeringsvorm en welke rol speelden de Verenigde Staten daarbij?

Aanvankelijk voerden vooral de Verenigde Staten een zeer straf denazificatiebeleid. De feitelijke onmogelijkheid van rechtvaardige massale zuivering, en de gevoelde noodzaak om de juist ook onder politiek belaste personen bestaande bestuurlijke en economische ervaring in te schakelen brachten de denazificatie in 1948 definitief ten einde. Vanaf dat moment keerden ook veel aanvankelijk gezuiverde personen terug op belangrijke bestuurlijke en economische posities. Hier lag enerzijds een mogelijke overeenkomst met de republiek van Weimar. Anderzijds waren de vroegere anti-democratische elites als machtsfactor uitgeschakeld: de Junkers hadden hun machtsbasis in het oosten gehad en het leger was weggevaagd.

In de grondwet van de Bondsrepubliek Duitsland werd de federale, sociale en democratische structuur van de Westduitse staat vastgelegd. Na goedkeuring door de geallieerden en de parlementen van de deelstaten trad zij in mei 1949 in werking, waarmee de Bondsrepubliek formeel was opgericht. Bij het opstellen van de grondwet was lering getrokken uit de ondergang van de republiek van Weimar.

In de grondwet werden institutionele veiligheidskleppen ingebouwd ter vergroting van de politieke stabiliteit: sterke positie bondskanselier, representatieve functie bondspresident, constructieve motie van wantrouwen, federalisme tegen herleving van een centralistische staat. Om regeringsvorming en de samenwerking binnen de regering te vergemakkelijken werd in de kieswet een 5% kiesdrempel opgenomen.

4.4.2. Wat waren de belangrijkste politieke partijen en ondersteunden zij de staats- en regeringsvorm?

In de bezettingszones werd in 1945/46 de (her)oprichting van democratische politieke

partijen toegestaan. Nieuw was de vorming van een Christen-democratische Unie (CDU), die katholieken en protestanten verenigde. Heropgericht werden de Sociaal-democratische Partij (SPD), de communistische partij (KPD) en - regionaal onder andere naam opererend - liberale partijen (de latere FDP). Zij stonden onder leiding van democratische politici uit de republiek van Weimar.

In tegenstelling tot de republiek van Weimar is de Bondsrepubliek vanaf het begin **een republiek met republikeinen** gebleven; d.w.z. de belangrijkste politieke partijen (CDU/CSU, SPD en FDP) stelden zich achter de democratische grondwet en slechts een kleine minderheid van de bevolking stemde op anti-democratische partijen.

Aanvankelijk bestonden enkele kleine neonazistische partijen, maar deze speelden geen rol van betekenis. Het rechts-extremisme had een korte heropleving in de tweede helft van de jaren zestig, toen de Bondsrepubliek getroffen werd door een conjuncturele economische crisis. In de tweede helft van de jaren tachtig lieten rechts-extremistische partijen - evenals overigens in andere Westeuropese landen - opnieuw van zich spreken. Van een bedreiging van de Westduitse democratie door rechts-extremisme is echter nooit sprake geweest.

Rond 1980 werd het politieke spectrum met de opkomst van de Groenen breder. De Groenen kwamen voort uit de zogenaamde **nieuwe sociale bewegingen** (milieu-, vredes- en vrouwenbeweging). Zij trachtten de afstand tussen politici en bevolking te verkleinen en streefden naar **basisdemocratie**.

4.4.3. Werd de democratie door de bevolking gesteund?

De bevolking had na 1945 aanvankelijk geen andere keus dan zich op de nieuwe politieke situatie in te stellen. De eerste zorg van de bevolking was het lenigen van materiële nood. Het centrale verschil met de Sovjet-Russische zone was dat men in het oosten al snel geconfronteerd werd met nieuwe onderdrukking, terwijl in het westen een actieve minderheid onder toezicht van de westerse mogendheden kon bouwen aan de wederopbouw van een democratisch systeem. De geallieerden propageerden een politiek van democratische **heropvoeding**, die echter weinig populair was. Dat lag niet aan de uitgedragen liberale waarden maar aan de schoolmeesterachtige wijze waarop dat gebeurde. Ten onrechte gingen de geallieerden er daarbij van uit dat het gehele Duitse volk schuldig was

aan het nationaal-socialisme. Ook dat riep weerstanden op, niet in de laatste plaats onder Duitse democraten.

De Westduitse bevolking identificeerde zich in de jaren vijftig meer met de economische successen en het economisch systeem dan met de democratie. Er was sprake van een afstandelijke houding tot het democratisch systeem. De opkomst bij verkiezingen was hoog, maar stemmen werd door velen vooral als staatsburgerlijke plicht gezien. Typerend is de centrale rol van de patriarchaal tot autoritair opererende bondskanselier Adenauer (1949-1963), die in 1957 met de verkiezingsleus 'Keine Experimente' met de CDU de absolute meerderheid behaalde. De steun voor het democratische bestel groeide, omdat het bleek te functioneren: er was sprake van politieke stabiliteit, de economie floreerde en er werd een goed sociaal verzekeringssysteem opgebouwd.

In de jaren zestig groeide de identificatie met de democratie. In het verlengde daarvan was ook sprake van politieke vernieuwingsdrang. Op regeringsniveau vertaalde zich deze ontwikkeling in de slogan 'mehr Demokratie wagen' van de sociaal-democratische bondskanselier Willy Brandt (1969-1974).

De Bondsrepubliek vertoonde vanaf de jaren zestig steeds meer overeenkomsten met de andere westerse democratieën. Belangrijk verschil was dat de Westduitse staat de Duitse natie niet dekte. Hereniging van Duitsland bleef een officieel vastgelegd politiek doel. Wel nam het verlangen naar hereniging met het verstrijken van de jaren af. Vooral onder jongeren, die in een gedeelte Duitsland waren opgegroeid en niet anders kenden, vond het officiële herenigingsstreven steeds minder gehoor. De Duitse deling heeft vanaf 1949 op geen enkel moment de kiem gevormd van een nieuw Duitse nationalisme. Zij was evenmin een bedreiging van de politieke stabiliteit.

Hoezeer de overgrote meerderheid van de Duitse bevolking zich aan het eind van de jaren tachtig met de democratische Bondsrepubliek als 'politiek vaderland' identificeerde bleek ook bij de Duitse vereniging van 1990: veel Duitsers zagen het nieuwe Duitsland vooral als een vergrote Bondsrepubliek. Het na 1945 verdwenen nationalisme herleefde niet en de continuïteit van de democratie was vanzelfsprekend.

4.4.4. Welke waarden domineerden in de politieke cultuur?

De breuk met het nationaal-socialisme werd bij de oprichting van de Bondsrepubliek van

staatswege nadrukkelijk uitgedragen. De Westduitse staat definieerde zich als **anti-totalitair** en als **strijdbare democratie** (bescherming van de democratie tegen extreem rechts en links). Het politieke klimaat van de jaren vijftig was behalve konservatief ook sterk anti-communistisch. Het anti-communisme vormde naast het 'Wirtschaftswunder' de tweede pijler van de democratie in opbouw.

Vanaf de vroege jaren zestig manifesteerde zich in toenemende mate de behoefte aan actief burgerschap. Dit viel samen met het definitieve einde van de Adenauer-periode (1963). Symbool voor de versterking van het democratisch bewustzijn werd de 'Spiegel-affaire' (1962). Het brede verlangen naar meer politieke betrokkenheid was ook zichtbaar in de studentenbeweging. Kenmerkend was voorts dat de jongeren kritische vragen stelden over de nazi-periode, die steeds meer uit de taboe-sfeer van de jaren vijftig kwam.

Het hervormingsgezinde klimaat sloeg om in de jaren zeventig. In de strijd tegen (vermeende) linksradikalen en tegen de terroristische 'Rote Armee Fraktion' nam de regering maatregelen die op gespannen voet stonden met de democratische rechtsregels. Liberale vrijheden en tolerantie stonden onder druk. Na hevige kritiek werden deze maatregelen aan het eind van de jaren zeventig grotendeels teruggedraaid.

4.5. Ter afsluiting

In Duitsland hadden tot 1945 de democratische krachten nooit hun stempel kunnen zetten op de politieke cultuur van het land. Na de oorlog werd dat in het westen van Duitsland anders en werd de aansluiting gevonden bij de westerse democratieën.

De problemen waar de Duitse democratie mee te kampen heeft (afnemend vertrouwen in de politiek, rechtsextremistische tendensen) bestaan niet alleen in Duitsland, maar ook in andere democratische staten. Een halve eeuw democratie in het westen van Duitsland heeft ertoe geleid dat een stabiele meerderheid zich een democratische politieke cultuur eigen heeft gemaakt. De voormalige DDR-burgers hebben in 1989/1990 hun afkeer van dictatuur duidelijk gemaakt, maar voor de ontwikkeling van een democratische politieke cultuur is tijd nodig. Geen enkele westerse democratie is dezelfde en geen enkele democratie is gevrijwaard van bedreigingen. Democratische waarden moeten steeds opnieuw worden ingevuld en vormgegeven.

LITERATUUR

Algemeen: 1871-1990

- Brands, M.C., e.a. *In de schaduw van Duitsland. Een discussie*, Baarn 1979, p. 8-43; p. 73-83; (Keizerrijk, republiek van Weimar, 'Derde Rijk', Bondsrepubliek).
- Caljé, P. en Den Hollander, J.C., *De nieuwste Geschiedenis. Vanaf 1870 tot heden*, Utrecht 1990, p. 37-44; p. 107-116; p. 248-254; p. 304-315; p. 506-509; (Keizerrijk, republiek van Weimar, 'Derde Rijk', Bondsrepubliek).
- Haffner, S., *Von Bismarck zu Hitler*, München 1987; (ook in Nederlandse vertaling: *Van Bismarck tot Hitler. Het Duitse Rijk 1871-1945*, Bloemendaal 1988; (Keizerrijk, republiek van Weimar, 'Derde Rijk').
- Hess, J.C. en Wielenga, F. (red.), *Duitsland en democratie. Politieke cultuur en nationale identiteit 1871-1990*; met uitvoerige bibliografie, Amsterdam 1992.
- Immig O. en Palm J. (red.), *Van capitulatie naar integratie. 40 jaar Bondsrepubliek Duitsland*, Amsterdam 1989, p. 11-61; p. 73-88; (Keizerrijk, republiek van Weimar, Bondsrepubliek).
- Kleio 32(1991), nr.1, Themanummer Duitsland.
- Kuhn, A. en Schneider, G. *Frauen in der Geschichte*, Düsseldorf 1979, dl 1 t/m 6.
- Manning, A.F. (red), *Onze jaren. De wereld na 1945*, Amsterdam 1972-1975; p. 195-221; p. 51-477; p. 739-744; p. 755-766; p. 1603-1621; p. 1859-1862; p. 1865-1879 (DDR, BRD).
- Reichel, P., *Politische Kultur der Bundesrepublik*, Opladen 1981; p. 68/69; p. 75-91; p. 110-118; p. 126-140; p. 213-231; (Keizerrijk en Bondsrepubliek).
- Sontheimer, *Deutschlands politische Kultur*, München 1990; p. 24-49; p. 61-84; p. 89-118. (republiek van Weimar, Bondsrepubliek, DDR en '1989/1990').
- Taylor, A.J.P., *Standaardgeschiedenis van de 20e eeuw*, Antwerpen/Utrecht z.j.; dl 3 (Weimar): p. 197-203, 215-222, 416-422; dl 4 ('Derde Rijk'): p. 35-57.

Keizerrijk

- Nipperdey, Th., *Deutsche Geschichte 1866-1918. Arbeitswelt und Bürgergeist*, München 1990. p. 192-291; p. 374-389, p. 414-428 (agrar.sector, industrie + ambacht, economie als geheel; arbeiders; nieuwe middenstand en burgerdom)

- Righart, H. (red.), *De trage revolutie. Over de wording van industriële samenlevingen*, Heerlen 1991, p. 176-179; 194-206; 220-231; 235-239; 528-539; 560-579; 588-598; 609-617.
- Ritter, G.A., *Die deutschen Parteien 1830-1914*, Göttingen 1985.
- Wehler, H.-U., *Das deutsche Kaiserreich*, Göttingen 1975.

Republiek van Weimar

- Haffner, S., *De verraden revolutie. Duitsland 1918-1919: hoe was het werkelijk?* Weesp 1983.
- Hess, J.C., "Weimar als paradigma van de crisis", in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 95(1982), p. 179-195.
- Hess, J.C., "Van Weimar tot Hitler", in: Schneeweiss, H., *Kun je woorden verbranden?* Rotterdam 1985, p. 12-32.
- Hess, J.C., "De strook niemandsland tussen wetenschap en school: de republiek van Weimar en het Derde Rijk", in: *Kleio* 24(1983) nr. 1, p. 1-6. (vgl. ook p. 7-14).
- Jonge, A. de, *Kroniek van de Weimar-republiek*, Utrecht 1980.
- Möller, H., *Weimar. Die unvollendete Demokratie*, München 1987.

'Derde Rijk'

- Benz, W., *Herrschaft und Gesellschaft im nationalsozialistischen Staat. Studien zur Struktur- und Mentalitätsgeschichte*, Frankfurt a.M. 1990, p. 9-28; p. 180-196.
- Loosbroek, T. van, De positie van de vrouw in nazi-Duitsland, in: *Kleio*, (1982) 6, p.15-23. Zie ook literatuurlijst aldaar.
- Mommsen, H., *Der Nationalsozialismus und die deutsche Gesellschaft. Ausgewählte Aufsätze*, Frankfurt a.M. 1991, p. 11-38; 233-404.
- Roon, G. van, *Het Duitse verzet tegen Hitler. Een overzicht*, Kampen 1989, p. 11-25.

Duitsland na 1945

- Birke, A., *Nation ohne Haus. Deutschland 1945-1961* Berlin 1989, p. 45-156; p. 207-255; p. 345-442.
- Grosser, A., *Geschichte Deutschlands seit 1945. Eine Bilanz*, München 1974.
- * Klessmann, Chr., *Die doppelte Staatsgründung. Deutsche Geschichte 1945-1955*, Bonn 1982.
- * Klessmann, Chr., *Zwei Staaten, eine*

Nation. Deutsche Geschichte 1955-1970, Bonn 1988.

- Knapen, B., *Het Duitse onbehagen. Een land op zoek naar identiteit*, Amsterdam 1983.
- Meines, R., *Duitsland Duitsland. Kracht en zwakte van een volk*, Amsterdam 1990.
- * Weidenfeld, W. en Zimmermann, H. (red.), *Deutschland-Handbuch. Eine doppelte Bilanz 1949-1989*, Bonn 1989.

* *De Bundeszentrale für politische Bildung te Bonn heeft toegezegd deze titels gratis ter beschikking te stellen. Dit zal geschieden in de loop van 1993, in het kader van voorlichtings- en nascholingsactiviteiten, waaraan ook de Duitse Ambassade en het Goethe-Instituut hun medewerking zullen verlenen. Te zijner tijd zullen nadere mededelingen gedaan worden in KLEIO.*

Duitse Democratische Republiek

- Beunders, H.J.G., *De drang naar Duitsland of het einde van een zwaar bewaakte illusie*, Amsterdam 1990.
- Elzinga, D.J., *Een kleine flat in Leipzig. De ongehoorde waarheid over Oost-Duitsland*, Amsterdam 1991.
- Weber, H., *Geschichte der DDR*, München 1989.

Bondsrepubliek Duitsland

- Greiffenhagen, M. en S., *Ein schwieriges Vaterland. Zur politischen Kultur Deutschlands*, Frankfurt a.M. 1979, p. 11-152; p. 221-228; p. 327-433.
- Krop, M. (red.) *Burengerucht. Opstellen over Duitsland*, Deventer 1978, p. 7-111; p. 188-354.
- Röhrich, W., *Die Demokratie der Westdeutschen. Geschichte und politisches Klima einer Republik*, München 1988.
- Wielenga, F., "Jongerenprotest en Staat in de Bondsrepubliek: een identiteitsprobleem nader belicht", in: *Internationale Spectator* 38 (1984) nr. 11, p. 647-654.

Van Stof en in Stof zult gij volledig zijn

Jan de Vries

Met deze reactie op de publicatie van de stofomschrijving van Duitsland wordt niet naar een volledige bespreking ervan gestreefd. Er wordt niet ingegaan op structuurbegrippen en vaardigheden. De bedoeling is de stofomschrijving te toetsen op geschiktheid voor Mavo/Lbo-leerlingen.

Met deze summiere doelstelling worden diverse minstens even interessante aspecten bewust genegeerd. Wellicht dat daarover bij een andere gelegenheid gediscussieerd kan worden.

Met dank aan de Commissie Mavo/Lbo en met name aan Tom Kampen.

Al jaren pleit de Commissie Mavo/Lbo van de VGN voor een andere opzet van de stofomschrijving van het centraal schriftelijk examen. Wij hebben aanwijzingen gegeven voor een betere differentiatie binnen de stofomschrijving voor het Mavo/Lbo- en Havo/Vwo-onderwijs. Daarnaast hebben we meermaals gevraagd om een volledig gescheiden stofomschrijving. (Zie voor dit alles bijvoorbeeld KLEIO nr.5, juni 1990, 16-25).

In de stofomschrijvingscommissie voor 1994 met het onderwerp 'Duitsland' nam ook Tom Kampen, lid van onze commissie, zitting. Daardoor waren wij in staat de voorbereidingen en uiteindelijke publicatie van de stofomschrijving goed te kunnen volgen.

Dat deelname aan een dergelijke commissie niet noodzakelijkerwijs tot een geschiktere stofomschrijving voor Mavo/Lbo leidt, blijkt nu uit de definitieve versie. Deze is wel een verbetering vergeleken met eerdere concepten, maar tijdens de vele discussies bleef Tom toch een roepende in de woestijn. Het Lbo/Mavo-onderwijs wordt met deze stofomschrijving, ondanks alle inspanningen van veel mensen, ook nu weer als het lelijke stiefzusje door de grote broers, Havo, Vwo en Wetenschap op zijn plaats gezet.

Goede bedoelingen

Aan de goede bedoelingen van de stofomschrijvingscommissie valt geen moment te twifelen. In de verantwoording bij de stofomschrijving geeft zij duidelijk enerzijds de

beperkingen en anderzijds de mogelijkheden aan voor Lbo/Mavo-leerlingen (een minder sterk ontwikkelde belangstelling voor politieke zaken, geen mogelijkheid om nu een aparte stofomschrijving te maken, wel aanknopingspunten voor inleving).

Wij vinden het geen probleem om aan leerlingen met een minder grote interesse voor politieke zaken de puur politieke centrale vraag van de stofomschrijving voor te leggen: 'Waarom is de ontwikkeling van de parlementaire democratie in Duitsland zo moeilijk verlopen?'. Ook Lbo/Mavo-leerlingen moeten geacht worden zich een mening over deze vraag te vormen.

Wel zijn er grote bezwaren aan te voeren tegen de concrete uitwerking van deze vraagstelling en de geringe creativiteit die de commissie aan de dag heeft gelegd om het door haar gesignaleerde probleem echt op te lossen.

Structuur van de stof

In twintig lessen moeten de leerlingen de centrale vraagstelling beantwoorden vanuit economisch-sociale en politiek-mentale invalshoek voor vier tijdvakken met als centrale structuurbegrippen: continuïteit, discontinuïteit en multicausaliteit.

Met dit alles voor ogen begrijpt iedere Mavo/Lbo-leraar dat twintig lessen een farce is. De veronderstelling van de commissie dat de leerlingen al kennis hebben van de ont-

wikkeling van het parlementaire stelsel in Nederland is alleszins redelijk. Maar dat die kennis daadwerkelijk gebruikt kan worden om een vergelijking te maken met de Duitse politieke geschiedenis is uiterst twijfelachtig. Mavo/Lbo-leerlingen zullen al blij zijn dat zij de Nederlandse staatsinrichting kunnen doorgronden. Het is echt niet te verwachten dat zij een vergelijking met het politieke systeem van onze oosterburen kunnen maken.

'In der Beschränkung zeigt sich ...'

De stof is weer overladen met feiten en begrippen. Er zijn ongeveer vijftig kernbegrippen voor Mavo/Lbo-leerlingen die 'bekend verondersteld' worden. Daarnaast wemelt het nog van allerhande termen en woorden die meer vragen dan even een snelle uitleg. Paragraaf 2.2.2. telt bijvoorbeeld negen zinnen en behalve twee vetgedrukte kernbegrippen ook nog het volgende: consensus, radicale antidemocratische (stroming), communisten, nationaal-socialisten, kabinet, socialisten, katholieken, links-liberalen, Weimar-coalitie, republiek, conservatieven, keizerrijk, presidentieel bewind, marionet, rijkskanselier.

Ondoenlijk...!

Kritiek is makkelijk, maar wat dan?

De algehele opzet (behandeling in vier tijdvakken, vanuit drie structuurbegrippen, met een centrale vraagstelling die politiek van aard is) en de invulling daarvan (overdaad aan feiten en begrippen) deugt dus niet voor Lbo/Mavo leerlingen.

Voor alle duidelijkheid: de commissie valt dat slechts ten dele te verwijten, zij voerde zo goed en kwaad als dat ging een opdracht van hogerhand uit.

Toch was er meer van te maken geweest als de commissie de moed had kunnen opbrengen haar streven naar volledigheid op te ge-

ven. Laten we de leerlingen zich een paar dingen goed eigen laten maken in plaats van hen op te zadelen met half begrepen en snel vergeten abstracte kennis.

Dit geldt natuurlijk minder voor Havo/Vwo-leerlingen, die meer aan moeten kunnen. Laten we echter niet de Mavo/Lbo-populatie alleen als dom verslijten, maar wel als een groep leerlingen die een eigen benadering behoeft, waarbij het leggen van accenten in de stof belangrijker is dan de poging om de historische werkelijkheid in haar totaliteit weer te geven.

Hoe het ook zou kunnen

Met een andere centrale vraagstelling ziet de stofomschrijving er natuurlijk anders uit. Maar ook met de door de stofomschrijvingscommissie gekozen opzet was er voor Lbo/Mavo-leerlingen een betere uitwerking mogelijk geweest.

De al eerder genoemde paragraaf 2.2.2. kan daarbij als voorbeeld dienen. Voor Lbo/Mavo klinkt het volgende wellicht beter in de oren.

2.2.2. Welke rol speelden politieke stromingen?

Een groot probleem was het gebrek aan overeenstemming tussen de verschillende partijen. Naast de vijf bestaande stromingen kwamen er twee nieuwe partijen bij: de communisten (KPD) en de nationaal-socialisten (NSDAP). Deze groepen waren fel tegen de parlementaire democratie.

Omdat de partijen het erg oneens waren met elkaar was het moeilijk om een regering samen te stellen die kon steunen op een meerderheid in het parlement. De conservatieven wilden af van het politieke systeem en probeerden dit steeds weer door aan regeringen mee te doen waarin met artikel 48 geregeerd werd.

Dat lukte niet en in 1933 werd met hun steun Hitler, de leider van de NSDAP, rijkskanselier. De NSDAP was in die regering in de minderheid en daarom werd gedacht dat Hitler goed gebruikt kon worden; hij was wel bij veel bevolkingsgroepen populair.

In totaal zeven zinnen met zeven begrippen. Als bij alle 24 paragrafen een beperking als boven zou zijn doorgevoerd, dan was de stofomschrijving wellicht beter verteerbaar geweest.

Het hele LBO/Mavo-veld blijft uitzien naar 1995 als de eerste aparte stofomschrijving eindelijk het licht zal zien!

VGN EXCURSIEDAG 1993

Een schot in het verleden
Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum 'Generaal Hofer'
Korte Geer 1, 2611 CA Delft

Op zaterdag 15 mei a.s. organiseert de Sectie Militaire Geschiedenis van de Koninklijke Landmacht een speciale dag voor de VGN in het Legermuseum te Delft.

Programma

10.00 - 10.30 uur	aankomst en koffie
10.30 uur	welkomstwoord van de voorzitter van de VGN
10.35 uur	introductie Sectie Militaire Geschiedenis door drs. P.H. Kamphuis
10.40 - 11.05 uur	'Militaire geschiedenis: een vak apart?' - voordracht over de kenmerken van de militaire geschiedenis door drs. B. Schoenmaker
11.05 - 11.30 uur	'De waarheid op het slagveld' - voordracht over de bronnen voor de militaire geschiedschrijving over Nederlands-Indië 1945-1950 door mw. dr. P.M.H. Groen
11.30 - 11.55 uur	'Patronen in de pers' - voordracht over journalisten, militair-historici en het Joegoslavisch conflict door drs. C.P.M. Klep
Hierna discussie	
12.30 - 13.45 uur	lunch en informatiemarkt
13.45 uur	introductie van het museum door dr. J.P. Sigmond
13.50 - 14.30 uur	'Een harnas in de klas' - voordracht over de concrete mogelijkheden die het Legermuseum voor het onderwijs te bieden heeft door drs. J. Lenselink en discussie
14.30 - 16.00 uur	rondleiding door het museum met naar keuze extra uitleg over: • de moderne infanteriebewapening • functionele en modeontwikkelingen in het uniform • de wedloop tussen aanvalswapens en dekkingsmiddelen vanaf de middeleeuwen • wapenontwikkeling tot 1800 Ook kan de tijdelijke tentoonstelling 'Fotografie, geschiedenis, beeldvorming. Nederland en de Tweede wereldoorlog' bezocht worden.
16.00 - 17.00 uur	borrel en afscheid

U kunt zich tot 1 mei opgeven voor deze dag door een briefkaart te sturen aan de voorzitter van de Didaktiviteitencommissie mw. H. Mulkens-Harmeyer, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). U ontvangt dan een informatiepakket met routebeschrijving. Ook introducés zijn welkom.

De kosten voor deze dag bedragen f16,- (niet-leden f20,-). Wilt u dit bedrag overmaken op postgiro 128701 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag o.v.v. 'Schot'.

KLEIO KRANT

Nieuws van het VGN

Bestuur

In januari kampte het bestuur met een aantal ziektegevallen en vergaderden we niet altijd op volle sterkte.

Jan Schopman stelde een lijst op van leden die bedankt hebben. Ze worden aangeschreven om hun motieven te achterhalen en hen te bewegen weer lid te worden.

De positie van het vak

De kwestie van geschiedenis/staatsinrichting in de tweede fase leidde tot ingezonden stukken (bijvoorbeeld dat van de voorzitter Joke van der Leeuw-Roord in de NRC), maar onze hoop dat het vak een ruimere plaats zal krijgen - voor iedereen verplicht, eventueel als module of opgenomen in meer profielen dan één - lijkt helaas ijdel. Bij het verschijnen van dit nummer van KLEIO zal er misschien meer over bekend zijn.

Juist in een tijd vol gebeurtenissen met een historische achtergrond lijkt geschiedenis van groot belang - brieven in deze trant ontvangt het bestuur zo nu en dan -. Ze zijn geschreven door verontruste docenten, die zich zorgen maken over het aantal uren dat ons vak krijgt toebedeeld in de basisvorming. Sommige scholen zijn blijkbaar niet zo royaal met het 'uitdelen' van uren aan geschiedenis en staatsinrichting.

Eindexamenbesprekingen

Begin februari overlegde het bestuur met de Commissie Havo/Vwo over de komende eindexamenbesprekingen. Om een zo groot mogelijke overeenstemming te bereiken is besloten eerst een landelijke bespreking te houden met alle voorzitters van de regionale vergaderingen. Pas daarna zullen de plaatselijke besprekingen volgen. We hopen dat dit in de praktijk goed zal werken.

Het Congres

Het congres in Leeuwarden kwam uiteraard weer volop aan de orde.

Het conceptprogramma ziet er goed uit. Behalve buitenlandse gasten zijn ook Nederlanders van harte welkom. De commissies hebben een uitnodiging ontvangen en natuurlijk is er de ledendag in Den Haag op 23 april.

Varia

Het Europese geschiedenisboek van Malmberg, dat docenten konden aanvragen als prijs voor hun beste of creatiefste eindexamenleerling, loopt goed. De uitgever stelt een aantal gratis beschikbaar (zie KLEIO 9/1992). De VGN zal de overige financieren, zodat u het boek ook inderdaad krijgt.

Tineke Perdeck-Schimmel

Seminar in Berlijn

De Duitse geschiedenis vanaf 1870 naar Berlijns voorbeeld

Van 17 tot 23 oktober zal in Berlijn een seminar gehouden worden voor leraren Duits en geschiedenis/staatsinrichting over een stuk Duitse geschiedenis. Het thema sluit aan bij het komende CE over Duitsland.

Er zijn beurzen beschikbaar voor 30 deelnemers. Men stelt zich voor dat u een aanvraag indient samen met een collega Duits, maar enkele aanvragen kunnen ook behandeld worden. U moet verbonden zijn aan een school voor AVO en beschikken over een goede kennis van het Duits, de voertaal gedurende het seminar.

Kosten: eigen bijdrage f175,-, voor het overige (reis, logies en maaltijden) is het seminar gratis.

Opgave: een aanmeldingsformulier is verkrijgbaar bij het Goethe Instituut in Rotterdam ('s Gravendijkwal 50-52, 3014 ED)

De aanmeldingstermijn loopt tot 30 maart!

KOPIJ VOOR DE KLEIOKRANT

De Kleiokrante is een rubriek voor mededelingen en nieuwtjes. Berichten van het VGN-bestuur en van de commissies, aankondigingen van conferenties en tentoonstellingen speciaal voor docenten, nieuw lesmateriaal en ingezonden brieven vinden daar hun plaats. In verband met de beschikbare plaatsruimte en het aanbod kan het een en ander enigszins ingekort worden.

Stuur de berichten naar de eindredacteur, Tineke Bogaerts, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein.

De uiterste inleverdata zijn voor:

nummer 3, april, 15 maart;

nummer 4, mei, 12 april;

nummer 5, juni, 10 mei;

nummer 6, juli/aug., 14 juni;

nummer 7, september, 30 augustus.

Van deze data kan in noodgevallen wel eens afgeweken worden. Dus: heeft u een bericht dat echt nog mee moet, of ziet u aankomen dat u eigenlijk te laat bent, neem contact op met de eindredacteur! Tel. 03408-83576.

CELTICA

Nederland

van 23 april t/m 11 juni vinden er in Amsterdam activiteiten plaats, die tot doel hebben de cultuur van de Kelten meer bekendheid te geven.

In de Universiteitsbibliotheek van de UvA is de tentoonstelling *Kelten en Keltologen* te zien, waarin aan de hand van boeken en handschriften een beeld wordt gegeven van de Keltische taal en literatuur.

Het Allard Pierson Museum houdt een kleine tentoonstelling *Kelten in Nederland?* van Keltisch archeologisch materiaal,

dat hier gevonden is.

Op zaterdag 24 april vindt een Keltisch colloquium plaats, waarbij Keltologen uit Ierland, Engeland en Frankrijk voordrachten zullen houden en de Universiteitsbibliotheek organiseert een serie lezingen tijdens de lunchpauze op woensdagen. Voor informatie hierover kunt u terecht bij: Secretariaat Celtica Nederland, Postbus 1427, 3500 BK Utrecht, Tel. 030-512411

En voor de liefhebbers van schriftelijke informatie: het maart/aprilnummer van *Spiegel Historiae* gaat over ... ja zeker!

Historisch Museum Marialust

Valse start Ervaringen van kinderen in en na de Tweede Wereldoorlog tot/met 4 april

De tentoonstelling 'Valse start' geeft een beeld van het leven van allerlei kinderen in de oorlog, joodse onderduik- en kampkinderen, kinderen in Japanse kampen, kinderen van ouders die in het verzet zaten, kinderen van NSB'ers en zigeunerkinde-

ren. Bij de expositie hoort een videodocumentaire:

. voor leerlingen vanaf 14 jaar over het leven na de oorlog van een joods weeskind en van een NSB-kind;

. voor de hoogste groepen van het basisonderwijs over de ervaringen van een kind in een Jappenkamp.

Er is gratis een lesbrieft verkrijgbaar, waarin kort iets wordt verteld over de ervaringen van al deze kinderen en het thema van de tentoonstelling, 'de valse start', duidelijk wordt gemaakt.

Ingrid van Hoorn en Hanneke Oosterhof stelden een boekje samen, geïllustreerd met foto's van de tentoonstelling, dat goede diensten kan bewijzen bij de voorbereiding van een les over deze problematiek.

De lesbrieft is verkrijgbaar bij de educatieve dienst van Marialust, het boekje wordt toegezonden als u een betaalcheque van f12.50 opstuurt, volledig ingevuld, en daar tevens uw adres bij opgeeft.

Educatieve Dienst Historisch Museum Marialust
Postbus 9033
7300 ES Apeldoorn
Tel. 055-216129

Scheepvaart-museum Amsterdam

Uit de schatkamer van Blaeu, zeventiende eeuwse cartografie en boekdrukkunst tot/met 18 april

In Amsterdam zijn tussen 1608 en 1680 ruim 500 verschillende edities van zeemansgidsen en zeeatlassen gedrukt. Een vermaarde firma die zich hiermee bezighield was het bedrijf van de familie Blaeu. De globes en atlassen zijn de pronkstukken van musea en archieven geworden. Het bedrijf werd opgericht door Willem Jansz. Blaeu (1571-1638) en bleef drie generaties lang in de familie. Bij het einde van de 17e eeuw werd het bedrijf verkocht. Er waren geen nazaten meer die de zaak konden overnemen.

In het museum is een ruime selectie te zien van atlassen, globes, kaarten en zeemansgidsen. Ook een aantal bij Blaeu gedrukte boeken is aanwezig.

Bij de Walburgers verscheen de bijbehorende 'catalogus'. In *Drie generaties Blaeu. Amsterdamse cartografie en boekdrukkunst in de zeventiende eeuw* beschrijft Marijke Donkersloot-Vrij in een aantal hoofdstukken de verschillende Blaeu'en die zich met het bedrijf bezig hielden en hun werk.

Het is een vlot geschreven, informatief boek, fraai geïllustreerd, waardoor u in grote lijnen op de hoogte raakt van de Amsterdamse drukkerswereld in de 17e eeuw, destijds het centrum van deze tak van nijverheid.

Lesmateriaal voor het CE

'Nederland naar een modern-industriële samenleving 1948-1973' vanuit structuurbegrippen en vaardigheden

Janneke Riksen heeft namens het Instituut voor Didactiek en Onderwijspraktijk van de VU en de Christelijk Hogeschool Windesheim een lespakket ontwikkeld dat aansluit bij de verschillende onderdelen van de stofomschrijving. Het materiaal is geschikt voor Mavo, Havo en Vwo.

Het is tevens in een breder kader van geschiedenislessen over de naoorlogse Nederlandse samenleving te gebruiken.

De structuurbegrippen en de daarbij behorende vaardigheden uit de stofomschrijving zijn als uitgangspunt genomen, bij elk lesvoorbeeld en de daarbij behorende opdrachten is precies aangegeven welk structuurbegrip en welke vaardigheid aan de orde komen.

Het pakket bevat een docentenhandleiding, te kopiëren teksten voor leerlingen, een muziekcassette met geluidsfragmenten en opdrachten (Boudewijn de Groot, de Familie Doorsnee en 'De Avonden') en twee sheets. In de opdrachten is onderscheid naar schooltype aangebracht.

Het lesmateriaal kan besteld worden door f28,50 over te maken op postgiro 4894587 t.n.v. Vrije Universiteit o.v.v. 578073000427 (lespakket geschiedenis).

Voor meer informatie: VU Instituut voor Didactiek en Onderwijspraktijk, tel. 020-5485050.

ERVAREN LERAAR

Na een verblijf van 17 jaar in Denemarken zoek ik nu een baan in het HBO/VO in Nederland.

Opleiding: drs. geschiedenis en internationale betrekkingen (RU Groningen 1971)
Bevoegdheid: 1e graads geschiedenis/staatsinrichting en maatschappijleer, cultuurgeschiedenis en educatie
Ervaringsgebied: Europese Hogeschool, Internationaal Kursuscentrum, bedrijfsleven, EG, Volwasseneneducatie, Middelbare Economische Opleiding
Talenkennis: Zweeds, Noors, Deens, Engels, Duits.
Burgerlijke stand: gehuwd, 4 kinderen.

Ondergetekende is gaarne bereid om meer uitvoerige informatie te geven. Ook sta ik altijd klaar om een bezoek af te leggen op uw school.

Drs. Henk Hofma
 Kobmandsgarden 17
 4130 Viby Sj.
 Danmark
 Tel. 09 - 454 239 51 57

Nascholing in het Noorden

Conferentie Joods leven in Noord- Nederland voor de Tweede Wereldoorlog

Als nascholing voor docenten geschiedenis en voor iedere geïnteresseerde organiseert het Herinneringscentrum met de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden, de Lerarenopleiding van de RU Groningen en de Harmina Wiersmasting een conferentie op zaterdag 27 maart van 10.00 - 16.00 uur met een lezing, film-beelden, workshops en openbare interviews over verschillende aspecten van joods leven in de drie noordelijke provincies. De conferentie wordt afgesloten met een 'verbeeldende presentatie' (zang, voordracht, teksten als sporen van het leven van toen).

Kosten: f12,50, te voldoen bij de entree

Aanmelding: telefonisch bij het Herinneringscentrum Kamp Westerbork, tel. 05939 -2600.

Basisvorming

Het Instituut voor de Leraren-opleiding van de RuG en het ECNO (Educatief Centrum Noord en Oost) houden gezamenlijk twee keer een studiedag over geschiedenis in de basisvorming.

Programma 24 maart

De kerndoelen: een andere benadering en een andere manier van lesgeven?

Het veranderde beeld van de Nederlandse geschiedenis aan de hand van schoolwandplaten. Het veranderde beeld van de algemene geschiedenis aan de hand van items in leerboeken. Praktische oefening in 'moderne' stofkeuze.

Programma 31 maart (of andere dag in april)

Workshop aan de hand van ervaringen en materiaal van collega's; methodiek en aanpak staan centraal. Werkplaats regionale geschoedenis. Oefenen, met name in onderzoekend leren.

Tijd: van 10.00 - 16.00 uur

Plaats: Groningen

Kosten: f100,-, inclusief koffie, thee, lunch - exclusief materiaalkosten.

Opgave: bij ECNO, Postbus 804, 9700 AV Groningen.

Informatie: H. van der Veen, tel. 05987-14919 of 058-934266.

INGEZONDEN BRIEVEN

Geschiedenis en basisvorming

Tijdens een bijeenkomst van docenten geschiedenis en staatsinrichting verbonden aan zelfstandige gymnasia circuleerde de hierna volgende verklaring die door 58 aanwezigen werd ondertekend.

Ondergetekenden, docenten geschiedenis, in vergadering bijeen op maandag 28 september 1992, spreken hun bezorgdheid uit over de consequenties die de invoering van de basisvorming voor het vak geschiedenis zal hebben. Naar hun oordeel zullen de vastgestelde kerndoelen het vak geschiedenis uithollen gezien:

* het gebrek aan historische samenhang, gepaard aan een geforceerde vermaatschappelijking en wens tot actualiseren. Hierdoor wordt het aankweken van werkelijk historisch besef belemmerd;

* het ontbreken van nagenoeg alle belangstelling voor de perioden van de Klassieke Oudheid, Renaissance en Verlichting, die de huidige samenleving voor een belangrijk deel hebben gevormd;

* het negeren van alle belangrijke personen uit de cultuurgeschiedenis. Hierdoor gaat de belangstelling voor de immateriële geschiedenis verloren;

* de veelheid van kerndoelen in relatie tot de leeftijd en het bevattingvermogen van de leerlingen en de beschikbare tijd, waarin deze kerndoelen behandeld moeten worden. Deze zullen noodzakelijk leiden tot vervlakking van het geschiedenisonderwijs.

'De chronologie van het Oude Nabije Oosten. Een aansporing tot goed lezen'

In de discussie over veranderingen in de chronologie volgt hierna de derde bijdrage.

In KLEIO nummer 9/92 doet drs. J.G. van der Land onder de titel 'Is de chronologie van het Oude Nabije Oosten onjuist?' een poging de centrale stellingen te ondergraven uit het revolutionaire boek *Centuries of Darkness. A challenge to the conventional chronology of Old World archaeology* van Peter James en zijn medeauteurs.

De bewijsvoering van Van der Land bevat zoveel pertinente onjuistheden dat ik het mijn plicht voel het onrecht dat hij James en potentiële lezers van diens boek aandoet in deze brief enigszins recht te trekken. Het zou

ontzettend jammer zijn als lezers van KLEIO op grond van de argumentatie van Van der Land zouden besluiten één van de belangrijkste chronologische boeken van de laatste jaren ongelezen te laten.

Het is bij iedere wetenschappelijke discussie van het grootste belang om methodisch te werk te gaan. De eerste en belangrijkste stap daarbij is het goed kennis nemen van de standpunten van de ander en van de consequenties van deze standpunten. Al meteen op dit cruciale punt worden door Van der Land zulke grote fouten gemaakt, dat zijn betoog totaal waardeloos wordt. *Centuries of Darkness* wordt door hem aangevalen op punten die in het hele boek niet verdedigd worden.

De auteur stelt vast dat de Assyrische chronologie slechts tot het begin van de regering van Assur-resh-ishi I (934 v.C.) onbetwist is. Dit weerhoudt hem er echter niet van om op blz. 22 het jaartal 1132 v.C. als een vaststaand feit te hanteren. Hier is bovendien sprake van een misverstand. Hij geeft terecht aan dat James en de zijnen de opvolging van Assur-resh-ishi I (trad. 1132-1115), Tiglath-Pileser I (trad. 1115-1077) en Assur-bel-kala (trad. 1077-1057) erkennen. Van der Land vat dit ten onrechte op alsof zij ook de traditionele jaartallen voor dit trio accepteren.

Vervolgens schrijft hij op pagina 22: "Ze concluderen dat er sprake is van een niet bestaande periode en dateren daarom Tiglath-Pileser I 105 jaar later, namelijk van ca. 1010-970 v.C. (blz. 303). De eerste duistere periode die James c.s. willen laten vervallen betreft volgens hen dus 105 jaar. Ze maken daarbij een rekenfout. Uit het bovenstaande citaat uit hun boek blijkt dat ze het bestaan van de ca. 75 jaar durende periode van Tiglath-Pileser I en diens vader en zoon, erkennen. Dan blijft er tussen de dood van Tikoelti-Ninoerta I en het begin van de regering van Assur-resh-ishi I, 1132 v.C. slechts 76 jaar over"

Hij doet het voorkomen alsof het voorstel van James en de zijnen om Tiglath-Pileser I met 105 jaar te verschuiven (James zelf spreekt van "some 110 years") een direct gevolg is van hun stellingen over de eerste duistere periode, de periode tussen de dood van Tikoelti-Ninoerta I (trad. 1233-1197) en het begin van de regering van Assur-resh-ishi I (trad. 1132-1115).

Deze hele operatie is echter uiteraard

gebaseerd op hun visie op de tweede duistere periode (C.o.D. 302-303). Als je iemand op de tijdperk naar rechts wil opschuiven, doe je dat immers door aan te tonen dat er ter rechterzijde van zijn traditionele positie ruimte is! Een interpretatiefout weerhoudt Van der Land er echter van deze logica te zien.

Maar er is nog meer aan de hand. De uitspraak over het ontbreken van bronnen "volgens James c.s.", is: A: suggestief. De indruk wordt gewekt dat James niet op de hoogte is van bronnen die Van der Land wel kent;

B: onjuist. James noemt wel degelijk bronnen (C.o.D. 302). Wat hij echter wel beweert, is: "During this period not a single piece of information regarding relations with Babylonia is known" (C.o.D. 302-303); C: irrelevant. James schrijft: "It is tempting to suggest that this part of the list incorporates some obscure predecessors of Adad-nirari II, who reigned as a secondary line in the shadow of the more powerful Ili-hadda Dynasty" (C.o.D. 303).

De theorie die James voorstaat, kan dus niet worden gefalsificeerd door het aantonen van bronnen: ook dynastieke zijlijnen mogen namelijk geacht worden in staat te zijn inscripties etc. te produceren. Het argument is dat de schaarsheid van de bronnen een onbelangrijke rol van deze koningen doet vermoeden.

Van der Land erkent op pagina 22 dat koningen waarvan regeringsjaren bekend zijn, gelijktijdig geregeerd kunnen hebben, maar hij het bespreken van de opvolgers van Assoer-oebalit I, voor wier periode van 122 jaar bij de reconstructie van James 'geen plaats' zou zijn, blijkt hij de mogelijkheid van gelijktijdige regeringen weer vergeten.

Het is belangrijk om het winstpunt van deze op het oog enigszins gratuite "zijlijn-hypothese" van James niet uit het oog te verliezen: het inkorten van de Assyrische tijdperk is geen doel in zich, het is een middel waarmee een einde gemaakt kan worden aan talloze slepende chronologische problemen. Ik gun obscure despoten graag een plaatsje in de geschiedenisboeken als volwaardige "alleenheersers", maar als blijkt dat vele tientallen oude wetenschappelijke raadsels opgelost kunnen worden door hen op op een zijspoor te zetten, ben ik graag bereid deze mogelijkheid serieus te overwegen. Voor dogmatiek is in de historische wetenschap geen plaats.

Een even opmerkelijke fout maakt Van der Land als hij schrijft "En de periode is nog korter (dan 76 jaar

A.T.). Voor Egypte wordt voor deze tijd thans vrijwel algemeen de lage chronologie aanvaard." Van der Land lijkt hier op de man die meent dat hij rustig op de vijftiende verdieping kan blijven wonen omdat de slopers alleen op de eerste verdieping springladingen hebben aangebracht. James wijdt in hoofdstuk 10 van *Centuries of Darkness* vele bladzijden aan het deskundig ondergraven van de vermeende pijlers van de Egyptische chronologieën (inclusief de lage chronologie). Heeft de auteur dit hoofdstuk serieus gelezen? Blijkbaar niet.

Op de bewijsvoering via Palestina wil ik slechts kort ingaan. Ook hier is door de auteur weer onvoldoende kennis genomen van het door hem bestreden boek. Wie het hoofdstuk "Biblical Archaeology without Egypt" leest, zal begrijpen dat een onkritisch beroep op de traditionele stratigrafische interpretatie van steden als Lachish en Megiddo echt niet meer kan. Een andere (overigens veel gehoorde) misvatting is dat buiten Egypte gevonden voorwerpen met cartouches van een farao altijd een indicator zouden zijn van Egyptische overheersing. Ze kunnen echter ook duiden op (handels)betrekkingen, en steunen dan de these van James.

Van der Land's relaas over de kopermijnen van Salomo is wederom een toonbeeld van slecht lezen. Hij doet het voorkomen alsof Salomo niet in Timna actief geweest kan zijn omdat daar een continue bezetting zou zijn geweest vanaf Ramses II tot Ramses V (p 24). Hij vergeet echter te vermelden dat er in Timna geen vondsten zijn uit de tijd van het einde van de 19e dynastie: "Evidence of the last rulers of the 19th Egyptian dynasty is lacking. This recession in the Egyptian Empire would coincide, on our chronology, with the rise of Solomon's Empire, which must have included the mining area of Timna." (C.o.D. 203).

James stelt dat de mijnen in het begin van de 20e dynastie weer overgingen in Egyptische handen. Dit zou zeer goed te rijmen zijn met de identificatie van Ramses III met de bijbelse farao Sisak die in *Centuries of Darkness* wordt voorgestaan (C.o.D. 257, 375, 385-386). Vervolgens wordt (met uitroepen!) Ramses V opgevoerd als een doorslaggevend argument tegen de reconstructie van James. Als Van der Land goed had gelezen, had hij geweten dat Ramses V volstrekt irrelevant is in deze!

Ronduit misleidend is zijn opmerking in het naschrift over het "Ages in Chaos?"-congres in Glasgow, "waar archeologen, egyptologen en historici

verschillende theorieën van Velikovsky hebben weerlegd". Dat de meeste aanwezige wetenschappers van mening waren dat, ondanks hun serieuze kritiek op Velikovsky, een ingrijpende chronologische revolutie noodzakelijk is, had Van der Land niet onvermeld mogen laten. Een kwalijke valse voorstelling van zaken. Heeft hij de referaten wel gelezen?

CONCLUSIE

Als Van der Land meer tijd had uitgetrokken voor het goed lezen en doordenken van de standpunten van James c.s., was hij wellicht in staat geweest een waardevolle bijdrage te leveren aan de chronologische discussie die op het punt staat uit te barsten. Nu kan zijn artikel slechts gelden als een toonbeeld van 'hoe het niet moet'.

Overigens heb ik ook zelf op een aantal punten kritiek op *Centuries of Darkness*. Mijn kritiek betreft vooral de voorgestelde alternatieve reconstructie voor de "Third Intermediate Period" van Egypte. Ik sluit me graag aan bij een uitspraak van Colin Renfrew uit het voorwoord van het boek: "I (...) am more impressed by their destructive reasoning - that the existing chronologies are unreliable - than by their alternative proposals". De grote verdienste van het boek is dat het overtuigend aantoont dat er iets grondig moet veranderen in onze opvattingen over de Oudheid. Deze centrale stelling afwijzen omdat het door de auteurs voorgestelde alternatief op sommige punten rammelt, is het kind met het badwater weggooien.

Ad Thijs

NASCHRIFT

Inmiddels heb ik ook Van der Land's 'grondige weerlegging van de chronologie van Velikovsky' gelezen. Voor wie de bronnen niet kent, zal dit misschien een doortimmerd betoog lijken. Dat is het zeker niet. Van der Land presenteert onbewezen zaken als feiten en bestrijdt posities die Velikovsky nimmer heeft ingenomen. Wie Van der Land's artikel overtuigend vindt, of wie geïnteresseerd is in de problematiek van de chronologierziening, kan bij mij een gratis paper aanvragen met wat nadere informatie.

Stuur een brief (met uw specifieke vragen en opmerkingen) met ingesloten een aan u geadresseerde en gefrankeerde envelop, aan: St. Janstraat 129, 4714 ED SPRUNDEL

Istanbul stadsreis

Vertrek 11 april en 2 mei

Oost- en West-Turkije rondreis
Vertrek 9 juli en 8 augustus

R. v.d. Graven studeerde geschiedenis in Nijmegen en schreef diverse boeken en artikelen over Turkije. Onder zijn deskundige en enthousiaste begeleiding wandelt u in een kleine groep 7 dagen lang door Istanbul, de fascinerende metropool, waarover hij een aparte gids publiceerde. Behalve de highlights bekijken we ook de oude Griekse en joodse volkswijken aan de Gouden Hoorn, de dorpjes aan de Bosporus, de 19e eeuwse wijken, de kerkhoven en de landelijke plekjes. Natuurlijk maken we ook een boottocht over de Bosporus. U krijgt veel informatie over de Byzantijnse en Turkse cultuur en over het ontstaan van de Republiek Turkije.

In de zomervakantie kunt u onder zijn leiding een 4-weekse hotelrondreis maken (vertrek 9 juli) door het ongerepte Oost-Turkije. Na een paar dagen Istanbul maken we een bootreis over de Zwarte Zee naar Trabzon. Daar begint een vermoeiende, maar adembenemend mooie reis door de majestueuze bergwereld van Oost-Turkije, met zijn verborgen kloosters, kerken en heiligdommen.

Op 8 augustus start een West-Turkije hotelrondreis. Deze 3-weekse reis biedt een gevarieerd programma waarbij u één week doorbrengt in Istanbul, één week in Cappadocië en de rest van de tijd aan de Turkse Westkust.

Voor meer informatie en een brochure belt u: 053-324675 (ook buiten kantooruren)

NASCHOLING VOOR LERAREN BASISVORMING

Geschiedenis en Staatsinrichting Basisvorming

Cursusnummer: G-2-ADD

Doelgroep: docenten geschiedenis en staatsinrichting VBO en scholengemeenschappen voor VBO/MAVO/HAVO/VWO.

Inhoud: *Inhoud cursus I en II:*
Theorie en praktijk van stofkeuze en didactiek in de basisvorming Geschiedenis en Staatsinrichting. Centraal staan stofkeuze en didactiek binnen de basisvorming. Docenten krijgen een overzicht van de veranderingen die de invoering van de basisvorming voor hun beroepspraktijk met zich mee zal brengen en een aantal uitgewerkte lesvoorbeelden voor de lespraktijk. De cursus duurt twee dagdelen van ieder vijf uur en wordt bij voldoende deelname twee keer gegeven. Tussen de dagen waarop de cursus gegeven wordt zitten minstens twee weken om docenten gelegenheid te geven het ontwikkelde materiaal inde les uit te proberen. Aan de cursus kan deelgenomen worden door minimaal 10 en maximaal 15 deelnemers.

Inhoud cursus III:
Vakwerkplanontwikkeling en staatsinrichting. Aan de hand van een gedeeltelijk uitgewerkte basistekst wordt gewerkt aan het ontwikkelen van een schooleigen versie van een vakwerkplan geschiedenis en staatsinrichting dat voldoet aan de eisen die in het kader van de basisvorming worden gesteld. Cursisten krijgen zowel op papier als op diskette een basistekst uitgereikt waarmee verder wordt gewerkt.

Bijeenkomsten: Elke cursus heeft wel 2 middagen in 1993 en wel:
cursus I : 16 en 30 maart (12.30 – 16.30)
cursus II : 20 april en 11 mei (12.30 – 16.30)
cursus III : 17 maart en 7 april (13.00 – 17.00)

Cursuskosten: Materiaal (papers en bronnenmateriaal) f 75.-

Cursusplaats: Cursus I en II : Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam, P.C.Hoofthuis, Spuistraat 134, Amsterdam.
Cursus III: Hogeschool van Amsterdam, Prinsengracht 713, Amsterdam.

Informatie over:
de cursusinhoud Cursus I en II: Drs.I.J.Manen 020-5254498 of thuis: 02280-16130.
Cursus III: A.Wilschut, 020-6601770 of thuis: 020-6473758.

Aanmelding : Aanmelding geschiedt door een briefje met vermelding van uw naam, de naam van de instelling (school) waar uw werkzaam bent, de cursusnaam, het cursusnummer, de startdatum en -tijd, naar het nascholingsbureau ILO te sturen.

Betaling: Het cursusgeld dient u over te maken naar postbanknummer 6181263, t.n.v. ILO/cursusgelden te Amsterdam, o.v.v. cursusnummer en startdatum. Indien de school betaalt dan bij de betaling tevens de naam van de deelnemer vermelden.

Adres: ILO, Herengracht 256, 1016 BV Amsterdam:
Nascholingsbureau
telefoon: 020-5253530 of 020-5253541

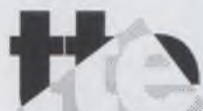
Voor docenten die hun leerlingen de wereld zouden willen geven

Zelden is een onderwijsvernieuwing zo snel gegaan als de visualisering van leerstof door middel van full colour sheets. In twee jaar tijd zijn op maar liefst 54% van de Nederlandse scholen docenten overgegaan tot het gebruik van de TTE-transparanten series. Dat is niet verwonderlijk want ze maken lesgeven gemakkelijk en leren eenvoudig.

In deze uitgave van KLEIO treft u onze product-brochure aan over het "Bronnenboek van de Wereldgeschiedenis". Dit is het didactisch hulpmiddel om het bronnenaspect in uw lessen naar voren te halen en klassikaal vaardigheden te oefenen.

De folder biedt ook informatie over twee andere belangrijke TTE series: de "Geschiedenis in Kunstwerken" met 60 sheets en de "Encyclopedie van de Wereldgeschiedenis" met 160 sheets.

Geïntegreerd vormen deze drie series **EEN SYSTEEM VOOR UW LESSEN** dat in gebruiksgemak, effectiviteit en rendement de computer ver vooruit is. Dit is het "**Super Trio**" voor het moderne geschiedenis-onderwijs.

**TRANSPARENCIES
TO EDUCATE**

De specialist in beeldtaal

Het SUPER TRIO

Encyclopedie, Bronnenboek en Kunstwerken GEÏNTEGREERD

TTE biedt u nu 300 Fullcolour sheets met kaarten, grafieken, bronnen en kunstwerken thematisch-chronologisch geordend in vier banden

Met een handleiding bij elke transparant

- ➡ **BAND I: PREHISTORIE EN OUDHEID**
- ➡ **BAND II: EUROPA EN DE WERELD 500 - 1850**
- ➡ **BAND III: EUROPA EN DE WERELD 1850 - HEDEN**
- ➡ **BAND IV: BUITEN-EUROPESE GESCHIEDENIS**

Deze vier TTE-banden met kaarten, bronnen en kunstwerken zijn dé uitkomst:

- voor de BASISVORMING en het werken met heterogene groepen
- bij alle onderwerpen voor S.O. en eindexamen nu de cesuur van 1917 is verlaten
- voor het klassikaal oefenen van structuurbegrippen en vaardigheden
- voor leerlingen van nu, door reclame en TV meer dan ooit visueel ingesteld, dus met behoefte aan goed en gedegen beeldmateriaal

U verwerft een enorme uitbreiding van uw kaartenassortiment en de modernste leermiddelen voor visueel geschiedenis-onderwijs.